

Antti Puupponen

Maaseutuyrittäisyys, verkostot ja paikallisuus

Tapaustutkimus pienimuotoisen
elintarviketuotannon
kestävyydestä Keski-Suomessa

Antti Puupponen

Maaseutuyrittäjäyys, verkostot ja paikallisuus

Tapaustutkimus pienimuotoisen elintarviketuotannon
kestävyydestä Keski-Suomessa

Esitetään Jyväskylän yliopiston yhteiskuntatieteellisen tiedekunnan suostumuksella
julkisesti tarkastettavaksi yliopiston Villa Ranan Paulaharjun salissa
marraskuun 20. päivänä 2009 kello 12.

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

JYVÄSKYLÄ 2009

Maaseutuyrittäjyys, verkostot ja paikallisuus

Tapaustutkimus pienimuotoisen elintarviketuotannon
kestävyydestä Keski-Suomessa

Antti Puupponen

Maaseutuyrittäjyys, verkostot ja paikallisuus

Tapaustutkimus pienimuotoisen elintarviketuotannon
kestävyydestä Keski-Suomessa

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

JYVÄSKYLÄ 2009

Editors

Jussi Kotkavirta

Department of Social Sciences and Philosophy/philosophy, University of Jyväskylä

Pekka Olsbo, Marja-Leena Tynkkynen

Publishing Unit, University Library of Jyväskylä

Cover picture: Cattle at Rantala farm in Leppävirta, 2006. © Risto Holopainen

URN:ISBN:978-951-39-3761-4

ISBN 978-951-39-3761-4 (PDF)

ISBN 978-951-39-3707-2 (nid.)

ISSN 0075-4625

Copyright © 2009, by University of Jyväskylä

Jyväskylä University Printing House, Jyväskylä 2009

ABSTRACT

Puupponen, Antti

Rural Entrepreneurship, Networks and Locality. A Case Study of the Sustainability of Small-Scale Food Production in Central Finland

Jyväskylä: University of Jyväskylä, 2009, 100 p.

(Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research

ISSN 0075-4625; 374)

ISBN - +, !-) %' -!' +*%('fD8: lz978-951-39-3707-2 fb]X'L

English Summary

Diss.

This doctoral thesis discusses networks of local food production from the viewpoint of sustainable development. The focus is particularly on farms and their significance within the food system. The thesis is part of the research projects *Sustainable Development and Pioneering Small-Scale Rural Entrepreneurs* (SUSMARU) funded by the Academy of Finland and *Cultural Sustainability of Rural Areas* (KULKEMA) funded by the Finnish Cultural Foundation. The study consists of five individual published articles and the summarizing article. Localization as a counter-force to globalization is an overarching theme of the study. According to the dominant discourses within this field, the localization of food is expected to increase economic activity and generate opportunities for rural entrepreneurship. Hence, the study examines the capability of farms and farm-based entrepreneurs to act as active agents in the local food market of Central Finland. The thesis is a qualitative case study. Sixty-one thematic interviews were conducted with sixty-seven individuals participating in the interviews. The interviewees included farmers, representatives of food retail outlets, rural developers and representatives of the food industry. All of the interviews were conducted in the region of Central Finland and were analyzed thematically. According to the findings, rural entrepreneurial networks are important in many ways for the farms. Farmers have to create networks in order to leverage their power to negotiate with larger actors. Food retail outlets are in a key position because food is purchased mainly at retail outlets. However, retail outlets are highly chained in Finland and this is one barrier for co-operation. According to the findings of this study, local food relates particularly to social and cultural sustainability from the viewpoint of sustainable development. The farmers who were interviewed have been able to safeguard the continuity of their farms via local food. At present, local food tends to be subsidiary trade for farms. However, local food production might be developed into a more significant business in the future, thereby exerting a greater economic influence on the region as a whole.

Keywords: rural entrepreneurship, local food, networks, sustainable development

Author's address Antti Puupponen
Department of Social Sciences and Philosophy
University of Jyväskylä, Finland

Supervisors Professor Marja Järvelä
Department of Social Sciences and Philosophy
University of Jyväskylä, Finland

Professor Pekka Jokinen
Faculty of Social Sciences and Regional Studies
Natural Resources Policy
University of Joensuu, Finland

Reviewers Professor Saija Katila
Department of Business and Management
University of Kuopio, Finland

Docent Tiina Silvasti
Department of Social Policy
University of Helsinki, Finland

Opponent Professor Hannu Katajamäki
Faculty of Public Administration
Regional Studies
University of Vaasa, Finland

ESIPUHE

Tämän tutkimuksen valmistumiseen on vaikuttanut monia henkilöitä, joita haluan kiittää. Ensiksi kiitän työni ohjaajia, professori Marja Järvelää ja professori Pekka Jokista, jotka ovat molemmat ohjanneet tutkimusta aivan alusta asti. He ovat kannustaneet minua työssäni, ja olen voinut luottaa heidän asiantuntemukseensa silloin, kun olen tarvinnut neuvoja. Pekan kanssa kirjoitin myös ensimmäisen tieteellisen artikkelini, joka sisältyy tähän tutkimukseen. Kiitän myös työni esitarkastajia, professori Saija Katilaa ja dosentti Tiina Silvastia, joiden huolellisen työn ansiosta tutkimuksesta tuli parempi ja viimeistellympi.

Tutkimus on jatkoa aiemmille opinnäytetöilleni, ja niillä on ollut myös vaikutusta tämän työn lopputulokseen. Kiitän siis arvokkaista kommentteista lisen-siaatintyöni tarkastajia, tutkimuspäällikkö Päivi Timosta ja edesmennyttä erikoistutkija Mikko Kumpulaista. Kiitän myös yrittäjyyden pro gradu-tutkielmani ohjaajaa, erikoistutkija Tuomas Kuhmosta, jolta olen voinut kysyä neuvoa myös väitöskirjatyössäni. Kiitän lehtori Sakari Taipaletta monista keskusteluista, jotka ovat vieneet tutkimusta eteenpäin. Kiitokset Sakarille myös avusta yhden tutkimukseen sisältyvän artikkelin kirjoittamisessa sekä kaikesta työn aikana saamistani käytännöllisistä neuvoista. Samalla esitän kiitokset Lyyti Vanhaselle avustamisesta tutkimusaineiston keräämisessä.

Kaksi keskeistä tutkimusverkostoa, joissa olen tehnyt työtäni, ovat Suomen Akatemian rahoittama projekti, *Sustainable Development and Pioneering Small-Scale Rural Entrepreneurs* (SUSMARU), sekä Suomen Kulttuurirahaston, Jyväskylän yliopiston ja Joensuun yliopiston yhteistyönä organisoima hanke, *Kulttuurinen kestävyys maaseudulla* (KULKEMA). Työni ohjaajien lisäksi kiitän myös kaikkia muita näissä verkostoissa työskennelleitä henkilöitä. SUSMARU-hankkeesta kiitän erityisesti tutkija Suvi Huttusta, yliassistentti Ari Paloviitaa, professori Hanna-Leena Pesosta ja tutkija Kukka Ulvilaa. KULKEMA-hankkeen puolelta kiitos kuuluu erityisesti ohjausryhmän puheenjohtajalle, professori Anita Kankaalle, sekä hankkeen erikoissuunnittelijalle, Katriina Soinille. Katriinaa kiitän myös tutkimukseen sisältyvien artikkelien kommentoinnista ja kannustamisesta työn loppuvaiheessa. Lisäksi kiitän KULKEMA:n tutkijakollegoista erityisesti Mari Kivitaloa, jonka kanssa olemme työskennelleet pitkään samassa työhuoneessa.

Tutkimukseen ovat vaikuttaneet myös monet tapaamiset ja kohtaamiset erilaisissa seminaareissa ja konferensseissa niin kotimaassa kuin ulkomaillakin. Pääasiassa olen kuitenkin tehnyt tutkimusta Jyväskylän yliopiston Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitoksella. Kiitokset laitokselle sen tarjoamista resursseista, joita ilman työni ei olisi valmistunut. Kiitän myös kommentteista ja keskusteluista kaikkia työyhteisön jäseniä. Erityisesti haluan kiittää tutkija Bidemi Cokeria, assistentti Lisa Jokivirtaa ja tutkijatohtori Sirkku Juholaa tutkimukseni englanninkielisten osien ja termien tarkastamisesta. Tutkimuksen artikkeleita ovat kommentoineet myös julkaisujen toimittajat sekä anonyymit referee-tarkastajat, joita kaikkia kiitän tarkoista kommentteista.

Kiitän tutkimuksen rahoittajia: Suomen Akatemiaa (SUSMARU), Suomen Kulttuurirahastoa (KULKEMA), Suomen Kulttuurirahaston Keski-Suomen maakuntarahastoa, Jyväskylän yliopiston Yhteiskuntatieteellistä tiedekuntaa ja Olvi-säätiötä. Erityiset kiitokset osoitan myös kaikille tutkimukseen haastatetuille henkilöille. Ilman heidän panostaan tätä tutkimusta ei tietenkään olisi olemassa. Lopuksi kiitän vanhempiani, siskoani, veljeäni perheineen sekä kaikkia ystäviäni: tukenne ja kannustamisenne ovat vieneet minua eteenpäin työssäni, kuten elämässä muutenkin.

Jyväskylässä 16.10.2009

Antti Puupponen

SISÄLLYS

ABSTRACT

ESIPUHE

SISÄLLYS

1	JOHDANTO	11
1.1	Tutkimuksen lähtökohdat	11
1.2	Tutkimuksen rakenne	13
1.3	Tutkimuksen artikkelit	14
2	PAIKALLISUUS JA PIENIMUOTOISUUS RUOKAJÄRJESTELMÄSSÄ	17
2.1	Maaseutu, paikallisuus ja alueellisuus	17
2.2	Paikalliset identiteetit	21
2.3	Ruoan tarjontaketjut ja ruokajärjestelmä Suomessa	23
2.4	Lähirooka ja paikallinen ruoka osana ruokajärjestelmää ja suomalaisen maatalan toimintaa	28
3	PIENIMUOTOISEN ELINTARVIKETUOTANNON KESTÄVYYS	33
3.1	Kestävä kehitys ja sen toimeenpano	33
3.2	Ekologinen, taloudellinen, sosiaalinen ja kulttuurinen ulottuvuus	36
3.3	Kestävä toimeentulo	38
3.4	Kestävä kehitys ja monivaikutteinen maatalous	39
4	YRITTÄJYYDEN VERKOSTOT PIENIMUOTOISESSA ELINTARVIKETUOTANNOSSA	42
4.1	Yrittäjyyden käsite ja monialainen maaseutuyrittäjyys	42
4.2	Pienimuotoinen elintarviketuotanto verkostoyhteiskunnassa	46
4.3	Sosiaalinen pääoma ja alueellinen oppiminen pienimuotoisessa elintarviketuotannossa	49
5	KESKI-SUOMI TUTKIMUSALUEENA	53
5.1	Keski-Suomi talousalueena ja yritysten toimintaympäristönä	53
5.2	Maatalous, elintarvikealan yrittäjyys ja teollisuus	55
5.3	Elintarviketuotannon ja maaseudun kehittämistyö Keski-Suomessa	56
6	AINEISTOT JA METODIT	58
6.1	Tapaustutkimus metodisena lähestymistapana	58
6.2	Aineiston kerääminen teemahaastattelun avulla	59
6.3	Aineiston analyysin ja raportoinnin eteneminen	63

7	TUTKIMUKSEN PÄÄTULOKSET	66
7.1	Paikallisuuden merkitys maaseudun pienimuotoisessa elintarviketuotannossa	66
7.2	Paikallinen elintarviketuotanto kestävän kehityksen näkökulmasta	69
7.3	Verkostojen merkitys maaseudun pienimuotoisen elintarviketuotannon kannalta	72
7.4	Verkostot, monialaisuus ja tilojen erikoistuminen	74
7.5	Paikallisen elintarviketuotannon haasteet	75
8	JOHTOPÄÄTÖKSET JA KESKUSTELUA	77
8.1	Maatilojen kyvykkyys vastata paikallismarkkinoiden vaatimuksiin	77
8.2	Tunnistettavuus ja sosiaalinen juurtuminen paikallisen elintarviketuotannon perustana	79
8.3	Paikallisen ruoantuotannon tulevaisuus ja jatkotutkimustarpeet	80
	SUMMARY	83
	LÄHTEET	86
	LIITE	99

ALKUPERÄISARTIKKELIT

- Artikkeli I** Jokinen, Pekka & Puupponen, Antti (2006). Paikallisuus kestävä-
vän ruoantuotannon perustana? Teoksessa: Mononen, Tuija &
Silvasti, Tiina (toim.): Ruokakysymys. Näkökulmia yhteiskun-
tatieteelliseen elintarviketutkimukseen. Helsinki: Gaudeamus,
113-130.
- Artikkeli II** Puupponen, Antti (2005). Verkostot, yhteistyö ja paikallinen
ruokajärjestelmä. Teoksessa: Järvelä, Marja, Jokinen, Pekka &
Puupponen, Antti (toim.): Kestävän kehityksen paikalliset ver-
kostot. Jyväskylän yliopisto, Yhteiskuntatieteiden ja filosofian
laitoksen yhteiskuntapolitiikan työpapereita no. 110, Jyväskylän
yliopistopaino, 67-92.
- Artikkeli III** Puupponen, Antti & Taipale, Sakari (2008). Lähiruokatuotan-
non verkostot: sosiaalisten siteiden ja etäisyyksien tarkastelua
Keski-Suomessa. Maaseudun uusi aika 16:1, 21-34.
- Artikkeli IV** Puupponen, Antti (2008). Elintarviketuotannon paikallinen
kehittäminen Keski-Suomessa. Alue ja Ympäristö 37:1, 15-28.
- Artikkeli V** Puupponen, Antti (2009). Kulttuuri, kestävyys ja vuorovaikutus
paikallisen ruoantuotannon kehittämisessä. Terra 121:2, 95-106.

1 JOHDANTO

1.1 Tutkimuksen lähtökohdat

Suomalainen maaseutu on ollut monenlaisten rakenteellisten murrosten kohteena viime vuosikymmeninä. Merkittävänä käännekohteena maaseudun kehityksessä pidetään vuotta 1995, jolloin Suomi liittyi Euroopan Unionin jäseneksi. EU-jäsenyyden myötä maatalouden tuottajahinnat ovat laskeneet, ja vaikka maataloustuet ovat kompensoineet viljelijöiden tulonmenetyksiä, on monien maatilojen toiminta käynyt taloudellisesti kannattamattomaksi. Maatilojen määrä onkin vähentynyt useilla kymmenillä tuhansilla yksiköillä (Niemi & Ahlstedt 2009). Silti viljeltävä kokonaispeltomäärä on kuitenkin pysynyt lähes samana, sillä lopettaneet tilat ovat vuokranneet tai myyneet peltojaan yhä maataloustoimintaa jatkaville tiloille. Vaikka maatilojen määrä on siis vähentynyt, jäljelle jääneiden koko on samalla huomattavasti kasvanut (emt.). Tällaisen kehityksen ennakoidaan jatkuvan tulevaisuudessakin (Andersson 2003; Rikkinen, Aakkula & Kaivo-oja 2006; Jokinen & Järvelä 2008).

EU-jäsenyyden myötä maaseudulle tulivat myös erilaiset kehittämishankkeet, joiden tavoitteena on ollut maaseutuyhteisöjen ja -elinkeinojen monipuolinen kehittäminen. EU-rahoitteisten hankkeiden pyrkimyksenä on yhteisön kehittäminen paikallisista lähtökohdista käsin (Hyyryläinen & Rannikko 2000). Maaseudun asukkaat ovat siis hankkeiden suunnittelijoina ja toteuttajina, ja hankkeiden tavoitteena on luoda paikallista kumppanuutta eri toimijoiden välille. Julkisessa ja poliittisessa keskustelussa paikallisuuden merkitystä korostetaan nyt myös esimerkiksi elintarvike- ja energiantuotannossa. Elintarviketuotannossa tämä liittyy lähiruoka-ajattelun esiinnoisuun, mikä on edelleen lisännyt keskustelua tuotannon paikallisuudesta (ks. esim Hinrichs 2000; Morris & Buller 2003; Winter 2003; Feagan 2007; Sireni 2007). Tällaisia paikallisia, hajautettuja, järjestelmiä on perinteisesti puolustettu myös turvallisuuspoliittisin argumentein (ks. Vihinen 1990; Katila 2000). Yhteiskunnallisissa kriisitilanteissa keskitettyjen tuotanto- ja jakelujärjestelmien voi katsoa olevan paljon haavoituvaisempia verrattuna hajautettuun paikalliseen toimintaan. Paikallisen toi-

minnan merkitystä onkin ryhdytty korostamaan entistä enemmän myös kestävä kehityksen näkökulmasta (Cahill 2002). Ruoan paikallisuuden merkitys korostuu etenkin taloudellisesti epävakaina aikoina (Niemi 2009).

Maatiloilla harjoitettava yritystoiminta on tällaisen kehityksen myötä joutunut monipuolistumaan. Taustalla on siis yleinen maatalouden rakennemuutos, mutta myös uudentalainen paikallisuuden korostus. Perinteisen maataloustuotannon ohella tiloilla saatetaan tuottaa esimerkiksi maaseutumatkailuun liittyviä palveluita, koneurakointia tai vaikkapa puunjalostusta. Eräs luonteva liitäntäselinkeino maatiloille on juuri elintarvikkeiden tuottaminen tai niiden jatkojalostaminen. Pieniä elintarvikealan yrityksiä on perustettu erityisesti maatilojen yhteyteen ja elintarvikeyrityksyydestä on tullut viime vuosina eräs tärkeimmistä maaseutuelinkeinoista (Forsman 2004). Tässä väitöstutkimuksessa olen kiinnostunut juuri elintarvikealan pienyritystoiminnasta ja sen kehittämisestä maaseudulla. Tarkastelussa on maatiloilla harjoitettava elintarviketuotanto sekä siihen liittyvä yritysryhtäjä ja verkostot. Tutkimukseni taustalla on juuri lähiruoka-ajattelu ja siihen sisältyvä keskustelu tuotannon paikallisuudesta. Paikallisuudelle on tässä mielessä asetettu sellaisia odotuksia, että se voisi lisätä tuottajien ansiomahdollisuuksia sekä muutenkin laajentaa elintarvikeyrityksyyttä ja talouden toimivuutta maaseudulla (ks. esim. Hinrichs 2000; Sireni 2006). Väitöstutkimuksessa on kolme päätutkimuskysymystä:

1. *Mitä paikallisuus merkitsee maaseudun pienimuotoisessa elintarviketuotannossa?* Esitän tutkimuksessani taustaa sille, miksi paikallisuutta ja paikallisen toiminnan merkitystä on globalisoituvassa yhteiskunnassa ryhdytty korostamaan. Tarkoitus on siis tutkia, minkälaisia vaikutuksia tällä on ollut maatiloilla ja maaseudulla harjoitettavaan yritystoimintaan.
2. *Miten kestävää maaseudun pienimuotoinen elintarviketuotanto on?* Kysymys paikallisuuden korostamisesta liittyy myös kestävään kehitykseen ja sen paikalliseen ulottuvuuteen. Arvioin tutkimuksessani maaseudun pienimuotoisen elintarviketuotannon kestävyuden ulottuvuuksia. Vaikka paikallisuus onkin tullut merkitykselliseksi, ei ole kuitenkaan itsestään selvää, mitä vaikutuksia sillä on maatilojen ja maaseudun kestävään kehitykseen.
3. *Mikä on verkostojen merkitys maaseudun pienimuotoisen elintarviketuotannon kannalta?* Kiinnostukseni kohdistuu erityisesti tuotannon verkostoihin, jotka ovat monella tapaa ratkaisevassa asemassa paikallisen elintarviketuotannon menestymisessä. Tämä johtuu erityisesti siitä, että tuotannon ja kulutuksen välinen prosessi rakentuu verkostomaisesti. Tällöin on tärkeää havaita paikallisen tuotannon kannalta sellaiset merkitykselliset verkostot, joihin sen pitää kytkeytyä. Koska tarkastelen tutkimuksessani maatiloja, kysymys liittyy samalla niiden resursseihin ja toiminnan organisoimisen muotoihin.

Tutkimukseni lähtökohtana on yhteiskunnan verkostomaisuus (ks. Castells 2000a; 2000b; 2000c; 2004). Keskeinen mielenkiinto kohdistuu maatalojen toimintaan ja niiden asemaan yhteiskunnan verkostorakenteissa. Maataloille on 1990-luvun lopulta alkaen tullut paineita organisoida toimintaansa entistä enemmän yrittäjämäisesti (ks. Katila 2000; Vesala & Vesala 2008). Toisaalta samalla on ryhdytty puhumaan laajemmin verkostoyrittäjyydestä, jonka on toivottu tuovan apua myös maaseudun elinkeinotoimintaan ja työllisyyden parantamiseen (Ruuskanen 1999; 2003). Miten tällainen uusi yrittäjämäinen toimintatapa siis sopii maataloille? Liiketoiminnan harjoittamisen paikkana maatala luo toiminnalle omat erityispiirteet, jolloin joudutaan huomioimaan myös taustalla olevat traditiot, arvot ja toiminnan kulttuurinen ulottuvuus (Kumpulainen 1999; Katila 2000; Silvasti 2001; Lassila 2005).

1.2 Tutkimuksen rakenne

Väitöstutkimukseni rakentuu viidestä artikkelista sekä tästä yhteenvedoartikkelista, jossa esittelen tutkimukseni teoreettiset lähtökohdat, metodiset valinnat ja teen yhteenvedon alkuperäisartikkeleissa esitetyistä tutkimustuloksista. Viides- sä alkuperäisartikkelissa on esitetty alatutkimuskysymyksiä, jotka sisältyvät edellä esitettyihin päätutkimuskysymyksiin.

Yhteenvedon luku 2 taustoittaa erityisesti tutkimuskysymystä 1. Tarkaste- len siinä sitä taustaa, minkä vuoksi paikallisuutta ja paikallisen toiminnan mer- kitystä on globalisoituvassa yhteiskunnassa ryhdytty korostamaan. Samalla kuvaan, kuinka maaseutu ja siellä tapahtuva toiminta asemoituu tähän keskus- teluun. Esittelen myös ruokajärjestelmän, lähiruoan ja paikallisen ruoan käsit- teet. Luku 3 taustoittaa tutkimuskysymystä 2. Käsittelen siinä kestävän kehityk- sen problematiikkaa pienimuotoisen elintarviketuotannon kannalta. Samalla pohdin kestävän kehityksen suhdetta monivaikutteisen maatalouden käsittee- seen. Luku 4 taustoittaa tutkimuskysymystä 3. Kuvaan siinä aikaisempaan tut- kimuskirjallisuuteen nojautuen sitä, minkälaista yrittäjyyspotentiaalia maataloil- la voi olla pienimuotoisen elintarviketuotannon kontekstissa. Kaikissa näissä yhteenvedon kolmessa ensimmäisessä luvussa käyn läpi myös tutkimuksen kannalta keskeisimmät käsitteet, jotka ovat:

1. *Paikallisuus ja paikallinen ruoka*
2. *Kestävä kehitys* paikallisen elintarviketuotannon ja maatalojen näkökul- masta
3. *Verkostot* maatilayritysten ja paikallisen elintarviketuotannon kannalta

Tutkimus on toteutettu Keski-Suomen maakunnan alueella, ja sen vuoksi olen esitellyt Keski-Suomea maaseutuyrittäjyyden toimintaympäristönä tämän yh- teenvedon luvussa 5. Tutkimuksessa käyttämiäni metodisia valintoja olen esi- tellyt tämän jälkeen luvussa 6. Lopuksi olen koonnut yhteen tutkimuksessa

tehtyjä empiirisiä löydöksiä ja kuvannut toiminnan tulevaisuudennäkymiä (luvut 7-8).

Viisi alkuperäisartikkelia koostuvat empiirisistä tapaustutkimuksista, jotka kaikki on toteutettu Keski-Suomen maakunnan alueella. Tutkimusaineistona niissä on käytetty paikalliseen elintarviketuotantoon liittyvien eri toimijoiden teemahaastatteluja, ja tutkimus on siten toteutettu laadullisilla tutkimusmenetelmillä. Tutkimuksiin osallistui haastateltavia yhteensä 27 maatilalta, jotka joko tuottavat raaka-ainetta tai jalostavat elintarviketuotteita myyntiin paikallisalueelle. Lisäksi tutkimuksessa tehtiin 11 vähittäiskauppojen edustajien haastattelua, 15 maaseudun kehitystyötä tekevän henkilön haastattelua sekä kahdeksan elintarviketeollisuuden edustajan haastattelua. Haastatteluja tehtiin yhteensä 61 ja niihin osallistui kaikkiaan 67 henkilöä. Tarkemmat tiedot näistä haastatteluaineistoista olen esittänyt lopussa liitteenä. Tutkimuksen haastattelut on toteutettu vuosina 2002-2005. Siten tutkimus sijoittuu aikaan, jolloin Suomen EU-jäseneksi liittymisestä on kulunut aikaa noin kymmenisen vuotta, ja siihen on ehditty maataloudessa jollain tapaa sopeutua ja etsiä uusia mahdollisia toimintamalleja.

1.3 Tutkimuksen artikkelit

Väitöskirjani alkuperäiset julkaistut artikkelit on esitetty tutkimuksen loppuosassa siinä järjestyksessä, missä ne on kirjoitettu. Järjestys kuvaa myös tutkimusprosessin etenemistä. Tutkimuksen ensimmäisen alkuperäisartikkelin, *”Paikallisuus kestävän ruoantuotannon perustana?”* (artikkeli I: Jokinen & Puupponen 2006), olen kirjoittanut yhdessä Pekka Jokisen kanssa. Siinä pohdimme paikallisuuden merkitystä ja kuvaamme lähiruoan ja paikallisen tuotannon ilmiötä yleisellä tasolla. Artikkelin perustuu 12 teemahaastatteluun, jotka tein vuonna 2002¹. Haastateltavia oli yhteensä 16 henkilöä, sillä neljässä haastattelussa oli haastateltavina pariskunta. Lähiruoka ja siihen liittyvä paikallinen toimintatapa olivat suhteellisen uusia ja nousevia ilmiöitä artikkelin haastatteluaineiston keräämisen aikaan, ja siksi tällainen ilmiön kuvaus on tarpeellinen. Väitöstutkimuksessani keskityn ennen kaikkea maatalojen ja alkutuotannon rooliin paikallisessa elintarviketuotannossa. Ensimmäisessä artikkelissa tarkastellaan juuri tuotannon lähtökohtia paikallista toimintaa kohtaan. Artikkelin vastaa erityisesti ensimmäiseen ja toiseen tutkimuskysymykseen.

Toisessa alkuperäisartikkelissa *”Verkostot, yhteistyö ja paikallinen ruokajärjestelmä”* (artikkeli II: Puupponen 2005) tarkastelen elintarviketuottajien suhdetta erilaisiin verkostoihin ja tuottajien keskinäisiin yhteistyömuotoihin. Havaitsimme ensimmäisessä artikkelissa, että tuotannon verkostot ovat keskeisessä asemassa paikallisessa toiminnassa onnistumiselle. Tämän vuoksi keräsin uuden aineiston vuonna 2004, johon haastattelin 15 paikallista elintarviketuottajaa

¹ Olen itse käsitellyt ja analysoinut haastatteluaineiston. Artikkelin teoria- ja käsitetausta sekä johtopäätökset on kirjoitettu yhdessä Jokisen kanssa.

Keski-Suomen maakunnan alueella. Haastatteluissa keskityttiin erityisesti verkostoihin, mikä tekee siitä erilaisen verrattuna ensimmäisen alkuperäisartikkelin aineistoon. Artikkelin vastaa etenkin ensimmäiseen ja kolmanteen tutkimuskysymystä.

Kolmannen alkuperäisartikkelin, *”Lähiuokatuotannon verkostot: sosiaalisten siteiden ja etäisyyksien tarkastelua Keski-Suomessa”* (artikkeli III: Puupponen & Taipale 2008), olen kirjoittanut yhdessä Sakari Taipaleen kanssa. Artikkelissa on edelleen laajennettu verkostojen tarkastelua. Artikkelissa käytimme samaa 15 elintarviketuottajan aineistoa, jota käsitelin myös toisessa alkuperäisartikkelissa. Lisäksi käsittelemme verkostoja vähittäiskauppojen ja elintarviketeollisuuden edustajien haastattelujen kautta². Vähittäiskauppojen edustajien haastatteluja tehtiin 11 ja elintarviketeollisuuden edustajien haastatteluja kahdeksan. Artikkelissa tarkastelemme, kuinka nämä eri toimijat näkevät itsensä ja toisensa osana paikallisen elintarviketuotannon verkostoa. Näin artikkeli syventää vastausta etenkin kolmanteen tutkimuskysymykseen.

Neljännessä alkuperäisartikkelissa, *”Elintarviketuotannon paikallinen kehittäminen Keski-Suomessa”* (artikkeli IV: Puupponen 2008), tarkastelen paikallisen elintarviketuotannon, yrittäjyyden ja verkostojen kehittämistyötä. Olen käyttänyt artikkelissa aineistoa, johon haastattelin 15 maaseudun kehittäjää Keski-Suomessa vuonna 2005. Kehittäjien työn kohteina olivat olleet paikallinen tuotanto, maatilojen yrittäjyys ja toimijoiden väliset verkostot. Näin ollen artikkeli tuo uuden oleellisen näkökulman aihepiiriin tarkasteluun. Artikkelissa tarkastelen myös kehittämistyön paikallisuutta, joten syvennän siinä vastausta ensimmäiseen tutkimuskysymykseeni. Kehittämistyön verkostojen osalta artikkeli tuo uutta tietoa myös kolmanteen tutkimuskysymykseen.

Viidennessä alkuperäisartikkelissa, *”Kulttuuri, kestävyys ja vuorovaikutus paikallisen ruoantuotannon kehittämisessä”* (artikkeli V: Puupponen 2009), tarkastelen paikallisen tuotannon ja verkostojen muodostamisen kulttuurista perustaa. Keskeiseksi nousee tällöin myös verkostoissa tapahtuva sosiaalinen vuorovaikutus ja oppiminen. Tarkastelen asiaa vuonna 2004 tekemiäni ruoantuottajien ja vuonna 2005 tekemiäni maaseudun kehittäjien haastattelujen kautta. Olen käsitellyt molempia aineistoja jo aiemmissa alkuperäisartikkeleissani, mutta luin ja analysoin niitä tässä väitöstutkimukseni viimeisessä artikkelissa uudesta näkökulmasta. Artikkelissa tarkastelen erityisesti kulttuurin merkitystä paikallisen elintarviketuotannon kehittämisessä. Tulkitsen sen olevan kehittämistyön perusta, joten palaan siinä tavallaan ensimmäiseen artikkeliin, jossa problematisoimme paikallisuuden merkitystä kestäväälle kehitykselle. Viides artikkeli syventää vastauksia kaikkien kolmen tutkimuskysymyksen osalta. Artikkelissa

² Haastattelin itse kahdeksan elintarviketeollisuusyrityksen liiketoiminnan tai tuotannon johtajaa Keski-Suomessa vuonna 2005. Lyyti Vanhanen keräsi 11 vähittäiskauppojen edustajan haastatteluaineiston vuonna 2004, ja hän antoi aineiston käyttööme. Olen itse analysoinut kaikki artikkelissa käytetyt aineistot ja kirjoittanut artikkelin paikallisuuteen, elintarviketuotantoon ja verkostoihin liittyvät käsitteiden määrittelyt. Taipale on kirjoittanut sosiaalisen tilan käsitteen määrittelyn, ja olemme yhdessä tehneet näistä synteesin ja johtopäätökset. Vanhanen on itse raportoinut aineistosta aiemmin (ks. Vanhanen 2005).

kytkeytyvät yhteen kulttuuri, kestävyys sekä paikallinen kehittäminen, ja siihen tutkimusprosessi tältä osin päättyy.

Käytän alkuperäisartikkeleissa sekä lähiruoan (ks. artikkelit I & II & III) että paikallisen ruoan käsitteitä (ks. artikkelit IV & V). Viittaan näillä molemmilla käsitteillä maatiloilla tapahtuvaan pienimuotoiseen elintarviketuotantoon. Tutkimusprosessin aikana paikallisen ruoan käsite osoittautui kuitenkin toimivammaksi, sillä se on väljemmin määriteltävissä. Lisäksi se kiinnittää jo nimesään huomion paikalliseen toimintaan, josta olen tutkimuksessani ensisijaisesti kiinnostunut. Tarkastelen lähiruoan ja paikallisen ruoan käsitteiden välisiä yhtäläisyyksiä ja eroja tarkemmin yhteenvedon alaluvussa 2.4.

Puhun alkuperäisartikkeleissani myös maanviljelystä, pienyrittäjyydestä sekä ruoan- tai elintarviketuotannosta viitaten niillä samaan asiaan. Nämä kaikki nimitykset ovat perusteltuja, ja haastattelemi henkilöt halusivat itsekään käyttää erilaisia ammattinimikkeitä. Osa heistä identifioitui perinteisesti maanviljelijäksi, osa taas katsoi toiminnassa olevan kyse ennemminkin maaseutuyrittäjyydestä. Maanviljelijä on siinä mielessä luonteva nimitys, että maatala on toiminnan merkittävä konteksti. Monille haastateltaville perinteinen maanviljely oli myös edelleen tärkeämpi tulonlähde kuin tiloilla tapahtuva elintarviketuotanto. Silti toimintaan on tullut mukaan uudenlaisia yrittäjyyspainotuksia, jolloin voidaan yhtä hyvin puhua myös maaseutuyrittäjyydestä. Paikallinen elintarviketuotanto vaatii tutkimukseni mukaan sellaista yrittäjämäistä organisoimista, että haastattelemi henkilöt täyttävät ne tunnusmerkit, joita yrittäjyydelle on perinteisesti annettu. Tarkastelen maaseutuyrittäjyydestä käytyä keskustelua enemmän yhteenvedon alaluvussa 4.1. Elintarvike- tai ruoantuotantoa voi pitää tutkimuksessani eräänlaisena yleisterminä, jolloin tarkastellaan elintarviketekijua siten, että sen alkupäässä on ruoan alkutuotanto ja loppupäässä ruoan kulutus. Tällöin olen käyttänyt yleistermiä ruoantuottajat, joka on siinä mielessä neutraali, että se pitää sisällään sekä perinteisen maanviljelyn että toiminnan yrittäjyysluonteen. Ruoantuottajien arkisessa toiminnassa näyttäisivät korostuvan samanaikaisesti molemmat ulottuvuudet ja he saattavat identifioitua samanaikaisesti sekä maanviljelijöiksi että yrittäjiksi (ks. artikkeli I). Haastattelemi tuottajien tiloilla valmistettiin monenlaisia tuotteita ja tuotteiden jalostusasteet vaihtelivat paljon. Yhteinen piirre on kuitenkin se, että tuotanto ja jalostus tapahtuvat maatilan yhteydessä. Kyse on siis elintarvikkeita tuottavista ja jatkojalostavista *monialaisista maatiloista*.

2 PAIKALLISUUS JA PIENIMUOTOISUUS RUOKAJÄRJESTELMÄSSÄ

2.1 Maaseutu, paikallisuus ja alueellisuus

Tarkastelen tässä tutkimuksessa elintarviketuotantoon liittyvää yritystoimintaa. Kyse on maatilojen yhteydessä tapahtuvasta ja paikallisille markkinoille suuntaavasta yrittäjyydestä, joten maaseudulla ja paikallisuudella on tutkimuksessa vahva merkitys. Yrityksen toimintaympäristönä maaseudulla on joitakin erityispiirteitä verrattuna kaupunkiin, ja maaseudun määrittelyn lähtökohdaksi otetaan usein juuri sen eroavaisuus kaupunkiin nähden (mm. Rosenqvist 2004). Tällaista erottelua ei voida kuitenkaan johtaa teoreettisesti, vaan kysymys on enemmän tietynlaisesta yhteiskunnallisesta sopimuksesta, jonka mukaan kaupungin ja maaseudun välinen raja kulloisessakin tilanteessa vedetään (Saar-tenoja 2005, 56). Monet tutkijat ovat sitä mieltä, että maaseutua kunnolla kuvaavan käsitteistön luominen on lähes mahdotonta (Alarinta 1998; Rosenqvist 2004; Lassila 2005). Tämä johtuu siitä, että maaseutualueet poikkeavat varsin paljon toisistaan jo Suomen rajojen sisäpuolellakin. Toisaalta maaseutu muuttuu muun yhteiskunnan kehityksen mukana, ja nykyinen kehitys näyttäisi johtavan kohti maaseutualueiden erilaistumista (Jokinen 2005, 47). Myös tästä syystä yleispätevää maaseudun määritelmää on entistä vaikeampaa tehdä.

Eräänä melko vakiintuneena maaseudun määrittelynä pidetään Suomessa kuitenkin niin sanottua maaseudun kolmijakoa. Maaseudun kolmijako on 1990-luvun alusta peräisin oleva aluemaantieteellinen ja kuntapohjainen jaottelu, jossa maaseutualueet jaetaan kolmeen toisistaan poikkeavaan tyyppiin: 1) kaupunkien läheiseen maaseutuun, 2) ydinmaaseutuun ja 3) harvaan asuttuun maaseutuun. *Kaupunkien läheinen* maaseutualue on elinkeinojen ja hyvinvoinnin kehittämisen kannalta kaikkein suotuisimmassa asemassa. Siellä on suurten keskusten läheisyyden ansiosta hyvät työssäkäyntimahdollisuudet sekä yritysten näkökulmasta laajat lähimarkkinat. Nämä maaseutualueet sijaitsevat valtaosin Etelä- ja Länsi-Suomessa. Maaseudun *ydinalueet* ovat taas enemmänkin vahvaa alkutuotannon aluetta tai toiminnoiltaan monipuolistunutta maaseutua.

Ne sijaitsevat melko etäällä suuriin keskuksiin nähden, mutta etäisyys keskikoiksiin keskuksiin on kohtuullinen, ja alueella sijaitsee voimakkaita kuntakeskuksia sekä kyliä. *Syrjäistä maaseutua* voidaan luonnehtia kasautuvien ongelmien alueeksi. Keskuksiin on sieltä pitkä matka, ja paikallismarkkinatkin ovat kaukana ja suppeat. Syrjäisen maaseudun elinkeinorakennetta leimaa yksipuolisuus. Pohjois- ja Itä-Suomessa luonto asettaa kehittämiselle omat rajoitteensa. Samoin kuntien heikkenevät taloudelliset resurssit vaikeuttavat kehittämistyötä. (Malinen ym. 2006, 11-12.) Tätä maaseudun kolmijakoa on täydennetty myöhemmin lisäämällä siihen vielä saaristoalueet omaksi tyyppikseen, ja kyseinen luokittelu on maaseutupolitiikassa yleisesti käytössä (Hyyryläinen & Widbom 1999, 49).³

Maaseudun ehkä merkittävin ominaispiirre yritysten kannalta liittyy harvaan asutukseen ja pitkiin välimatkoihin. Tästä johtuen maaseudun yritykset ovat usein pienikokoisia. Tosin niin on suurin osa suomalaisista yrityksistä muutenkin (Laukkanen & Niittykangas 2007). Yrittäjyys on ollut maaseudulle perinteisesti tärkeää siksi, että mahdollisuuksia palkkatyöhön on usein niukasti tarjolla. Lisäksi yrittäjyys ajattelutapana sisältää pyrkimyksen muutokseen ja kehittymiseen. (Kuhmonen & Niittykangas 2008, 78-79.) Tästä näkökulmasta on luontevaa, että yrittäjyys on maaseudun kehittämisen ja maaseutupolitiikan toteuttamisen keskeinen painopiste.

Maaseudun yritykset ovat myös korostuneen lähimarkkinoille suuntautuneita (Niittykangas 1992), joten ideologisesti paikallinen elintarviketuotanto näyttäisi sopivan niiden toiminnan lähtökohdaksi varsin hyvin. Maaseudun paikallinen yritystoiminta tapahtuu kuitenkin tänä päivänä globaalissa kontekstissa. Paikallisuuden ja paikallisen toiminnan merkitys onkin noussut esille samalla kun yhteiskunta on muuttunut yhä globalisoituneemmaksi (mm. Rannikko 2005). Perttu Vartiainen (2005) mukaan moderni yhteiskunta on eriytynyt globaaliin, kansalliseen ja paikalliseen tasoon. Hänen mielestä paikallisuutta voidaan pitää tässä yhteydessä valtiolle alisteisena kategoriana, vaikka paikallisuus sinänsä on monitasoinen ilmiökokonaisuus, jossa välittyy useita yhteiskunnan historiallisia kerrostumia. Kansallisen ja paikallisen tason väliin mahtuu vielä aluetaso (ks. Jauhiainen & Niemenmaa 2006)⁴.

³ Olli Rosenqvistin (1996) mukaan kuntapohjaan perustavalla kolmijaolla ei kuitenkaan saada oikeaa kuvaa maaseudun asemasta yhteiskunnan kokonaisuudessa eikä maaseudun sisäisestä erilaisuudesta. Esimerkiksi ydinmaaseudun ja syrjäisen maaseudun rajautuminen näyttää kolmijaossa ongelmalliselta. Jaottelun mukaan tiheään asuttu pikkukunta saattaa määrittyä ydinmaaseuduksi, kun taas harvaan asutut mutta suuremman taajaman omaavat kunnat voivat luokituksen perusteella olla syrjäistä maaseutua. Kuitenkin asutusrakennetta tarkastelemalla tilanne tulisi tulkita päinvastoin. Rosenqvistin mukaan maaseutua tulisikin määritellä ennemmin taajamapohjaisesti, jolloin määrittely perustuisi fyysiseen asutusrakenteeseen. Tällöin yksiselitteisenä lähtökohtana on se, että taajaan asutut alueet määritellään kaupungiksi ja haja-asutusalueet maaseuduksi. (Rosenqvist 1996, 73-74.)

⁴ Hallinnollisesti paikallistason tärkein yksikkö on kunta. Alueellisia yksiköitä voivat taas olla seutukunnat ja laajemmin ajateltuna läänit. Valtiollisia aluehallinnon toimijoitakin on lukuisia, kuten lääninhallitus, työ- ja elinkeinokeskus, alueellinen ympäristökeskus ja metsäkeskus. (Jauhiainen & Niemenmaa 2006.)

Puhuttaessa paikallisuudesta huomio kiinnittyy samalla myös paikallisyhteisöön. Paikallisyhteisön käsitteellä voidaan viitata väljästi erikokoisiin ja eri aluetasoilla sijaitseviin yhteisöihin, kuten seutukuntiin, kuntiin, kyliin tai lähiöihin. Paikallisyhteisöissä sosiaalinen vuorovaikutus luo paikallisten toimijoiden välille jonkinlaista yhteisyyttä. Sosiaalisen vuorovaikutuksen lisäksi paikallisyhteisön käsite kuvaa myös sosiaalista järjestelmää. Paikallinen sosiaalinen järjestelmä koostuu instituutioista, kuten yrityksistä, palveluista ja yhdistyksistä. Paikallisyhteisö tai paikallinen sosiaalinen järjestelmä on kuitenkin yleensä laajemman yhteiskunnan osa, johon se on monella tapaa kiinnittynyt (Rannikko 2005.) Paikallinen yhteisöllisyys muodostuu usein symbolisesti, jolloin tehdään rajanvetoa sen välillä, mitkä ovat yhteisön jäseniä yhdistäviä tekijöitä, ja miten nämä tekijät erottavat heidät muista (Cohen 1985). Vaikka vuorovaikutus ja toiminta luovat yhteisyyttä, se esiintyy myös jaettuina uskomuksina, tunteina ja kokemuksina. Yhteisöllisyyttä luovat tekijät ovat siis ennen kaikkea aatteellisia tai symbolisia. (Lehtonen 1990, 24-27.)

Talouden ja yhteiskunnan globalisoitumisen myötä tutkijat ovat ryhtyneet puhumaan myös lokalisaatiosta, jolla viitataan paikallisuuden kasvaneeseen merkitykseen globalisaatiokehityksen vastavoimana⁵. Toisaalta globalisaatio tulee merkitykselliseksi vasta silloin, kun se konkretisoituu pienissä, paikallisissa ja omaa elämää koskevissa asioissa (Robertson 1995; Rannikko 2005; Järvelä 2005). Toisinaan saatetaan puhua myös uudesta paikallisuudesta, jolloin korostetaan sitä, että paikallisuus on tullut merkitykselliseksi ikään kuin uudelleen (ks. esim. Sonnino & Marsden 2006). *Uuden paikallisuuden* uskotaan lisäävän alueiden riippumattomuutta ja paikallistalouksien vireyttä (Feagan 2007). Silti paikallinen toiminta saa entistä enemmän vaikutteita myös yli paikallisten rajojen⁶ (ks. Castells 2000a). Maaseudun elinkeinotkin hyödyntävät uusinta teknologiaa ja uudenlaisia innovaatioita, jotka eivät ole välttämättä tiettyyn paikkaan sidottuja (Järvelä 2005, 13). Uuteen paikallisuuteen liittyy myös valtion tehtävien entistä laajempi hajauttaminen paikalliselle tasolle, jonka on uskottu lisäävän demokratiaa ja paikallistason päätösvaltaa sitä koskevissa asioissa (Coaffee 2005). Tällainen kehitys on tulkittu myös osaksi hyvinvointivaltion

⁵ Tutkittaessa paikallisuutta ja paikallisyhteisöjä puhutaan lokalisaation ohella usein myös lokaliteettitutkimuksesta, jolla on esimerkiksi maantieteen piirissä ollut pitkät perinteet. Maaseudun tarkastelussa lokaliteetti- eli pienaluetutkimuksen tärkein yksikkö on ollut kylä. (Leinamo 2002.) Maaseutututkimuksen kentässä erilaista kylätutkimusta onkin tehty runsaasti (mm. Hyyryläinen & Rannikko 2000; Rannikko 2005). Lokaliteettitutkimuksen kohteet ja ongelmanasettelut voivat kuitenkin olla huomattavan monipuolisia. Sen peruskysymyksiin kuuluu, mitkä tekijät aiheuttavat alueellista ja paikallista vaihtelua ja mitkä tekijät määrittävät paikallisuutta (Pyy 1998, 66-67). Lokaliteettitutkimuksissa voidaan tarkastella myös esimerkiksi elinolo- ja ympäristökysymyksiä, tehdasyhdyskuntien sopeutumista yhteiskunnalliseen muutokseen tai muuttoliikettä (Leinamo 2002; ks. myös Järvelä, Jokinen & Puupponen 2005).

⁶ Globalisaation ja lokalisaation käsitteet on myös toisinaan yhdistetty globalisaation (*glocalization*) käsitteellä, jonka avulla kuvataan näiden käsitteiden yhteisvaikutusta (Robertson 1995). Globaalien markkinavoimien voi katsoa heikentäneen kansallisvaltiota, ja paikallisyhteisötkin ovat tavallaan enemmän alisteisia markkinavoimille kuin kansallisvaltioille. Globalisaatio tarkoittaa siis paikallisten ja globaalien tekijöiden entistä välittömämpää keskinäistä vuorovaikutusta. (Vartiainen 2005.)

suunnanmuutosta. Sitä on pidetty toisinaan jopa eräänlaisena kriisireaktiona, jossa kunnat ja erilaiset paikalliset toimijat joutuvat ottamaan vastuulleen tehtäviä, joihin valtion rahoitus ei enää riitä (Rannikko 2005).

Vaikka globalisoituminen on voimakas kehityssuuntaus, myös alueiden merkityksen on ennakoitu kasvavan. Tämän kehityksen taustalla on useita seikkoja, jotka saattavat olla keskenään ristiriitaisia. Alueiden merkitystä korostaa itse asiassa juuri talouden globalisaatio, mikä aiheuttaa niiden kehittymiselle ulkoista painetta. Toisaalta verkostoituminen ja yhteiskunnallinen liikehdintä muodostuvat usein ruohonjuuritasolla, alhaalta ylöspäin. Nykyinen suunnittelukulttuurikin korostaa alueiden merkitystä. Myös EU tukee paikallisista lähtökohdista toteutettavaa toimintaa ja alueiden välistä yhteistyötä monilla alueellisen kehittämisen ohjelmilla. (Jauhiainen & Niemenmaa 2006, 224-225.)

Maaseudun osalta paikallisuus on tullut esiin myös EU-jäsenyyden myötä, sillä kuten todettua, EU-rahoitteisissa hankkeissa pyritään luomaan paikallisia kumppanuuksia ja kehittämistyö on tarkoitettu toteuttaa nimenomaan paikallisista lähtökohdista käsin (Hyyryläinen & Rannikko 2000). Paikallinen toiminta onkin monilla maaseutualueilla aktivoitunut, vaikka nämä hankkeet ja niiden toteutus ovat saaneet osakseen myös paljon kritiikkiä (esim. Uusitalo 2007, 24). Toisaalta joidenkin maaseutualueiden uskotaan painivan niin vakavissa ongelmissa, että tällaisella aktivoinnilla voi arvella olevan vain jonkinlaista viivytystaistelun merkitystä.

Maaseutua on siis vaikea määritellä ja sillä on monenlaisia merkityksiä. Yksi tärkeimmistä merkityksistä liittyy kuitenkin ruokaan: maaseutu on paikka, jossa ruoantuotanto tapahtuu (Susiluoma & Luoto 1994; ks. myös Jokinen 2005). Näin ollen maataloustuotanto on metsien ja järvien ohella keskeinen osa suomalaista maaseutumaisemaa. Nykyään maatalouden rooliksi nähdään entistä enemmän myös maaseudun monimuotoisuuden ylläpitäminen (Niemi & Ahlstedt 2008, 66). Tällöin maaseudun käsitteellistämässä täytyy huomioida myös sen kulttuurinen merkitys. Suomalaisten vahvat juuret maaseutuun näkyvät muun muassa kesämökkeilyn suosiossa tai pyrkimyksessä kerrostaloasumisesta omakotitaloasumiseen. Omakotitalon voi katsoa symboloivan jollain tavalla maatalon omistamiseen liittyvää ”isännyyttä” (Lassila 2005)⁷. Näin maaseudun määrittelyssä tulisikin pyrkiä alueellisten ominaisuuksien ohella hahmottamaan paremmin myös se kulttuurinen konstruktio, mikä siitä kulloinkin piiryy (Rosenqvist 2004). Maaseutua, paikallisuutta ja alueellisuutta tarkasteltaessa on kuitenkin tärkeää kiinnittää huomiota myös siihen, mikä merkitys paikallisuudella on alueen asukkaille. Tällöin keskeiseksi nousee kysymys paikallisesta identiteetistä.

⁷ Maaseutumaisuutta hyödynnetään myös monella tapaa kulttuuriteollisuudessa, kuten elokuvissa ja tv-sarjoissa. Maaseutu näyttäytyy niissä usein jonkinlaisena aitona ja menneenä hyvänä aikana. Esimerkiksi Markku Pölösen maaseutua kuvaavat elokuvat saavuttivat suuren suosion 1990-luvulla, kun toisaalta samaan aikaan muutto maalta kaupunkiin voimistui. Pölösen elokuvissa välittyy maaseutuun liittyvä nostalgisuus, joka koskettaa suurta osaa yleisöä (Toiviainen 2006; Hangasmaa 2007).

2.2 Paikalliset identiteetit

Ihmiset elävät eri aluetasojen (globaali, kansallinen tai paikallinen) muodostamissa toiminnallisissa ja symbolisissa verkostoissa (Paasi 1998, 188). Näillä verkostoilla on vaikutusta niin yksilöihin kuin alueisiin, sillä globaalissa yhteiskunnassa omaa toimintaa joudutaan väistämättä reflektoimaan ympäröiviin verkostoihin. Manuel Castellsin (2004) mukaan keskeistä tässä prosessissa on identiteetin muotoutuminen. Identiteetin sisältö tulee globalisoitumisen myötä entistä abstraktimmaksi ja enemmän symbolisesti välittyväksi, koska toimitaan laajemmassa alueyhteisössä, jossa tieto ja trendit välittyvät nopeasti (Paasi 1998, 177). Identiteetin muotoutumiseen vaikuttavat yhtäältä siis erilaiset globaalit virtaukset ja vaikutukset, jotka tulevat kaikkien ulottuville. Toisaalta myös historiallisesti ja paikallisesti juurtuneilla traditioilla ja identiteeteillä on yhä oma merkityksensä. (Castells 2004.) Itse asiassa identiteetti perustuu usein juuri historiaan ja perinteeseen (ks. Knuuttila 1998), ja pohjimmiltaan identiteetin katsotaan kuvaavan itsenä olemisen tilaa, johon kuuluu pysyvyyttä, samuutta, ykseyttä ja yhtäläisyyttä (Hänninen 1998a, 108). Samalla identiteetit ovat kuitenkin ajallisia prosesseja, ja ne viittaavat yhtäaikaisesti useampaan ajalliseen ulottuvuuteen: menneeseen, nykyiseen ja tulevaan (Knuuttila 1998, 30). Nykyisin identiteettejä rakennetaan siis globaalissa tilassa, jossa nämä kaikki ulottuvuudet ovat läsnä erilaisina elämänkaarina tai kertomuksina menneisyyksistä sekä tulevaisuuden odotushorisontteina (Relander 2000, 281).

Paikallinen tai alueellinen identiteetti on myös moniulotteinen käsite. Anssi Paasin (1998, 172-173) mukaan alueellisella identiteetillä tarkoitetaan toisinaan tiettyjen alueiden identiteettiä, toisinaan taas ihmisten samaistumista tiettyihin alueisiin. Tällöin alueellinen identiteetti on siis sama kuin alueen asukkaiden identiteetti. Koko aluejärjestelmä, alueet ja niiden identiteetit ovat sosiaalisia, poliittisia, hallinnollisia ja kulttuurisia konstruktioita. Koska ne ovat ihmisten luomuksia, niin ne ovat samalla jatkuvan muutoksen kohteena. (emt., 188.) Alueellista identiteettiä pyritään tietoisestikin rakentamaan ja markkinoimaan esimerkiksi houkuteltaessa alueella uusia yrityksiä tai asukkaita. Tällöin identiteetti, jonka tulisi kertoa jostain pysyvästä, aidosta ja yhtäläisestä, pelkistyy usein pelkäksi imagoksi (ks. Relander 2000, 281).

Globalisoitumiskehityksen on katsottu horjuttavan ja uhkaavan perinteisiä identiteettejä sekä niitä arvoja ja uskomuksia, joiden varassa identiteettejä on rakennettu. Perinteiset identiteetit joutuvat tässä tilanteessa puolustautumaan, sillä suuret kulttuuriset murrokset uhkaavat identiteettejä juuri siksi, että identiteetit rakentuvat yhtä aikaa sekä menneelle että tulevalle (Relander 2000, 291). Tällöin sosiaalinen muutostila tekee tulevaisuudesta ennakoimattomampaa ja vie identiteetiltä pois sen jatkuvuusulottuvuuden. Castells (2004, 8) näkee tärkeiksi kollektiivisten identiteettien puolustajiksi erityisesti yhteiskunnalliset liikkeet, ja hänen mukaansa identiteetin käsite voidaan jakaa tällöin kolmeen eri muotoon: 1) legitimoivaan identiteettiin, 2) vastarintaidentiteettiin ja 3) projekti-identiteettiin.

Legitimoiva identiteetti puolustaa perinteisiä arvoja, jotka globalisaation vaikutuksesta voivat olla uhattuina. Tällaisia puolustettavia arvoja saattavat olla esimerkiksi kansallisuus, perinteiset luokka-asetat, patriarkaaliset sukupuoli-identiteetit tai uskonnollinen konservatiivisuus (Castells 2004, 8-9; ks. myös Pyy 2002, 15). Identiteettiä tuotetaan ja vahvistetaan myös symbolisesti erilaisilla yhteisillä tunnuksilla. Esimerkiksi lippu voi tuottaa yhteenkuuluvuuden tunnetta ja vahvistaa kansallista identiteettiä⁸. Legitimoivan identiteetin tapaan myös *vastarintaidentiteetti* vastustaa globalisaation mukanaan tuomia virtauksia. Vastarintaidentiteetti ilmenee eri muodoissaan erityisesti uudenlaisissa yhteiskunnallisissa liikkeissä, kuten radikaalissa ympäristöaktiivisissa tai muissa vaihtoehtoliikkeissä (Castells 2004)⁹. *Projekti-identiteetille* on tyypillistä vaikuttamiseen pyrkiminen osallistumisen ja kulttuurisen ilmapiirin muuttamisen avulla, ei niinkään poliittisen vallan tavoittelu (Castells 2004). Projekti-identiteettiä rakentavina liikkeinä Castells (2004) pitää naisliikettä sekä realistisesti politiikkaan suuntautunutta ympäristöliikettä. Hän uskoo, että juuri projekti-identiteetin toteuttamisen kautta voi menestyksekkäästi saavuttaa päämääriä globaalissa verkostotaloudessa. Näin siksi, että tavoitteisiin pyritään kulttuurisen muutoksen avulla. Tällöin päättäjät tekevät päätöksensä sellaisessa kulttuurisessa ilmapiirissä, joka on liikkeen tavoitteiden näkökulmasta muuttunut sille suotuisaksi¹⁰ (ks. myös Heiskala 2000, 67).

Globalisoitumisen mukanaan tuoma kulttuurien yhtenäistyminen nostaa esille tarpeen korostaa omia paikallisia erityispiirteitä. Tämän ulottuvuuden voi nähdä liittyvän myös paikalliseen ruokaan (Hinrichs 2000), ja paikalliset tuottajat ja toiminnan kehittäjät voidaan ymmärtää identiteettiliikkeenä. Paikallisen ruoan ohella esille nousee kysymys maaseudun kohtalosta ja identiteetistä laajemminkin. Maaseudun on katsottu olevan keskeinen osa suomalaisten kansallista identiteettiä (ks. myös Kuhmonen & Niittykangas 2008, 68). Maaseutu on kuitenkin jatkuvasti joutunut sopeutumaan, samoin myös maanviljelyä ammatikseen harjoittavat ihmiset (ks. Vihinen 1990; Silvasti 2001). Näin identiteetti on joutunut olemaan tilanteen mukaan joustava. Ruokaa on tarvittu aina, ja siksi

⁸ Legitimoivan identiteetin piirteitä oli havaittavissa eri puheenvuoroissa esimerkiksi silloin, kun Suomi liittyi EU:n jäseneksi. Sama tapahtui myös silloin, kun luovuttiin omasta kansallisesta valuutasta ja siirryttiin euroon. Näillä molemmilla tapahtumilla voi tulkita olevan erittäin voimakasta symbolista merkitystä identiteetin muodostamisessa. Legitimoivalla identiteetillä on kuitenkin heikot mahdollisuudet menestyä, sillä globaali verkosto toimii ilman kansallista tai paikallista kulttuuriperustaa, joihin tämä identiteetin muoto nojaa (Castells 2004; Heiskala 2000, 66-67).

⁹ Vastarintaidentiteetti voi nousta puolustamaan esimerkiksi erilaisten vähemmistöjen oikeuksia. Se voi tarjota vaihtoehtoisia elämäntavan kokeiluja, kuten omavaraisessa taloudessa elämistä tai yhteisöllistä asumista (ks. Heiskala 2000). Ilkka Pyy (2002, 15) mielestä vastarintaidentiteettiin voi nähdä yhdistyvän paljon myös alueellisen identiteettiulottuvuuden vahvistumista.

¹⁰ Castellsin (2004) mukaan projekti-identiteetillä on mahdollisuus puolustaa myös hyvinvointivaltiota, demokratiaa ja monikulttuurisuutta. Pyy (2002, 15) mielestä on kuitenkin kysyttävä, miksi juuri projekti-identiteetillä voitaisiin elvyttää esimerkiksi yhteisöllisyyttä ja siihen sisältyviä paikallisen ja alueellisen identiteetin ominaisuuksia.

maatalouden ja ruoantuotannon yhteiskunnallinen asema on säilynyt merkittävänä. Tällöin on myös tärkeää tarkastella niitä verkostoja ja identiteettejä, joita kätkeytyy ruoan tuottamisen ja kuluttamisen väliseen monisäikeiseen prosessiin. Kollektiivisen paikallisen identiteetin ja ruoantuottajien identiteetin ohella myös kuluttajaidentiteetti on oleellinen kiinnostuksen kohde.

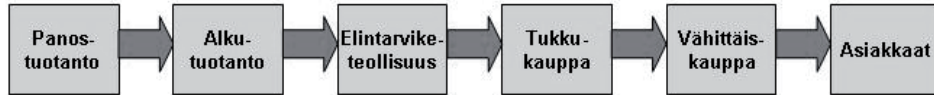
Ruokaa voidaan pitää keskeisenä kulttuuria määrittävänä tekijänä, jolloin se on yksilötasolla merkittävä osa identiteettiä. Ruoan kuluttamiseen liittyy vahvoja identiteettejä ilmaisevia tapoja. Johanna Mäkelän (1990, 8) mukaan esimerkiksi kulinarismissa pyritään korostamaan omaa sosiaalista asemaa ruokiin liittyvällä asiantuntemuksella. Kuluttaminen on tällöin tapa erottautua muista tai vastaavasti samaistua joihinkin yhteiskuntaryhmiin (Holt 1995, 10). Näitä ryhmiä ja identiteetin rakennusmahdollisuuksia on olemassa paljon, ja länsimaisia ruokakulttuureja voikin luonnehtia fragmentaariseksi (Silvasti & Mononen 2001). Tarjolla on esimerkiksi erilaisia eettisen kuluttamisen vaihtoehtoja, kuten luonnonmukaisesti tai lähialueella valmistetut tuotteet sekä reilun kaupan tuotteet (Mononen 2006). Monilla kauppaketuilla on kuitenkin myös omat halvemmat tuotemerkinsä. Yksilötasolla kuluttaminen on näin tapa tehdä yhteiskunnassa henkilökohtaisia eettisiä valintoja (Moisander & Pesonen 2002).

Sekä maaseutu tuotannon paikkana että kuluttaminen ovat muutoksen tiilassa. Tuomas Kuhmosen ja Hannu Niittykankaan (2008, 66-68) mukaan tulevaisuudessa yhteiskunta saattaa olla eriytynyt entistä enemmän siten, että maaseudun yrittäjät valmistavat tuotteita ja palveluita sellaisille kaupunkilaisille, jotka ovat irtaantuneet maaseudun identiteettimerkityksestä. Nämä kuluttajat kokevat maaseudun uudella tavalla ja kenties vieraana paikkana (ks. myös Jokinen & Järvelä 2008). Maaseutua, maaseutuidentiteettiä, ruoantuotantoa ja kuluttajaidentiteettiä määritellään ja rakennetaan tällöin ainakin kahdesta lähtökohdasta. Tämä tapahtuu toisaalta kuluttajien muuttuvat preferenssit huomioiden ja toisaalta siten, mitkä ovat tuotannon mahdollisuudet vastata niihin. Maaseutu näyttäytyy tällöin eri tavalla sen ”tekijöille” ja ”kokijoille” (Kuhmonen & Niittykangas 2008, 68). Kun ajatellaan maaseudun monia merkityksiä ja toisaalta kuluttajien muuttuvaa käyttäytymistä, paikallista tuotantoa joudutaankin tarkastelemaan laajemmassa viitekehityksessä. Tämä vaatii huomion kohdistamista koko globaalin ruoantuotannon järjestelmään ja sen toimintaperiaatteisiin. Elintarvikkeiden tuotannon ja kulutuksen välille mahtuu kuitenkin joukko muitakin toimijoita, kuin pelkästään tuottajat ja kuluttajat. Paikallisen tuotannon merkitys ja maaseudun asema tuotannon paikkana hahmottuu selvemmin, kun tarkasteluun otetaan koko elintarvikeketju ja sen toimijat.

2.3 Ruoan tarjontaketjut ja ruokajärjestelmä Suomessa

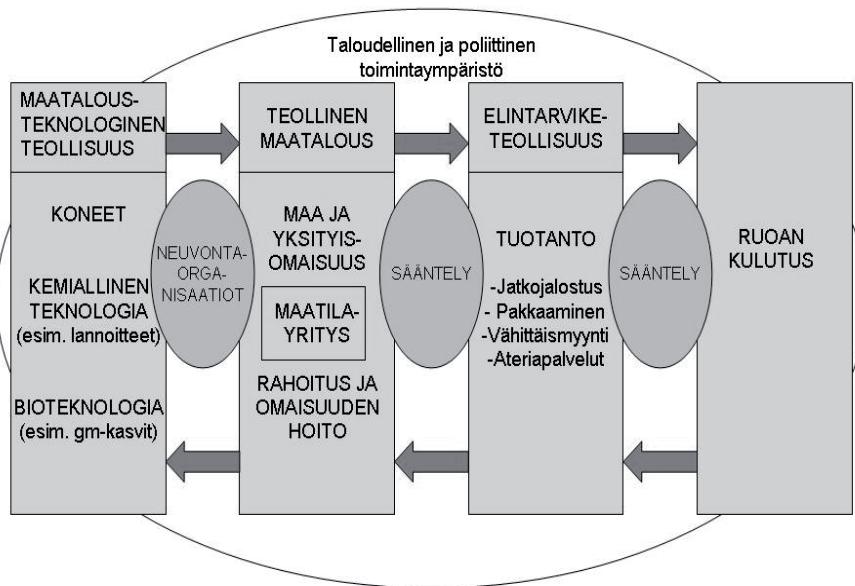
Ruoan tuottamista ja kuluttamista on taloustieteissä tarkasteltu perinteisesti tarjontaketjujen (*supply chain*) näkökulmasta (Paananen & Forsman 2001). Ta-

vanomaisesti ruoan tarjontaketjussa kaikki ruoan valmistamiseen ja jalostamiseen osallistuvat toimijat seuraavat toisiaan lineaarisessa ketjussa. Ajattelutavan mukaan ruokatuohteen arvonlisäys tapahtuu askelittain siirryttäessä toimijasta seuraavaan. Kukin toimija käsittelee tuotetta omalla kohdallaan siten, että sen arvon pitäisi kasvaa samalla, kun se kulkee ketjussa eteenpäin (ks. kuvio 1).

KUVIO 1 Perinteisen tavan näkökulma ruoan tarjontaketjun tarkasteluun (Paananen & Forsman 2001, 18; ks. myös Nygård & Storstad 1998, 47).

Tarkasteltaessa elintarviketuotantoa ja -kulutusta voidaan käyttää myös laajempaa ruoka- tai elintarvikejärjestelmän (*food system*) käsitettä (mm. Tansey & Worsley 1995; Atkins & Bowler 2001; Mononen 2006). Ruokajärjestelmä linkittää yhteen kaikki elintarvikkeen valmistukseen liittyvät toimenpiteet (Mononen 2006). Se sisältää siis kaikki toimijat alkutuotannosta kulutukseen sekä eri instituutiot ja poliittiset järjestelmät, joilla on vaikutusta elintarviketuotantoon (Tansey & Worsley 1995). Kuviossa 2 on mallinnettu ruokajärjestelmää.

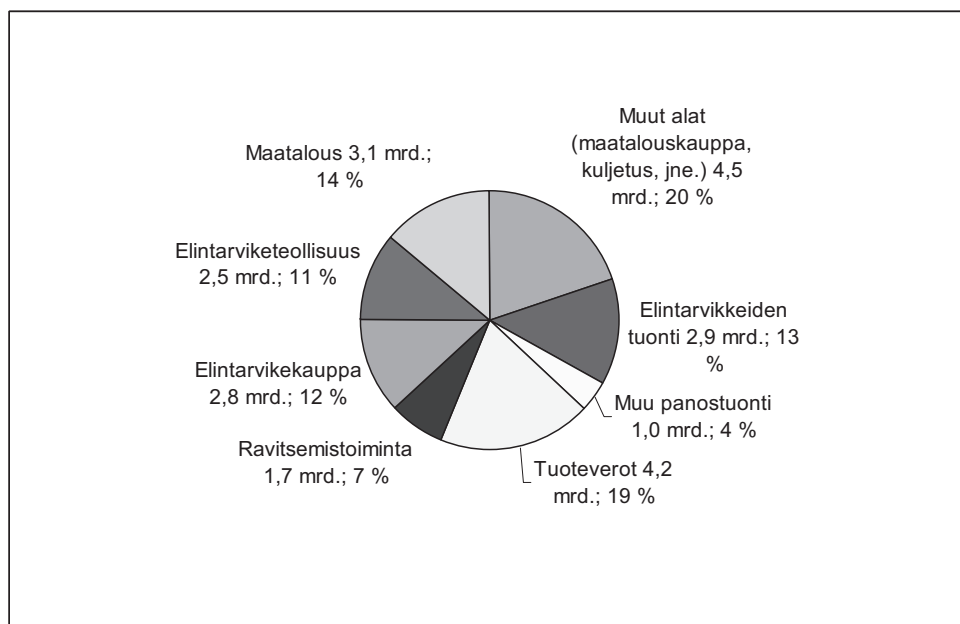

KUVIO 2 Ruokajärjestelmä (mukaihen Mononen 2006, 28-29; Whatmore 2002; ks. myös Atkins & Bowler 2001, 11).

Ruokajärjestelmän kuviossa pyritään tarkastelemaan ruoan kulkemista tuotannosta kulutukseen kokonaisvaltaisesti huomioiden samalla myös ne taloudelliset ja poliittiset rakenteet, jossa tämä toiminta tapahtuu. On huomattava, että eri

toimijoiden välissä tapahtuu myös säätelyä, joka on luonteeltaan lähinnä poliittista ja toteutuu valtiollisten toimijoiden taholta. Tämä käsittää esimerkiksi laadunvalvonnan ja tuotannon tukemisen. Toisaalta välissä toimii myös kaupallisia organisaatioita, jotka esimerkiksi valmistavat ja myyvät maataloille erilaisia tuotantopanoksia. Tarjontaketjutarkastelun tapaan ruokajärjestelmän mallintamisen ongelmana on kuitenkin kuvauksen makrotasoisuus. Määritelmien avulla ei välttämättä selviä, kenellä on viime kädessä valta päättää ruoantuotannon menetelmät tai minkälainen on toimijoiden välisen vuorovaikutuksen luonne. (Mononen 2006, 28.)

Ruokajärjestelmän toimijoiden tunnistaminen on kuitenkin kansantaloudellisesti tärkeää. Elintarviketeollisuus on Suomessa viidenneksi suurin teollisuudenala elektroniikka-, metalli-, metsä-, ja kemianteollisuuden jälkeen (Niemi & Ahlstedt 2009). Se työllistää suoraan noin 35 000 henkilöä ja koko elintarviketjetjussa työskentelee noin 300 000 henkilöä (Elintarviketeollisuusliitto 2009). Elintarviketeollisuuden liikevaihto oli vuonna 2007 noin 9,7 mrd. euroa. Suomalaisessa elintarviketaloudessa liikkuvien rahavirtojen määrä oli samana vuonna kokonaisuudessaan noin 22,7 mrd. euroa, kun mukaan lasketaan yksityisten ja julkisten kokonaiskulutusmenojen lisäksi elintarvikkeiden vienti ja maataloustuotannon tuet. Tämä on noin 11 prosenttia Suomen koko bruttokansantuotteesta. (Niemi & Ahlstedt 2009, 8.) Kuvio 3 havainnollistaa rahavirtojen jakautumista eri toimijoiden kesken.

KUVIO 3 Arvio elintarviketalouden kokonaisrahavirroista vuonna 2007 (Niemi & Ahlstedt 2009, 9).

Markkinoiden avautumisen myötä tuonnin osuus elintarviketalouden rahavirroissa on koko ajan kasvanut (Niemi & Ahlstedt 2009). Kuten kuviossa 3 näkyy,

sen prosenttiosuus (13 %) on lähes yhtä suuri kuin kotimaisen alkutuotannon (14 %). Vastaavasti suomalaisten elintarvikkeiden viennin arvo oli vuonna 2007 noin 1,3 mrd. euroa (emt.).

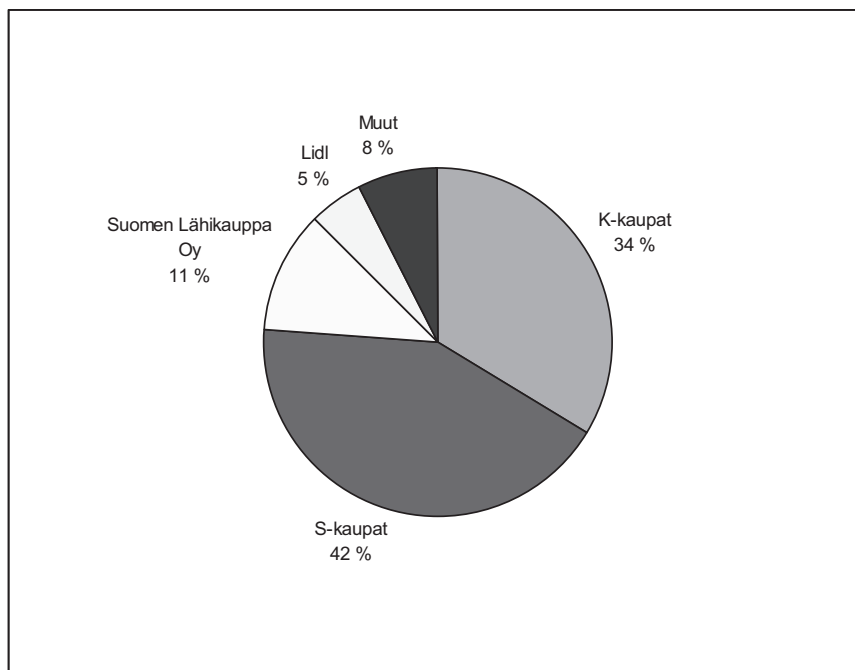
Tuonnin osuuden kasvu kertoo osaltaan ruokajärjestelmän ja elintarviketeollisuuden laajentumisesta ja kansainvälistymisestä. Globaaleilla elintarvikemarkkinoilla menestyvät suuret monikansalliset teollisuusyritykset, jotka usein valmistavat tuotteita halpojen tuotantokustannusten maissa ja tuovat ne sieltä pohjoiseen, korkeamman arvon markkinoille. Tuotantokustannukset pyritään karsimaan minimiin, ja tuotantoprosessista yritetään saada kaikki ylimääräiset hidasteet pois. (ks. esim. McMichael 1996; Atkins & Bowler 2001.) Samalla elintarviketuotteet saattavat kulkea jopa tuhansia kilometrejä ennen kuin ne saavuttavat kuluttajan. Kaikella tällä on ollut toisinaan kohtalokkaita seurauksia, kuten tuotteiden laadun heikkeneminen sekä pahimmillaan erilaiset ja laajamittaiset ruokaskandaalit. Ruokaan kohdistuvien riskien lisääntyminen onkin ollut yksi ruokajärjestelmän globalisoitumisen keskeinen ilmentymä. Ruoka ja siihen liittyvät riskit ovat muutenkin toistuvasti esillä ajankohtaisessa poliittisessä keskustelussa (ks. Gronow 1998). Viime aikoina huoli on kohdistunut ennen kaikkea geenimuunneltuun ruokaan, jossa mahdollisten riskien luonne on jo varsin pitkälle teknologinen ja asiantuntijatietoa vaativa.

Puhuttaessa ruokajärjestelmän globalisoitumisesta on kuitenkin syytä tarkastella myös kulutuskäytäntöjä. Globaalien yritysten intresseissä on luoda kaikkialla yhtenäisesti tunnettuja tuotteita tai brändejä, joista tunnetuimpia ovat esimerkiksi Coca-Cola tai McDonald's (Mononen 2006). Kuluttajat oppivat tunnistamaan nämä brändit, ja kulutus samalla standardisoituu. Standardisoinnilla yritykset luovat puitteet myös kustannustehokkaalle toiminnalle. Elintarviketeollisuuden toiminnassa voikin nähdä fordistisen massatuotannon piirteitä, jossa kaikki toiminnot alkutuotannosta kulutukseen on tarkkaan määritelty (ks. Silvasti & Mononen 2001). McDonald'sia käytetään tästä usein eräänlaisena ääri-esimerkinä (Atkins & Bowler 2001, 97-99), ja samalla on ryhdytty puhumaan myös yhteiskunnan "mcdonaldisoitumisesta" (Ritzer 1996).

Huolimatta standardisointikehityksestä globaalien yritysten on pyrittävä kilpailutilanteen mukaan myös erilaistumaan. Tämän erilaistumisenkin voi katsoa tapahtuvan eräänlaisten standardien kautta. Yrityskuvassa voidaan pyrkiä korostamaan esimerkiksi ympäristöystävällisyyttä, kotimaisuutta, luonnonmukaisuutta tai kestäväää kehitystä. (Mononen 2006.) Kritiikistä huolimatta standardit ovat kuluttajille tietysti monella tapaa myös eduksi. Niiden avulla pyritään säilyttämään ainakin jonkinlaiset laatuvaatimukset, jotka ruoan tulee täyttää. Näin ruoasta halutaan tehdä turvallisempaa. Nämä laatustandardit samalla kuitenkin edistävät myös kulutuksen standardisoimista, mikä on etenkin suurteollisuuden ja ylikansallisten yritysten intresseissä (Silvasti & Mononen 2001).

Elintarviketalouden keskittymiskehityksen on arvioitu johtuvan nimenomaan kaupan rakenteesta. Elintarviketeollisuus on jossain määrin riippuvainen kotimaisesta alkutuotannosta, mutta kauppa pystyy kilpailuttamaan suomalaista elintarviketeollisuutta niin keskenään kuin myös ulkomaisen teolli-

suuden kanssa. Suomalainen elintarvikekauppa perustuu erittäin tehokkaaseen ja ketjuuntuneeseen tukku- ja vähittäiskauppaan, jossa tavaranhankinta on keskitetty. Elintarviketeollisuus joutuu siis sopeutumaan tällaiseen kaupan rakenteeseen. (Niemi & Ahlstedt 2009, 8-9.) Elintarvikekauppa on Suomessa muutamien toimijan varassa, joista kaksi suurinta, S-ryhmä ja Kesko, hallitsevat markkinoita. Kuvio 4 havainnollistaa kotimaisen kaupan rakennetta ja toimijoiden myyminenosuuksia. Päivittäistavarakaupan kokonaismyynti oli vuonna 2008 noin 14,1 mrd. euroa (Elintarviketalous 2009).

KUVIO 4 Suomen päivittäistavarakaupan toimijat ja niiden myyminenosuudet prosentteina vuonna 2008 (Elintarviketalous 2009, 24-25).

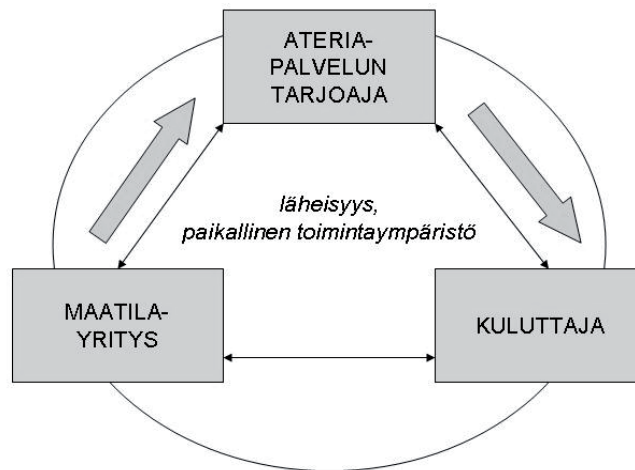
Saksalaisketju Lidl tuli Suomen markkinoille vuonna 2002. Kuviossa 4 sen osuudeksi on esitetty vain viisi prosenttia kokonaismyynnistä, mutta se on kasvattanut osuuttaan koko ajan sekä lisännyt ketjujen välistä hintakilpailua. Tulevaisuudessa kaupan keskittyminen tulee luultavasti jatkumaan, ja kauppaketjuista tulee ruokajärjestelmässä entistä vahvempia toimijoita. On odotettavissa, että Lidlin ohella myös muita ulkomaalaisia ketjuja tulee suomalaisille elintarvikemarkkinoille. (Niemi & Ahlstedt 2008.)

Eräs standardoitumisen ilmentymä on myös kauppojen omat tuotemerkit, joiden myyminenosuus on kasvanut viime vuosina. Toisaalta markkinoilla on kuitenkin pakko erottautua kilpailijoista, ja arvonalisäystä pyritään saamaan aikaan myös tuotteiden erilaistamisella. Juuri tätä kautta voisi löytyä paikallisuuteen perustuvan pientuotannon merkitys. Se voisi tarjota eräänlaisen vaihtoehdon massatuotannolle ja -kulutukselle (Goodman 2003; Sage 2003; Sonnino & Marsden 2006). Seuraavaksi onkin syytä tarkastella paikallisen ruoantuotannon

peruseriaatteita ja sen vaihtoehtoista luonnetta verrattuna elintarviketalouden valtavirtaan eli globalisoitumiskehitykseen.

2.4 Lähiruoka ja paikallinen ruoka osana ruokajärjestelmää ja suomalaisen maatalan toimintaa

Lähiruokaa voidaan tarkastella osana ruokajärjestelmää, jolloin voidaan puhua paikallisesta ruokajärjestelmästä (*local food system*). Paikallisessa ruokajärjestelmässä elintarvikkeiden tuotanto ja jalostus pyritään tekemään läpinäkyvästi samalla alueella. Puhuttaessa tarjontaketjuista lähiruoka on ollut tapana liittää ns. vaihtoehtoihin ruoan tarjontaketjuihin (mm. Marsden, Banks & Bristow 2000; Paananen & Forsman 2001; Goodman 2004). Vaihtoehtoisuudella tarkoitetaan tässä yhteydessä vaihtoehtoa perinteiselle ruoan tarjontaketjulle. Vaihtoehtoisuus tuo tällöin lisäarvoa ruokatuotteelle. Sen uskotaan myös edistävän maa-seudun talouden kehittymistä ja lisäävän kuluttajan vaikutusmahdollisuuksia. (Goodman 2003; DuPuis & Goodman 2005.) Lähiruoan ohella vaihtoehtoisena mainitaan usein myös luomuruoka (ks. Morgan & Murdoch 2000). Luomutuotannossa vaihtoehtoisuus liittyy tuotantotapaan, kun taas lähiruoan vaihtoehtoisuudessa on kyse tarjontaketjun rakenteesta. Kuviossa 3 on mallinnettu lähiruokaa osana paikallisen ruoan tarjontaketjua.

KUVIO 5 Lähiruoka osana vaihtoehtoista ruoan tarjontaketjua (mukaihen Paananen & Forsman 2001, 19).

Kuviossa yksisuuntaiset nuolet havainnollistavat elintarviketuotteen kulkua maatilalta kuluttajalle. Ohuet kaksisuuntaiset nuolet taas ilmaisevat toimijoiden keskinäistä läheistä sijaintia sekä toiminnan läpinäkyvyyttä. Keskeistä on nimenomaan toimijoiden välinen likeisyys tai jopa eräänlainen läheisyys koko-

naisvaltaisena tunteena (ks. Paananen & Forsman 2001; Hinrichs 2000). Kuviossa oleva ”ateriapalvelun tarjoaja” tarkoittaa esimerkiksi julkista laitoskeittiötä tai muuta joukkoruokailun järjestäjää (Paananen & Forsman 2001). Yhtä hyvin sen paikalla voisi olla esimerkiksi tilamyynti, suoramyyntipiste tai paikallinen vähittäiskauppa.

Lähiruoalla viitataan siis siihen, että ruoantuotanto ja -kulutus tapahtuvat mahdollisimman lähellä toisiaan. Lähiruoalle on kuitenkin mahdotonta asettaa mitään tarkkoja matka- tai aikarajoituksia, sillä etäisyys ja läheisyys voidaan käsittää niin suhteellisina asioina (Paananen & Forsman 2001; Sireni 2006). Käsitteen määrittelyssä onkin käytetty ensisijaisesti aluetaloudellista perustelua:

Lähiruoka on ruoantuotantoa ja -kulutusta, joka käyttää oman alueensa raaka-aineita ja tuotantopanoksia edistäen oman alueensa taloutta ja työllisyyttä (Lähiruoan mahdollisuudet 2000, 3).

Lähiruoka-käsite rinnastuu englanninkieliseen termiin *local food*, joka kääntyisi sanatarkasti paikalliseksi ruoaksi. Lähiruoan ja paikallisen ruoan käsitteitä käytetään rinnakkain, ja usein niillä tarkoitetaan samaa asiaa (Paananen & Forsman 2001). Maarit Sirenin (2007, 13) mukaan suomalainen lähiruoka-käsite on omaksuttu paikallista ruokaa käsittelevästä kansainvälisestä tutkimuskirjallisuudesta ja EU:n aluepoliittisista linjauksista. Lähiruoan käsitteelle on kuitenkin Suomessa luotu omanlaisensa sisältö, jolla tähdätään erityisesti maaseudun pienyritystoiminnan kehittämiseen. Näin lähiruoan käsitteellä on vahva maaseutupoliittinen ulottuvuus (Mononen 2006, 43-44). Lähiruoan käsitteeseen verrattuna paikallisen ruoan käsite jää sisällöltään abstraktimmaksi (Sireni 2007). Tämä näkyy esimerkiksi siinä, että paikallisesta ruoasta puhuttaessa vain tuotanto on paikkaan sidottua, mutta kulutus voi tapahtua myös kauempana kuin pelkästään lähialueella (Mononen 2006, 43). Tiettyyn maantieteelliseen tuotantopaikkaan identifioitavaa ruokaa voidaan kutsua myös alueelliseksi ruoaksi (*regional food*), jonka ei myöskään tarvitse olla lähellä kulutettua (Hyvönen 2008, 54).

Paikalliseen ruokaan liittyy paikallisen kulttuurin hyödyntäminen (Ilbery & Kneafsey 2000), jota ruoantuottajat saattavat pyrkiä luomaan ja määrittelemään omiin tarkoituksiinsa sopivaksi esimerkiksi tuotteiden markkinoinnissa (Sireni 2007, 11). Lähiruoka voidaan ymmärtää myös kotimaisena ruokana. Tämä on etenkin sellaisten yritysten intresseissä, joiden markkina-alue on omaa maakuntaa laajempi. On huomattava, että tällaiset yritykset valmistavat yleensä samaan aikaan lähiruokatuotteita myös omaan maakuntaan, vaikka toimivatkin laajemmalla alueella. Näin ollen on toisinaan mahdotonta määritellä saman yrityksen joitakin tuotteita lähiruoksi ja toisia ei-lähiruoksi. Joissakin tapauksissa lähiruoksi on siis luontevaa ymmärtää kaikki maakunnassa tapahtuva elintarvikkeiden jatkojalostus, jolloin elintarvikealan paikallisella kehittämisellä pyritään ensisijaisesti kamppailemaan tuontiruokaa vastaan. (emt.)

Tutkimukseni alkuperäisartikkeleissa olen käyttänyt sekä lähiruoan että paikallisen ruoan käsitettä. Lähiruoan käsite on kotimaisessa tutkimuksessa, kehittämisessä ja kuluttamisessa vakiintunut termi. Kun ajatellaan tätä tutki-

musta kokonaisuutena, pidän paikallisen ruoan käsitettä tässä yhteydessä kuitenkin toimivampana. Paikallinen ruoka kiinnittää jo nimessään huomion paikalliseen toimintaan, josta olen tutkimuksessani ensisijaisesti kiinnostunut. Paikallisen ruoan käsite osoittautui myös empiirisen tutkimuksen kannalta toimivammaksi (ks. artikkelit II & IV & V).

Myös lähiruoka ja luomuruoka saatetaan toisinaan mieltää samoiksi asioiksi, mutta kyseessä on kuitenkin kaksi täysin eri asiaa (ks. Paananen & Forsman 2001). Luomutuotanto on tarkkaan määriteltyä, ja sillä on myös esimerkiksi oma tarkka tuotantotukijärjestelmänsä toisin kuin lähiruoalla, jonka määritelmäkin on sinänsä aika väljä. Lähiruoka- ja luomutuotannoilla voi toki nähdä olevan sellaisia yhteisiä arvoja, joita voidaan hyödyntää esimerkiksi tuotteiden markkinoinnissa. Tällainen yhteinen tekijä on esimerkiksi pyrkimys kestävän kehityksen edistämiseen (emt; ks. myös Mononen 2006). Paikallisen toimintatavan merkitystä pyritäänkin perustelemaan usein juuri kestävän kehityksen näkökulmasta.

Paikallinen ruoantuotanto tapahtuu yleensä osana maatalojen toimintaa. Elintarviketuotteen jatkojalostusprosessi tapahtuu siten alkutuotannon yhteydessä. Kyse on usein siis monialaisista maatiloista. Lyhyesti määriteltynä monialaisella maatilalla tarkoitetaan sitä, että tilalla harjoitetaan perustuotannon ohella myös muuta yrittäjyyttä (Rantamäki-Lahtinen 2004)¹¹. Suomessa oli noin 66 800 maatilaa vuonna 2007, ja näistä monialaisia tiloja oli noin 23 200 (Niemi & Ahlstedt 2009). Tähän lukuun sisältyy siis kaikki tilat, joilla harjoitetaan perustuotannon ohella muuta yritystoimintaa. Monialaisia tiloja oli siis noin 34 % kaikista tiloista. Monialaisia tiloja on perustettu erityisesti palvelualoille, ja ylivoimaisesti suurin liiketoimintamuoto liittyy maaseutumatkailuun. (emt.) Maatalouden rakennetutkimuksen mukaan elintarvikkeiden jatkojalostusta harjoitti 684 monialaista maatilaa vuonna 2005 (Tike 2006). Taulukossa 1 on esitetty elintarvikkeita jatkojalostavien monialaisten tilojen liikevaihtojen määriä samalta vuodelta.

¹¹ Tarkastelen monialaisen maatilan ja monialayrittäjyyden käsitteitä vielä tarkemmin yhteenvedon alaluvussa 4.1.

TAULUKKO 1 Liikevaihdon suuruus elintarvikkeita jatkojalostavilla monialaisilla maataloilla vuonna 2005 (Tike 2006).

	Tilat Yht.							
Liikevaihdon suuruus		< 10 000	10 000 - 19 999	20 000 - 49 999	50 000 - 99 999	100 000 - 199 999	200 000 <	Ei tietoa
Kaikki	684	23 %	15,4 %	21,1 %	12 %	10,8 %	16,1 %	1,8 %
Lihan jatkojalostus	122	20,5 %	6,6 %	23,8 %	13,9 %	11,5 %	22,1 %	1,6 %
Vihannesten, juuresten, marjojen jatkoj.	245	21,2 %	12,7 %	15,1 %	13,9 %	14,3 %	20 %	2,9 %
Meijerituotteet	55	34,5 %	21,8 %	14,5 %	3,6 %	16,4 %	9,1 %	0 %
Myllytuotteet	71	12,7 %	23,9 %	45,1 %	11,3 %	2,8 %	4,2 %	0 %
Leipomotuotteet	104	26,9 %	25 %	19,2 %	10,6 %	6,7 %	10,6 %	1 %
Juomien valmistus	27	25,9 %	14,8 %	7,4 %	11,1 %	0,0 %	33,3 %	7,4 %
Muut elintarvikkeet	60	28,3 %	11,7 %	26,7 %	11,7 %	11,7 %	10,0 %	0,0 %

Kuten taulukosta 1 voi huomata, elintarvikkeiden jatkojalostukseen liittyvä liikevaihto on usein melko pientä, suurimmalla osalla se on alle 50 000 euroa. Paikallinen ruoantuotanto on siten maatilalle yleensä eräänlainen täydentävä toimeentulon muoto. Suurin osa elintarvikkeita jatkojalostavista tiloista saakin elintarvikkeiden jatkojalostuksesta vain alle puolet nettotuloistaan, kuten taulukko 2 havainnollistaa.

TAULUKKO 2 Elintarvikkeita jatkojalostavat viljelijäperheet vuonna 2005 ja elintarviketuotannon osuus tilan nettotuloissa (tilojen kokonaismäärä ja prosenttiosuus) (Tike 2006).

	Tiloja yht.	< 25 %	25-49 %	50-75 %	75 % <	Ei tietoa
Elintarvikkeiden Jatkojalostus, lukumäärä	684	239	176	147	110	12
Prosenttiosuus	100 %	34,9 %	25,7 %	21,5 %	16,1 %	1,8 %

Myös vaihtuvuus monialaisissa tiloissa on melko suurta. Maatalouden rakennetutkimuksen (Tike 2006, 12) mukaan voidaan karkeasti arvioida, että maatalouden ulkopuolisen yritystoiminnan aloittaa vuosittain noin 1800 maatilaa ja lopettaa noin 1200 maatilaa. Tähän sisältyvät siis kaikki toimialat. Lopettamisen jälkeen useat maatilat jäävät kuitenkin toimimaan aktiivitiloina.

Toiminnan pienuudesta ja toimialalla tapahtuvasta vaihtuvuudesta huolimatta paikallinen ruoka voi olla kuitenkin tilan toiminnan tulevaisuutta ajatellen merkittävää liiketoimintaa. Osalla elintarvikkeita jatkojalostavista tiloista toiminta onkin vasta käynnistynyt tai vakiintumassa (Forsman 2004). Margit Torkko (2008) on havainnut tutkimuksessaan, että elintarvikkeita jalostavilla tiloilla on tunnistettavissa niille tyypillinen kehitysketju. Tällöin tilalla tuote-

taan aluksi jotain jalostamatonta tuotetta ja myöhemmin aloitetaan jalosteiden teko. Aluksi toiminta on yleensä pienimuotoista ja vasta myöhemmin lisätään tuotteita ja hankitaan uutta asiakaskuntaa. Torkon (emt.) mukaan laajentumiseen liittyvää markkinariskiä pyritään madaltamaan sillä, että jalostamatonta tuotetta on myyty samoille asiakkaille, joille myydään myös jalostettua tuotetta.

Monialaiset tilat toimivat maatalouden ja muun liiketoiminnan rajapinnalla, ja niiden toiminnassa ovat hyvin monenlaiset voimavarat tärkeitä (Rantamäki-Lahtinen 2008, 49). Tilan kehittämisen kannalta on merkittävää, että tila löytää tarvittavat voimavarat ja pystyy myös täydentämään puuttuvia resurssejaan (emt.). Tästä näkökulmasta tärkeiksi tulevat erityisesti sellaiset toimintaan liittyvät verkostot, jotka mahdollistavat resurssien siirtymisen. Maatilojen monialaistumisen voi nähdä myös osana laajempaa eurooppalaista trendiä. Tällöin maataloille asetetaan uudenlaisia tavoitteita esimerkiksi tuotannon kestävyuden ja monivaikutteisuuden näkökulmista (Van der Ploeg & Roep 2003; Marsden & Sonnino 2008). Seuraavassa luvussa tarkastelen näiden tavoitteiden taustaa tarkemmin paikallisen elintarviketuotannon kontekstissa.

3 PIENIMUOTOISEN ELINTARVIKETUOTANNON KESTÄVYYS

3.1 Kestävä kehitys ja sen toimeenpano

Paikallisen toiminnan korostaminen liittyy osaltaan lisääntyneisiin kestävän kehityksen vaatimuksiin. Elintarviketuotannon edellytetään tällöin tapahtuvan kestäviä menetelmiä käyttäen. Kestävän kehityksen käsite tuli laajemman yleisön tietoisuuteen Brundtlandin komission raportin välityksellä vuonna 1987, vaikka siitä oli käyty keskustelua jo 1970-luvulla. Komission raportin mukaan:

Kestävä kehitys on kehitystä, joka tyydyttää nykyhetken tarpeet viemättä tulevilta sukupolvilta mahdollisuutta tyydyttää omat tarpeensa (Yhteinen tulevaisuutemme 1988, 26).

Kestävän kehityksen ajattelussa huoli kohdistuu ennen kaikkea luonnonvarojen käyttöön, mutta ympäristöllisen näkökulman ohella sillä on myös taloudellinen, sosiaalinen ja kulttuurinen ulottuvuutensa. Raportin mukaan lisääntyvää talouskasvua tarvitaan siellä, missä nykyhetken tarpeita ei pystytä täyttämään. Kasvun on kuitenkin oltava kestävällä pohjalla siten, että se ei riistä ketään eikä uhkaa ympäristöä. Joka tapauksessa talouskasvu yksistään on riittämätöntä, sillä esimerkiksi laajamittaista köyhyyttä voi esiintyä talouskasvusta huolimatta tai rinnan sen kanssa. Näin ollen kestävän kehityksen toteuttamisessa on otettava huomioon myös sosiaaliset näkökulmat, kuten ihmisten tasavertaisten mahdollisuuksien turvaaminen. (emt., 26-27.)

Kestävän kehityksen käsite on historiansa aikana saanut lukemattomia erilaisia tulkintoja. Niillä on kuitenkin ollut yleensä jonkinlaiset yhdistävät peruseriaatteet. David Gibbsin (2000, 10) mukaan näitä ovat: 1) elämän laatu, 2) huolehtiminen ympäristöstä, 3) tulevaisuusajattelu ja varotoimien periaatteet, 4) oikeudenmukaisuus ja tasa-arvoisuus sekä 5) osallisuus ja kumppanuus. Nämä kaikki kestävän kehityksen periaatteet sopivat erityisen hyvin maaseutuympe-

ristön ja maaseudun elinkeinojen tarkasteluun. Kun elinkeino hyödyntää luonnonvaroja, ympäristöstä huolehtiminen on sen toiminnan elinehto. Samoin esimerkiksi osallisuus ja kumppanuus ovat välttämättömiä edellytyksiä, jotta pystytään luomaan alhaalta ylöspäin -periaatteella muodostettuja verkostoja.

Kestävän kehityksen edistäminen ja sitä tukevien toimintamallien luominen edellyttää eri hallinnollisten tasojen yhteistyötä. Kyse on viime kädessä globaalin ja paikallisen tason vuorovaikutuksesta sekä valtioiden rajat ylittävää yhteistyöstä. *Kansainvälisesti* kestävän kehityksen toimeenpano nojaa niin sanottuun Rion julistukseen ja siihen liittyvään toimintaohjelmaan Agenda 21:een¹². Näitä täydentää myös vuoden 2002 kestävän kehityksen huippukokouksessa sovittu Johannesburgin toimintasuunnitelma (*implementation*). Globaalin tason toimintaa ajatellen suurin toimija kestävän kehityksen kysymyksissä on YK¹³ (Elliott 2004). *Euroopan unionin tasolla* keskeisiä kestävästä kehityksestä edistäviä toimenpiteitä ovat vuonna 2001 hyväksytty EU:n kestävän kehityksen strategia ja EU:n kuudes ympäristöohjelma (A Sustainable Europe... 2001)¹⁴. *Kansallisella tasolla* kestävän kehityksen toteuttaminen nojaa pääasiassa kestävän kehityksen toimikunnan työskentelyyn. Toimikunta on perustettu vuonna 1993, ja sen tehtävänä on huolehtia yhteistyöstä, jota tarvitaan kestävän kehityksen edistämiseen (Ympäristöministeriö 2007a)¹⁵.

Kestävän kehityksen tavoiteohjelma Agenda 21 pitää sisällään oman lunkunsa *paikalliselle kestäväälle kehitykselle* sekä sen toteuttamiseen liittyville ehdoille. Tästä käytetään nimitystä *Local Agenda 21*, joka usein lyhennetään muotoon LA 21 ja suomennetaan kestävän kehityksen paikallisagendaksi. (Lafferty 2001.) LA 21:ssä voidaan tulkita olevan kyse strategisesta ohjelmasta, suunnitelmasta tai politiikasta, jota pyritään toimeenpanemaan paikallisten viranomaisten, kansalaisten ja eri eturyhmien edustajien voimin. Tärkeää olisi tällöin huolehtia

¹² Rion julistus esitettiin Rio de Janeirossa vuonna 1992 järjestetyssä YK:n ympäristö- ja kehityskonferenssissa *United Nations Conference on Environment and Development* (UNCED). Kokoukseen viitattaessa käytetään usein myös nimityksiä Rion kokous tai *Earth Summit*.

¹³ Kestävän kehityksen asiat ovat hajautuneet YK:ssa läpi eri sen organisaatioiden, joten niitä toimeenpannaan monessa tasossa. Ympäristöasiat ovat säännöllisesti esillä YK:n yleiskokouksessa ja erityisesti sen toisessa komiteassa. YK:lla on myös oma Kestävän kehityksen komissio. (Elliott 2004, 95-96.) Kestävän kehityksen rahoituksen kannalta tärkeä instituutio on Maailman ympäristörahoitus, joka myös toimii YK:n alaisuudessa (emt.).

¹⁴ EU:n kestävän kehityksen strategiassa määritellään kestävän kehityksen suurimmat haasteet, joista ensimmäisenä mainitaan ilmastonmuutos. Muina haasteina pidetään kansanterveyteen kohdistuvia uhkia, luonnonvarojen liiallista käyttöä, liikenteen ja maankäytön ongelmia, köyhyyttä sekä väestön ikääntymistä. (A Sustainable Europe... 2001.) EU:n kuudennessa ympäristöohjelmassa taas määritellään Unionin tärkeimmät ympäristöä koskevat painopistealueet kaudelle 2002-2012 (The Sixth Environment... 2002; Lybäck 2005).

¹⁵ Toimikunnassa ovat edustettuna valtioneuvosto, eduskunta, eri ministeriöitä, kunta-hallintoa, tuottaja-, kuluttaja- ja elinkeinojärjestöjä, ammattijärjestöjä, kansalaisjärjestöjä, toimittajia sekä kaksi virallista kirkkokuntaa. Toimikunnan työtä valmistelee erityinen verkkosihteeristö. Kestävän kehityksen toimikunta on myös neuvoa antava elin YK:ta ja erityisesti sen omaa kestävän kehityksen toimikuntaa koskevissa asioissa. (Ympäristöministeriö 2007a.)

erityisesti naisten ja nuorten osallistumisesta tähän prosessiin. Raportin mukaan paikallisille viranomaisille annetaan siis erityisvastuu kestävän kehityksen toteutumisesta heidän omissa paikallisyhteisöissään. (Lafferty 2001, 2.) Agenda 21:ssä todetaan myös, että kaikkien kuntien tulisi hyväksyä paikallisagenda vuorovaikutuksessa kuntalaisten, paikallisyhteisöjen ja paikallisten yritysten kanssa. Paikallisen tason toiminnassa korostuu yksittäisen kansalaisen osallisuus. On tärkeää, että kansalaiset osallistuvat paikalliseen toimintaan ja tuovat siten esille erilaisia näkökulmia ja vaihtoehtoja. Paikallinen toiminta ja osallisuus auttavat myös omalta osaltaan sovittamaan yhteen eri päätöksenteon tasoja (Ympäristöministeriö 2007b).

Kestävästä kehityksestä on vuosien mittaan tullut yleisesti tunnettu ja arkipäiväinen käsite. Kriitikoiden mukaan se ei kuitenkaan ole välttämättä realisoitunut yhteiskuntapolitiikan kannalta konkreettisiksi toimenpiteiksi, vaikka käsite esiintyy niin erilaisissa politiikka-agendoissa kuin yritysten ympäristöraporteissa (ks. Huby 1998, 9; Lybäck 2002, 14). Kestävästä kehityksestä on tullut samanlainen automaattisesti kannatettava käsite, kuten demokratia tai oikeudenmukaisuus (Cahill 2002, 1-2). Käsite saatetaan yhdistää nykyään esimerkiksi asutukseen, terveydenhoitoon tai turismiin. Kriitikot ovat huomauttaneet, että kestävän kehityksen käsitteen laaja käyttö voi viedä siltä lopulta uskottavuusarvoa (Palviainen 2004, 20), ja sitä saatetaan käyttää lyhyellä tähtämellä legitimoimaan sellaisia toimenpiteitä, jotka pidemmän aikavälivälin tarkastelussa voivat osoittautua niin ekologisesti, taloudellisesti kuin sosiaalisestikin kestävämmiksi (Lybäck 2005).

Kestävän kehityksen käsite on siis väljä ja monitulkintainen. Käsitettä tarkasteltaessa on kuitenkin samalla otettava huomioon, että monitulkintaisuus ei ole pelkästään kielteinen asia. Esimerkiksi Yrjö Hailan (1998) mukaan juuri monitulkintaisuus ja näkökantojen erilaisuus pakottavat eri osapuolet keskustelemaan ja perustelemaan omia näkökulmiaan. Tämä saattaakin lopulta lisätä eri osapuolten välistä ymmärrystä kestävyiden kriteereistä. Kestävä kehitys voidaan ymmärtää viime kädessä myös siten, että kestävyys on se lopputulos, mihin pyritään, ja kestävä kehitys on keino, jolla siihen yritetään päästä (Cahill 2002). Palattaessa Gibbsin (2000, 10) jaottelemiin kestävän kehityksen periaatteita, kuten elämän laatuun, ympäristöstä huolehtimiseen, tulevaisuusajatteluun, oikeudenmukaisuuteen sekä tasa-arvoon ja kumppanuuteen, voidaan tulla helposti sellaiseen johtopäätökseen, että niiden toteutuminen vaatii eri kestävän kehityksen hallinnollisten tasojen avoimuutta ja sujuvaa keskinäistä vuoropuhelua. Tämä on edellytys myös sille, että kyettäisiin muodostamaan verkostoja paikallisesti alhaalta ylöspäin -periaatteella (*bottom up*). Samalla kysymys on eri politiikkalohkojen vuoropuhelusta ja hyvästä tiedonkulusta virallisten instituutioiden ja epävirallisten tahojen kesken (ks. Aakkula ym. 2006).

3.2 Ekologinen, taloudellinen, sosiaalinen ja kulttuurinen ulottuvuus

Kestävän kehityksen käsitteen monitulkintaisuus tulee esiin myös sen jaottelussa neljään eri ulottuvuuteen: taloudelliseen, ekologiseen, sosiaaliseen ja kulttuuriseen kestävyysalueeseen. Näistä kulttuurinen kestävyys on kaikista tuorein, ja yleisemmin käytetyt ulottuvuudet ovat tavallisesti taloudellinen, sosiaalinen ja ympäristöulottuvuus. Kehityksen käsite liitetään yleensä nimenomaan *taloudelliseen* kehitykseen (Palviainen 2004, 18). Taloudelliseen toimintaan liittyy kuitenkin usein ympäristöön kohdistuvia riskejä, kuten luonnonvarojen liiallinen käyttö. Näin kestävän kehityksen käsite on eräänlainen optimistinen ajattelutapa, jolla yritetään saada talous toimimaan kestäväällä tavalla hyödyntäen esimerkiksi uudenlaista teknologiaa. Kestävä kehitys ei siis rajaa pois jatkuvan talouskasvun mahdollisuutta, vaan käsite pitää sisällään myös sen. Kestävän kehityksen taloudellinen ulottuvuus liitetään viime kädessä tasapainoiseen kasvuun, ja siihen, että tuotteita ja palveluita tuotetaan niin, että ympäristö raskautuu mahdollisimman vähän (emt., 19).

Kestävän kehityksen käsite liitetään arkisessa puheessa tavallisesti ympäristöasioihin. Käsitteen *ympäristönäkökulma* sisältää yleensä luonnon monimuotoisuuden sekä luonnon sietokyvyn huomioimisen. Tähän voidaan liittää vielä luonnonvarojen hoito sekä puhdas ilma ja vesi. Loppujen lopuksi ympäristönäkökulmassa on kyse ihmisen toiminnan sopeuttamisesta luonnon sietokykyyn. (Palviainen 2004, 20.) Näin ympäristönäkökulma on yksi tärkeä osa kestävän kehityksen käsitteestä, mutta ihmisen toimintaa tarkasteltaessa sitä ei voida erottaa käsitteen muista – taloudellisesta, sosiaalisesta ja kulttuurisesta – näkökulmista.

Kestävän kehityksen *sosiaalisella näkökulmalla* viitataan yleensä tasa-arvoisiin mahdollisuuksiin ja oikeudenmukaisuuteen kansalaisten välillä. Pekka Jokisen (2005, 47) mukaan sosiaalisen kestävyuden ydin liittyy siihen, että hyvinvointi ja oikeudenmukaisuus tulee sisällyttää politiikan tavoitteisiin ja toimeenpanoon. Sosiaalisen kestävyuden voidaan katsoa käsittävän myös aineellinen hyvinvoinnin ja elämänhallinnan, jotka liittyvät käsitteen lähelle taloudellisen kestävyuden käsitettä. Sosiaalisen kestävyuden käsite tuo kuitenkin erityisesti inhimillisen näkökulman (*human dimension*) kestävyuden tarkasteluun. (Saastamoinen, Rönnberg & Toivonen 2006, 55.) Kestävyys tapahtuu siis inhimillisen toiminnan tuloksena (ks. myös Kyrö 1999, 141).

Simo Palviainen (2004, 19) pitää sosiaalisen kestävyuden määrittelyyritysten ongelmana sitä, että niihin sisältyy tavallaan sellainen ajatus, jonka mukaan ihmisen ei tarvitsisi tinkiä jo saavuttamistaan eduista. Tapio Rantala ym. (2006) puolestaan huomauttavat, että sosiaalisen kestävyuden käsite on kulttuurisidonnainen, ja sen määrittely riippuu yhteiskunnasta, päätöksenteosta ja sen osallisista. Sosiaalista kestävyyttä ei ole siten välttämättä mielekästä määrittellä universaalisti. Samoin maaseutua tarkasteltaessa on otettava huomioon, että yhteiskunnallinen muutos johtaa kohti sen erilaistumista, jolloin pai-

kallistason kestävyuden arvioiminen ja vertaaminen käy entistä vaikeammaksi (Jokinen 2005, 47).

Sosiaalinen kestävyys pitää toisinaan sisällään myös kestäväen kehityksen *kulttuurisen ulottuvuuden* (Palviainen 2004, 19; Saastamoinen, Rönöberg & Toivonen 2006, 56). Kulttuuri on kuitenkin itsessään jo laaja käsite, ja laajimmillaan sen katsotaan kattavan kaikki inhimillisen toiminnan muodot luonnon vastakohtana (Geertz 1994; Häyrynen 2006; Saastamoinen, Rönöberg & Toivonen 2006). Kulttuurisen kestävyuden käsite on viime vuosina vasta hakenut paikkaansa (Siivonen 2008). Sitä on usein arvioitu kulttuuriperinteeseen liittyvien indikaattorien avulla (esim. perinteiden ja kulttuurimaisemien säilyttäminen). Globalisaation myötä kulttuurien välinen vuorovaikutus tiivistyy, ja tämä on ehkä keskeisin paikallista kulttuuria muokkaava tekijä tulevaisuudessa. Kulttuurisen kestävyuden määrittelyssä tulisikin ottaa huomioon entistä enemmän ihmisen aktiivinen rooli kulttuurin muokkaajana. (Donner-Amnell ym. 2006, 129.)

Lähtökohtaisesti paikallisen ruoantuotannon voi katsoa edistävän kaikkia näitä eri kestäväen kehityksen ulottuvuuksia. Ympäristönäkökulmasta ruokatuotteiden lyhyemmät kuljetukset vähentävät osaltaan liikenteen päästöjä ja säästävät energiaa (Ilbery & Maye 2005). Toisaalta tuotteisiin tarvitsee käyttää myös vähemmän pakkausmateriaaleja ja tuotehävikkin voi olla oleellisesti pienempi kuin kaukaa kuljetetussa ruoassa (Paananen & Forsman 2001).

Taloudellisen kestävyuden kannalta paikallisen toiminnan positiiviset vaikutukset näkyvät aluetalouden kehittymisessä (Lähiruoan mahdollisuudet 2000). Tosin toistaiseksi aluetaloudellisten vaikutusten voi arvioida olevan esimerkiksi Suomessa aika pieniä, kun valta elintarvikemarkkinoilla on ennen kaikkea suurilla toimijoilla (ks. Arovuori, Karikallio & Pyykkönen 2009). Jos paikallista elintarviketuotantoa pystyttäisiin kehittämään vireämmäksi, se voisi kuitenkin osaltaan parantaa oman alueen työllisyyttä.

Tähän liittyy myös toiminnan sosiaalisen kestävyuden näkökulma, sillä paikallistaloutta hyödyttävän toiminnan avulla voidaan kamppailla myös maaseutualueiden autioitumista vastaan. Sosiaalinen kestävyys liittyy siis ennen kaikkea maaseudun elinvoimaisuuteen (ks. Feenstra 2002; Watts, Ilbery & Maye 2005; DeLind 2006). Idealisimmillaan paikalliseen tuotantoon voidaan liittää jopa sosiaalista huolenpitoa ja kansalaisten vastuullisuutta korostavia ulottuvuuksia (ks. Ilbery & Maye 2005), jolloin kestävä kehitys tulee ymmärtää laajassa merkityksessä.

Tarkasteltaessa yksittäisen maatilan toimintaa, paikallisen ruoantuotannon voi katsoa liittyvän läheisimmin kulttuuriseen kestävyuteen. Maatilat ovat Suomessa perinteisesti perheviljelmää, ja niiden toiminnan taustalla vaikuttaa useiden sukupolvien ketju. Kun puhutaan niin sanotusta viljelijän tai talonpojan etiikasta, voidaan sanoa, että kaikkein suurin arvo tilan toiminnassa on juuri jatkuvuudella ja toiminnan siirtymisellä sukupolvelta toiselle (Kumpulainen 1999; Katila 2000; Silvasti 2001; Lassila 2005). Samalla siirtyy useiden sukupolvien mittainen kulttuuriperintö, joka joutuu tietysti sopeutumaan kulloiseenkin yhteiskunnalliseen tilanteeseen.

3.3 Kestävä toimeentulo

Kestävään kehitykseen on viime aikoina liitetty toimeentulon problematiikka. Englanninkielisessä tutkimuskirjallisuudessa käsitteellä *sustainable livelihoods* viitataan juuri kestävän kehityksen mukaiseen toimeentuloon. Käsite voidaan suomentaa *kestävän kehityksen toimeentuloksi tai ansiomahdollisuudeksi*. Aikaisemmin kestävän toimeentulon käsitettä on käytetty lähinnä kehitysmaatutkimuksessa pyrittäessä löytämään keinoja köyhyyden ehkäisemiseksi. Käsite on kuitenkin hedelmällinen myös tämän tutkimuksen näkökulmasta, sillä tutkimuksessa pyritään kartoittamaan nimenomaan niitä toimeentulo- ja ansiomahdollisuuksia, jotka olisivat elintarviketuotantoon liittyen toteutettavissa suomalaisella maaseudulla.

Toimeentulo muodostuu erilaisista taloudellisista, sosiaalisista ja fyysisistä strategioista. (ks. Singh & Gilman 1999, 540.) Robert Chaa bersin ja Gordon Conwayn (1991, 6) mukaan toimeentulolla viitataan niihin resursseihin ja inhimillisiin voimavaroihin, jotka ovat elinkeinon muodostamisen vaatimuksena. Kestävästä toimeentulosta puhuttaessa näitä tulee vaalia niin, että ne ovat myös tulevien sukupolvien käytettävissä. Toisin sanoen niiden tulee olla kestävän kehityksen mukaisia. Tällaisiin resursseihin ja voimavaroihin kuuluvat esimerkiksi luonnonvarat, mutta myös yhteisön sosiaalinen tasa-arvoisuus siten, että kaikilla on mahdollisuus toimeentulon hankkimiseen (emt.).

YK:n maailmankonferensseissa on myös määritelty kestävän toimeentulon käsitettä. Näissä määritelmässä on korostunut kytkökset kestävyuden, työllisyyden, sosiaalisen yhteenkuuluvuuden, sukupuolten välisen tasa-arvon ja köyhyyden ehkäisemisen välillä (Singh & Gilman 1999, 540). Puhuttaessa kestävästä toimeentulosta ”kestävyys” on tavallaan vaatimuksena jo toiminnan lähtökohdaksi, mutta samalla se on myös toiminnan lopputulos. Toiminnan täytyy olla siis lähtökohdiltaan edes jollain tavalla kestävä, jotta toimeentuloa voidaan ryhtyä hankkimaan. Toisaalta hankittu toimeentulo lisää mahdollisuuksia toimia kestävämmällä tavalla. Sama pätee esimerkiksi myös tasa-arvoisuuden vaatimukseen. (Chambers & Conway 1991, 5.) Elintarviketuotantoa tarkasteltaessa kestävä toimeentulo edistää talouden vakausta. Tämä tarkoittaa esimerkiksi mahdollisimman pieniä hintavaihteluja, vaikka kehitys onkin viime aikoina ollut juuri päinvastaista (ks. Niemi 2009).

Kestävän toimeentulon käsitteelle voi löytää yhtymäkohtia aikaisemmin mainittuun viljelijän etiikkaan. Kuten todettua, talonpoikaisessa ajattelutavassa keskeistä on ollut tilan toiminnan jatkuvuus ja siirtyminen sukupolvelta toiselle. Tämä edellyttää sitä, että tilaa hoidetaan kestävällä tavalla. Tällöin myös peltoja viljellään siten, että ne tuottavat satoa tulevaisuudessakin ja tuleville sukupolville (ks. Silvasti 2001, 245). Sama koskee myös muita hyödynnettävissä olevia luonnonvaroja ja resursseja, joita voidaan käyttää toimeentulon hankkimiseen. Esimerkiksi metsän on toisinaan sanottu olevan tilan pankki. Talonpoikaisessa ajattelutapaan onkin kuulunut yleensä, että metsää hakataan vain silloin, kun pakko. Toisin sanoen säästäväisyys niin taloudellisessa mielessä kuin

luonnonvarojen suhteen on ollut maanviljelijän ammatti-identiteettiin sisältyvä hyve (Katila 2000, 221).

Tähän aikaan voimakkaimmin vaikuttavana ilmiönä pidetään yleisesti ottaen globalisoitumista, ja toimeentulon hankkiminen tapahtuu globaalissa kontekstissa. On myös selvää, että kestävä kehityksen toimeenpano on globaalin tason poliittinen ohjelma, sillä suurin osa kestävään kehitykseen liittyvistä ongelmista on valtioiden rajat ylittäviä, kuten esimerkiksi kysymykset ilmastonmuutoksesta tai vakavista saastumisongelmista (ks. Cahill 2002, 153-154). Puhuttaessa kestävästä kehityksestä tunnettu problematiikka liittyykin juuri siihen, että haittojen aiheuttajat toimivat usein paikallisesti, mutta ongelmat muodostuvat laajemmiksi ja jopa globaaleiksi, mikä esimerkiksi juuri ilmastonmuutoksessa erityisellä tavalla konkretisoituu (ks. Huby 1998, 10-13). Toisaalta nämä haitat ja riskit ovat myös osittain ennakoimattomia ja saattavat kohdistua tietyille alueille muita enemmän.

3.4 Kestävä kehitys ja monivaikutteinen maatalous

Maatilan kyvykkyys kestävä kehityksen mukaiseen toimintaan tai sitä tukeviin uusiin innovaatioihin on siis riippuvainen globaalista kontekstista, ja niistä eri instituutiosta, jotka vaikuttavat myös laajemmalla kuin pelkästään paikallisella tasolla. Edellä olen kuvannut tätä institutionaalista kontekstia kestävä kehityksen osalta yleisellä tasolla, mutta kun puhutaan maaseudusta ja maataloudesta, niin näihin vaikuttavat sektoripolitiikat vaativat oman huomionsa.

Suomen maatalouden toiminnan keskeiseksi vaikuttajaksi on noussut Euroopan Unioni. Tämä koskee itse maatalouspolitiikan ohella myös maatalouden ympäristöpolitiikkaa sekä laajasti ajateltuna maaseutupolitiikkaa, joka on EU:n kontekstissa varsin uusi politiikkalohko (Hyyryläinen & Rannikko 2000; Silvasti 2001, 25). Maatalouspolitiikka sen sijaan on ollut EU:n keskeisimpiä politiikkasektoreita koko unionin olemassa olon ajan, ja se on saanut osakseen myös laajaa kritiikkiä. EU:n maatalouspolitiikkaa kutsutaan yhteiseksi eurooppalaiseksi maatalouspolitiikaksi, ja siitä käytetään yleisesti myös lyhennettä CAP (*Common Agricultural Policy*). Suomen liityttyä EU:hun maatalouden kannalta keskeisiä haasteita on ollut juuri kansallisen maatalouspolitiikan sovittaminen CAP:iin.

CAP on ensimmäisen kerran määritelty jo vuonna 1958 niin sanotussa Rooman sopimuksessa, jota pidetään Euroopan Unionin perustamisasiakirjana. Varsinaisesti CAP saatiin toimintaan 1960-luvun alkupuolella. CAP:n perusperiaatteet olivat tuolloin: maatalouden tuottavuuden parantaminen, maataloustuottajien kohtuullisen elintason varmistaminen, maataloustuotteiden markkinoiden vakauttaminen, elintarvikkeiden säännöllisen saatavuuden varmistaminen sekä elintarvikkeiden kohtuullisen hintatason säilyttäminen. (Mattiila 1998, 4-5.) CAP sisältää näitä tavoitteita edelleen, mutta siihen on tullut myös uudenlaisia painotuksia, jotka korostavat esimerkiksi maataloustuotannon moninai-

suutta ja kestävyyttä (Rizov 2005, 625). Maataloustuotteiden markkinoita ohjataan unionissa hallinnollisen keinoin. Lähtökohtana on, että julkisten interventioiden avulla estetään unionin sisäisten hintojen aleneminen tietyn määrätyn tason alapuolelle. Tuontielintarvikkeiden hintoja säädellään samalla tullien avulla. (Niemi & Ahlstedt 2008, 49.)

EU:n jäsenvaltioidensa tuotannolle asettamiin ehtoihin on kohdistunut paljon arvostelua, ja oikeastaan CAP on ollut jatkuvasti kiistelynaihena koko olemassa olonsa ajan. Sitä on pidetty liian massiivisena, kalliina ja tehottomana järjestelmänä (ks. esim. Silvasti 2001, 25). Vaikka CAP:n rahoitus ja sitä kautta maatalouden tukeminen tapahtuu yhteisöllisesti, on jäsenmaissa kuitenkin jouduttu maksamaan myös kansallisia tukia viljelijöiden tulotason turvaamiseksi. CAP:ia onkin uudistettu moneen kertaan¹⁶. Uudistusten myötä erääksi CAP:n keskeiseksi tavoitteeksi on noussut *maatalouden monivaikutteisuus (Multifunctional Agriculture)*. Käsite monivaikutteinen maatalous liittyy maatalouden eurooppalaiseen malliin, joka lanseerattiin 1990-luvun lopulla EU:n Agenda 2000 uudistuksen yhteydessä (Arovuori ym. 2006, 7; Yrjölä & Kola 2004, 79). Monivaikutteisuus viittaa siihen, että samalla kun maatalous tuottaa ruokaa, se automaattisesti tuottaa myös muita hyödykkeitä. Tätä kutsutaan *yhteistuotosominaisuudeksi*. Osalla näistä muista hyödykkeistä on myös eräänlainen julkishyödykkeen rooli, joita voivat olla esimerkiksi maaseutumaisema tai maatalouden ylläpitämä luonnon monimuotoisuus. Toisaalta maataloustuotanto voi tuottaa myös negatiivisia ulkoisvaikutuksia, kuten vesiä rehevöittäviä päästöjä. (Arovuori ym. 2006, 10.)

Maatalouden monivaikutteisuudesta ei ole olemassa kuitenkaan yksiselitteistä ja kaiken kattavaa määritelmää, vaikka jotkin määritelmät ovat hyvinkin tarkkoja (ks. Yrjölä & Kola 2004). Usein monivaikutteisuuteen liitetään maaseudun elinvoimaisuus, elintarvikkeiden laatu ja turvallisuus, elintarvikehuollon kriisinkestävyys, tuotantoeläinten hyvinvointi sekä maaseudun kulttuurihistorialliset perintöarvot. (Arovuori ym. 2006, 10; ks. myös Potter & Burney 2002, 35.) Monivaikutteisen maatalouden käsitteellistämässä voidaan Bruno Loschin (2004) mukaan havaita neljä erilaista diskurssia, jotka ovat hallinneet siitä käytyä keskustelua. Nämä ovat: 1) vastaväitteet maatalouspolitiikan produktivistisille tavoitteille, 2) suhde kasvavaan ympäristötietoisuuteen, 3) vaatimukset ruokaturvallisuuden parantamisesta sekä 4) kansainvälisen kaupan vapautumisen vastainen liikehdintä.

¹⁶ CAP-reformissa vuonna 1992, jota kutsutaan MacSharryn reformiksi silloisen irlantilaisen maatalouskomissaari Ray MacSharryn mukaan, siirryttiin rajasuojan turvaamasta tuesta eli korkeammasta hinnasta osittain suoraan hehtaari- ja eläinperusteiseen tukeen. Maataloustuotteiden hintoja alennettiin, mikä kompensoitiin viljelijöille maksettavana hehtaaritukena. (Mattila 1998, 8.) Maatalouskomissaari Franz Fischler puolestaan ajoi CAP-reformia, joka toteutettiin vuonna 2003. Fischlerin reformissa siirryttiin viljelijöille maksettavista tuetkohtaisista tuista tuotannosta riippumattomaan, tilakohtaiseen tukeen, joka maksetaan könttäsuumana. Lisäksi tukeen tuli lukuisia ehtoja, jotka koskevat esimerkiksi ympäristöä, pellonhoitoa ja työturvallisuutta. Jäsenmaille jäi kuitenkin vielä joustavuutta ja mahdollisuuksia maksaa edelleen osa tuista kytkettynä suoraan tuotantoon. (Lehtonen 2004, 23-24.) Kaiken kaikkiaan CAP:ia voidaan pitää erittäin monimutkaisena järjestelmänä, johon tulee pieniä eri tukimuotojen ehtoihin liittyviä muutoksia vuosittain.

Monivaikutteista maataloutta on kuitenkin kritisoitu erityisesti EU:n ulkopuolella siitä, että sen ensisijaisena pyrkimyksenä on pikemminkin legitimoita maailmankauppaa vääristävien tukien maksaminen sekä rajasuojan ylläpitäminen, kuin vaikkapa maaseudun monimuotoisuuden ylläpitäminen (ks. Arovuori ym. 2006, 10-11; Potter & Burney 2002). Toisaalta taas suomalaisen maatalouden kontekstiin liittyen Minna Kaljonen ja Pasi Rikkinen (2004) huomauttavat, että CAP:n epävarma luonne ja viljelijöiden heikko luottamus maatalouden politiikkaa kohtaan ovat vahvistaneet konsensusta paikallisen ja kansallisen maatalouden tärkeydestä. Monivaikutteisuuden kautta on tällöin paremmin havaittu myös maatalouden yhteiskunnallinen merkitys. Tämä näyttäisi samalla puolustavan myös paikallisen ruoan ideologiaa, jonka avulla voidaan yrittää suojautua globaalien talouden heilahteluilta (ks. Marsden & Smith 2005). Tapani Yrjölän ja Jukka Kolan (2004, 88-89) mukaan poliittisessa suunnittelussa ja päätöksenteossa tulisikin ottaa enemmän huomioon kuluttajien ja kansalaisten asenteet ja näkemykset liittyen monivaikutteisuuteen, sillä ne näyttäisivät antavan tukea ennen kaikkea maatalouden elinvoimaisuudelle ja menestymiselle sekä ruoan korkealle laadulle. Toisaalta samalla heidän mukaansa maatalouspolitiikan tavoitteet voisivat saada laajempaa hyväksyntää kansalaisten keskuudessa, jos pystytään paremmin ymmärtämään ja viestimään, että laatuun tähtäävä monivaikutteinen tuotanto tuottaa enemmän julkishyödykkeitä ja yhteiskunnallista hyvinvointia kuin korkeisiin tuotantomääriin tähtäävä maatalouspolitiikka.

Joka tapauksessa monivaikutteisuuden perusideana on pyrkiä yhdistämään paremmin ympäristölliset näkökulmat maatalouden tuotantoon (Arovuori 2006, 11). Esimerkiksi vuoden 2003 CAP-reformin voi tulkita yhdeksi siirtymäksi kohti monivaikutteisuutta. Sen myötä tulleen tilatukijärjestelmän ideana on edistää maatilojen pyrkimyksiä myös muunlaiseen yritystoimintaan kuin pelkästään mahdollisimman laajamittaiseen tuotantoon (ks. Rizov 2005). Tämän kehityksen ennakoitaan jatkuvan myös tulevaisuudessa, sillä esimerkiksi EU:n komission linjausten mukaan maatalouden tukien irrottamista tuotannosta on edelleen jatkettava (Niemi & Ahlstedt 2008, 6).

Kaikesta edellä esitetystä määrittelystä – esitetty kritiikki mukaan lukien – voi myös havaita, että monivaikutteisen maatalouden käsitteellä on paljon yhtymäkohtia kestävä kehityksen käsitteeseen (ks. myös Marsden & Sonnino 2008). Entä mitä odotuksia voidaan lopulta asettaa paikallisilla markkinoilla toimiville pienyrittäjille tällaisten monivaikutteisen maatalouden tai laajemminkin kestävä kehityksen tavoitteiden näkökulmista? Tarkastelen tätä kysymystä tarkemmin seuraavassa luvussa tuomalla esiin yrittäjyyden kehitystä maaseudulla ja mitä reunaehtoja siihen liittyy, kun otetaan huomioon nykyinen ruokajärjestelmän globalisoitumiskehitys ja toisaalta kestävä kehityksen vaatimukset. Samalla eräs tärkeä näkökulma liittyy verkostoyhteiskuntaan ja sen kehitykseen.

4 YRITTÄJYYDEN VERKOSTOT PIENIMUOTOISESSA ELINTARVIKETUOTANNOSSA

4.1 Yrittäjyyden käsite ja monialainen maaseutuyrittäjyys

Tutkimukseni keskeinen mielenkiinto kohdistuu erityisesti maaseutuyrittäjyyteen sekä sen ehtoihin ja mahdollisuuksiin paikallisen ruoantuotannon organisoimisessa. Jotta voitaisiin hahmottaa maaseutuyrittäjyys toimintana ja tarkastella sen verkostoja, on ensin kiinnitettävä huomiota yrittäjämäiseen toimintaan yleisesti. Yrittäjyydestä onkin olemassa monenlaisia määritelmiä. Eräs klassisimpia niistä on Joseph Schumpeterin esittämä *luovan tuhon* ajatus. Tällainen yrittäjyyskäsitteys korostaa yrittäjän roolia uusien innovaatioiden kehittäjänä ja niiden markkinoille tuojana. Luovan tuhon prosessissa vanhat tuotteet ja palvelut korvautuvat uusilla, jotka ovat aikaisempia kiinnostavampia ja toimivampia. Uusia tuotteita ja innovaatioita kehittävä yrittäjä on siten tämän luovan tuhon prosessin keskeinen organisoija. (ks. Schumpeter 1974, 81-86; 131-132.) Tähän liittyy samalla rakennemuutos: yrittäjät havaitsevat rakenteessa tapahtuvia muutoksia ja pystyvät myös itse muuttamaan rakenteita (Kuhmonen & Niittykangas 2008, 79). Yrittäjyyttä on tutkittu perinteisesti taloustieteen¹⁷, psykologian¹⁸ ja sosiologian¹⁹ näkökulmista (Kyrö 1999, 13-15; ks. myös Niittykangas

¹⁷ Taloustieteellisissä tarkasteluissa yrittäjyys ei löydä perustaansa klassisesta tai uusklassisesta koulukunnasta, joissa talous käsitetään mekanismina. Sen sijaan itävaltalainen koulukunta, jota Schumpeter edustaa, käsittää talouden prosessina, jossa yrittäjä nähdään erityislaatuisena yksilönä. Huomio kiinnittyy tällöin niihin prosesseihin, jossa talouden tasapainotilaa tavoitellaan, ja yrittäjyydellä on tässä prosessissa aktiivinen rooli. (Kyrö 1999, 13-14.)

¹⁸ Psykologiset lähestymistavat yrittäjyyteen ovat korostuneen yksilökeskeisiä, jolloin kiinnostus kohdistuu erityisesti siihen, miksi juuri tietyt yksilöt perustavat yrityksiä tai menestyvät yrittäjinä. Yrittäjyyttä pyritään tällöin selittämään tietyillä yksilön ominaisuuksilla, kuten tarpeilla tai motivaatiolla. (Niittykangas 1992, 46.)

1992). Yrittäjyyden käsite on laaja-alainen ja monitulkintainen, ja yrittäjyyden tutkimus käsittää monia erilaisia ja vastakkaisia näkökulmia edustavia koulukuntia (ks. Bruyat & Julien 2001). Toisaalta eri näkökulmat asettuvat toisinaan hyvin lähelle toisiaan. Nykyinen vallitseva yrittäjyyskäsitelmä liittyy *muutokseen* (ks. Niittykangas 2007a). Tähän liittyy myös yrittäjyyden käsittäminen *prosessiksi*. Liiketoiminnan synnyn ja kehittymisen uskotaan tapahtuvan siis tietynlaisen prosessin kautta (Kuhmonen & Niittykangas 2008, 78-81). Esimerkiksi Tarja Römer-Paakkasen (2004, 19) mukaan:

Yrittäjäksi ryhtyminen tapahtuu jokaisen ihmisen kohdalla henkilökohtaisena prosessina vasta silloin, kun yrittäjäksi ryhtymisellä on jotain positiivista tarjottavaa yksilön omassa henkilökohtaisessa elämäntilanteessa.

Tällöin yrittäjyys siis saa konkreettisen ilmenemismuodon. Sosiologisesti tarkasteltuna tällä prosessilla voi olla myös yhteisöä ja yhteiskuntaa muuttavia ulottuvuuksia (Aldrich 2005; Allen & Malin 2008). Tämän tutkimuksen kiinnostuksen kohteena ovat erityisesti ne ulottuvuudet, joiden voi olettaa edistävän kestävästä kehityksestä. Howard Aldrichin (2005, 451) mukaan yrittäjiä voidaan tarkastella myös toimijoina, jotka uudistavat sekä haastavat olemassa olevan sosiaalisen järjestyksen. Yrittäjyys voi olla tällöin keskeinen keino yhteiskunnallisen eriarvoisuuden vähentämiseen. Hänen mukaansa yrittäjyyden sosiologinen kiinnostavuus liittyy myös siihen, että yrittäjät vaikuttavat yhteiskunnassa esimerkiksi työllisyyteen ja sosiaalisiin kerrostumiin luomalla uusia organisaatioita ja työpaikkoja niihin. Nämä ”luovan tuhon” vaikutukset voivat olla tietysti kahdensuuntaisia, kun ajatellaan tilanteita, joissa yritykset eivät menesty ja joutuvat irtisanomaan henkilöstöään.

Silloin kun yrittäjyys ei ole yksilölle vapaaehtoinen valinta, vaan tapahtuu ennemmin pakosta, kutsutaan sitä yrittäjyyden tutkimuksessa *vastentahtoiseksi yrittäjyydeksi* tai *pakkoyrittäjyydeksi*. On esimerkiksi mahdollista, että yrittäjältä puuttuu muut mielekkäät toimeentulon vaihtoehdot, jolloin yrittäjyys näyttäytyy ainoana mahdollisuutena. Toisaalta yritystoiminta saatetaan toisinaan aloittaa aidosti kiinnostavana mahdollisuutena, mutta yrittäjälle voi myöhemmin tulla jokin motiivikriisi, jolloin yrittäjyyttä jatketaan vastentahtoisesti muiden vaihtoehtojen puuttuessa. Esimerkiksi maatalojen sukupolvenvaihdoksissa jatkavalla sukupolvella voi toisinaan olla ikään kuin velvollisuus tilan ja yrittäjyyden jatkamiseen, mikä ei kuitenkaan aidosti houkuttelisi. (Vainio 2007, 123-124.) Vastentahtoista yrittäjyyttä voidaan kuvata myös *välttämättömyysyrittäjyyden* käsitteellä, joka on vastakohta *mahdollisuusyrittäjyydelle* (Rantamäki-lahtinen 2004, 106-107).

Voidaankin aiheellisesti kysyä, mikä on maanviljelijän asema erityyppisissä yrittäjyysluokitteluisissa tai onko maaseutuyrittäjyys jokin omanlaisensa yrittäjyysluokitteluisissa tai onko maaseutuyrittäjyys jokin omanlaisensa yrittäjyysluokitteluisissa tai onko maaseutuyrittäjyys jokin omanlaisensa yrittäjyysluokitteluisissa

¹⁹ Sosiologia tarkastelee yrittäjyyttä yleensä kollektiivisesti, ja kiinnostus kohdistuu tällöin siihen, mitä yrittäjyys merkitsee yhteiskunnallisena ilmiönä (Kyrö 1999, 14). Sosiologinen lähestymistapa kiinnittää huomiota myös yksilön kasvuympäristöön ja kokemustaan, kuten asuinpaikkaan, ikään ja koulutukseen. Tällöin erityisesti sosiaalisen kanssakäymisen uskotaan muovaavan yksilöä ja selittävän yrittäjämäistä käyttäytymistä. (Niittykangas 1992, 49.)

täijyyden muoto? Maanviljely ja maatalous ovat olleet Suomen lähihistoriassa oikeastaan jatkuvan politikoinnin kohteena, niin kuin myös näissä ammateissa työskentelevien ammattinimitykset. Sotien jälkeen maanviljelijällä ja maatalouden tuottavuuden nostamisella oli suuri rooli kansakunnan ruokinnassa ja taloudellisen itsenäisyyden nostamisessa. Maanviljelyllä ja maanviljelijän ammatilla oli tässä yhteydessä suuri yhteiskunnallinen merkitys. 1960-luvulla ylituotanto-ongelmista haluttiin kuitenkin päästä eroon, ja maanviljelyn tukeminen verovaroin alkoi näyttäytyä ongelmana. Samalla alkoi nopea kaupungistuminen ja maaseudun tyhjeneminen. Tämä taas synnytti 1970-luvulla vastaliikkeen, jolloin pientiloja alettiin puolustaa ja uskottiin maatalouden monimuotoisuuteen, osa-aikaviljelyyn ja pienyrittäjyyteen. Maatalouden tukeminen nähtiin nyt enemmän yhtenä keskeisenä osana aluepolitiikkaa. Maataloustuista sovittiin tulopolitiikan yhteydessä ja yleisesti puhuttiinkin maataloustulosta, mikä voitiin nähdä palkkatuloon rinnasteisena tulolajina. Näin maanviljelijää ryhdyttiin kutsumaan *maaloustuottajaksi*, joka tuo enemmän mielikuvan palkansaajasta kuin yrittäjästä. (Alasuutari 1996, 67-69.) Tätä heijastelee myös *maa- ja metsätaloustuottajain keskusliitto* (MTK) nimessään.

Markkinoiden asteittainen vapauttaminen ja erityisesti 1990-luvun alun talouslama on tuonut suomalaisen maanviljelijän ammattiin entistä enemmän uudenlaisia yrittäjyyspainotuksia, jonka seurauksena puhutaan entistä enemmän maaseutuyrittäjyydestä (ks. esim. Ruuskanen 1999). Maatalous oli keskeisesti esillä Suomen käydessä neuvotteluja EU-jäsenyydestä (Alasuutari 1996, 49-50). Samalla viljelijäväestö alkoi mediassa konstruoitua tukea tarvitsevana ryhmänä, jonka asema "kansantalouden kakkua" jaettaessa ei ollut enää selvä. Näin yhtenä vaihtoehtona ryhdyttiin korostamaan maanviljelijöiden yrittäjäidentiteetin rakentamista, jolloin toimeentulo riippuisi siitä, kuinka hyvin he saavat yrityksenä toimimaan (emt., ks. myös Katila 2000, 66-67).

Määriteltäessä maaseutuyrittäjyyttä, kuten yrittäjyyttä yleensä, joudutaan kuitenkin huomaamaan, että tulkinnat siitä eivät ole yksiselitteisiä. Pekka Mäkisen (2004) mukaan on mahdotonta vetää rajaa yrittäjyyden ja maaseutuyrittäjyyden välillä, sillä maaseutuyrittäjyys on yksinkertaisesti "*yrittäjyyden soveltamista maaseudun ympäristöön*". Siten tällä tavalla väljästi määriteltynä maaseutuyrittäjyyttä edustavat esimerkiksi myös erityyppinen maaseutua tuotteistava matkailuliiketoiminta tai maaseudulla yrittäjämäisesti tapahtuva etätyö. Mäkinen (emt.) toteaa kuitenkin, että erityisesti maa- ja metsätalouteen liittyvä yritystoiminta edustanee maaseutuyrittäjyyttä kaikkein puhtaimmillaan.

Leena Rantamäki-Lahtisen (2002, 6) mukaan maaseutuelinkeinoja harjoittavat yritykset voidaan jakaa kolmeen eri ryhmään: 1) perustuotantotiloihin, 2) monialaisiin maataloihin sekä 3) muihin maaseutuyrityksiin. Nämä eroavat toisistaan sillä tavalla, että perustuotantotilat harjoittavat perinteistä maataloutta ja metsätaloutta. Ne mielletään traditionaalisiksi maataloiksi. Monialaisilla tiloilla sen sijaan on maatilatalouden ohella myös muuta yritystoimintaa, kuten koneurakointia tai vaikkapa juuri elintarvikkeiden jatkojalostusta. Kolmanteen ryhmään kuuluvat puolestaan ne yritykset, joilla ei välttämättä ole tekemistä maa- ja metsätalouden kanssa, mutta jotka kuitenkin sijaitsevat maaseudulla.

Tarkasteltaessa maaseudulla sijaitsevan elintarvikeyrityksyyden reunaehtoja erityinen mielenkiinto kohdistuu kuitenkin *monialaisiin maataloihin*. Kuten jo aiemmissa luvuissa todettua, paikallinen elintarviketuotanto tapahtuu usein maatilan liitännäiselinkeinona (Paananen & Forsman 2001; Forsman 2004). Viime vuosina maaseudun kehittämistyössä onkin puhuttu paljon maatilojen monialaistamisesta.

Perinteistä suomalaista maatilaa voi jo historian valossakin luonnehtia tietyllä tapaa monialaiseksi. Tilat ovat usein saaneet tuloja samanaikaisesti niin karjataloudesta, viljanviljelystä kuin metsätaloudestakin. Nykyinen monialaisuuden käsite viittaa kuitenkin sellaiseen maatalaan, joka maa- ja metsätalouden ohella harjoittaa myös muuta yritystoimintaa. Monialaisessa maatilassa on kysymys periaatteessa samasta asiasta kuin moniala- eli portfolioyrityksyydessä, joka on ollut eräs keskeisiä yrityksyyden tutkimuskohteita viime vuosina. Portfolioyrityksyyden tarkoittaa sitä, että yritys omistaa samanaikaisesti monia eri yrityksiä (Westhead & Wright 1998; Rantamäki-Lahtinen 2002)²⁰. Rantamäki-Lahtinen (2002, 6-7) tosin huomauttaa, että nimenomaan maataloihin liitettyjen termien monitoimisuus (*pluriactivity*) ja monialaisuus (*diversification, portfolio entrepreneurship*) käyttö ei tieteellisellä kentällä ole vielä kovin vakiintunutta. Monitoimisuudella viitataan usein osa-aikaviljelyyn ja viljelijän tilan ulkopuoliseen palkkatyöhön (ks. Jervell 1999)²¹.

Monialaisen maatilan tarkastelussa on kuitenkin huomioitava joitakin maatilan toimintaan liittyviä erityispiirteitä, jotka erottavat sen muusta portfolioyrityksyydestä. Kuten aiemmin todettua, maatilan hoitamiseen liittyy perinteisesti sukupolvelta siirtymisen ja jatkuvuuden arvot, jotka vaikuttavat toiminnan taustalla (Silvasti 2001; Kumpulainen 1999). Näin ollen maatilan yhteyteen perustettava uusi yritys yleensä täydentää viljelijän tulonlähteitä, ja samalla se takaa maanviljelyn jatkuvuuden sekä maatilan ja perheen säilymisen (Katila 2000, 38-39). Koska maatilayritysten toiminnan ensisijaisena motiivina ei siis yleensä ole kasvu, vaan ennemminkin jatkuminen ja selviytyminen, on Saija Katilan (2000, 38-39) mukaan portfolioyrityksyyden tarkastelua laajennettava. Hän erottaa maanviljelijäperheiden resurssi- ja osaamisportfoliot. *Resurssiportfoliolla* hän tarkoittaa maatilayritystoimintaa harjoittavan perheen taloudellisia, materiaalisia ja työvoimaresursseja. *Osaamisportfolio* taas viittaa perheenjäsenten koulutuksen ja työkokemuksen kautta hankittuun osaamiseen. Tilan toiminnas-

²⁰ Yrityksyyden tutkimuksessa on olemassa eri käsityksiä siitä, luetaanko näihin yrityksiin ainoastaan itse perustetut yritykset vai myös ostetut ja perityt yritykset. Joka tapauksessa nykyisin portfolioyrityksiksi luetaan kaikki sellaiset yritysajat, jotka omistavat samanaikaisesti vähintään kaksi yritystä, riippumatta siitä miten yritys on ne hankkinut (Westhead & Wright 1998, 176).

²¹ Yrityksyyden tutkimuksissa portfolioyrityksyyttä on selitetty usein kolmella eri tavalla. Ensinnäkin on arveltu, että joillakin yritysajilla on erityinen kyky yritystoiminnan aloittamiseen, ja he helposti perustavat useita yrityksiä. Toiseksi jotkut yritysajat eivät halua kasvattaa yrityksensä kokoa esimerkiksi yritysverotuksellisista syistä johtuen. Näin ollen he saattavat perustaa monia pienyrityksiä enemmän kuin kasvattaa yhtä yritystä. Kolmanneksi jotkut yritysajat saattavat työskennellä sektoreilla, jossa optimaalinen tehokkuus saavutetaan usein pienimuotoisuudella, ja laajentuminen vaatii näin ollen uusia liiketoiminnan muotoja. (ks. Carter, Tagg & Dimitratos 2004, 483.)

sa ja perheen toimeentulon hankkimisessa pyritään hyödyntämään näitä molempia eri portfolioita.

Paula Kyrön (1999, 146) mukaan yrittäjyyden ominaisuuksiin on aina kuulunut inhimillinen, vapaa toiminta, jonka avulla pystytään kokoamaan ympäristön moninaisuudesta oman toiminnan perusta sekä yhdistämään resursseja uudella tavalla. Yrittäjämäistä toimintaa tarvitaan näin myös kestävä kehityksen edistämiseksi, jota joudutaan yhä enemmän toteuttamaan niukkenevien resurssien toimintaympäristössä²². Joka tapauksessa niin yrittäjyys yleensä kuin maaseutuyrittäjyyskin ovat tänä päivänä yhteistyötä vaativaa toimintaa, ja siksi niitä ei voida tarkastella ottamatta huomioon yrityksen verkostoja, näihin liittyviä sosiaalisia suhteita sekä sitä toimintaympäristöä, jossa verkostosuhteita pyritään luomaan.

4.2 Pienimuotoinen elintarviketuotanto verkostoyhteiskunnassa

Verkostoista on puhuttu paljon viime vuosina. Yksi tähän vaikuttava tekijä on ollut globaalin tietoverkon, internetin, arkipäiväistyminen. Internetin välityksellä tieto siirtyy nopeasti eri maailmankolkasta toiseen ja uutiset eri tapahtumista päivittyvät reaaliaikaisesti. Samoin suuryritykset toimivat globaalisti, jolloin kuluttajilla on mahdollisuus saada tuotteita mistä päin maailmaa tahansa ja varsin nopeassa ajassa (McMichael 1996; Atkins & Bowler 2001; Whatmore 2002). Yritykset rakennuttavat myös tuotantolaitoksia sen mukaan, missä tuotannolle on edullisimmat olosuhteet ja laajat lähimarkkinat. Castellsin (2000a) mukaan koko tämän nykyaikaisen globaalin talouden verkostomaisuuden taustalla on juuri informaatioteknologian nopea kehittyminen. Tällöin taloudellinen menestyminen riippuu pitkälti siitä, kuinka yritykset kykenevät luomaan, hyödyntämään ja prosessoimaan informaatiota. Toisaalta eri taloudelliset toimijat ja tuotantotehtävät kiinnittyvät verkostomaisesti yhteen muodostaen globaalin *informaatio- ja verkostotalouden*. (Castells 2000a.)

Toiminnan verkostomaisuus ei rajaudu kuitenkaan pelkästään talouteen, vaan se viittaa vielä laajempaan ja koko yhteiskunnan läpäisevään sosiaaliseen prosessiin. Castellsin (2000a) mukaan yhteiskunnat koostuvat sosiaalisista verkstorakenteista, jotka taas muodostuvat toisiinsa kytköksissä olevista solmuista. Nämä varsin abstrakteilta vaikuttavat solmut liittävät yhteen yksilöt, yrityk-

²² Paikalliseen elintarviketuotantoon voidaan liittää monialayrittäjyyden lisäksi myös keskustelu ekologisesta yrittäjyydestä (*ecopreneurship, environmental entrepreneurship, green entrepreneurship*). Matti Luostarisen (2004, 14) mukaan ekologisella yrittäjyydellä tarkoitetaan kestävä kehityksen ja talouden mukaista yrittäjyyttä. Ekologinen yrittäjyys edustaa hänen mukaansa myös sellaista luonnonvarojen käyttöä, jonka taustalla on vahva innovaatioita hyödyntävä osaaminen (ks. myös Luostarinen 2005). Ekologinen yrittäjä siis kehittää uusia, kestävä kehityksen mukaisia tuote- ja palveluinnovaatioita, markkinointimenetelmiä ja liiketoimintamalleja. Ekologiset yrittäjät ovat talouden ja yhteiskunnan kannalta tärkeitä myös siitä näkökulmasta, että he saattavat olla eräänlaisia edelläkävijöitä ja työntäviä voimia muillekin yrityksille kohti uudenlaista kestävämpää liiketoimintaa. (Schaper 2002, 27.)

set ja yhteiskunnat sen mukaan, minkälaisesta verkostosta on kulloinkin kyse. Verkoston kannalta vain merkitykselliset solmut säilyvät osana verkostoa, ja muut putoavat ajan mittaan pois. (Castells 2000a.) Verkostoista muodostuu siis sosiaalinen rakenne, joka kattaa kaikki ihmisten organisoimat tuotanto-, kulu- tus-, kokemus- ja valtasuhteet (ks. myös Taipale 2005).

Gloaalissa yhteiskunnassa paikallinen toimintakin joutuu olemaan jatku- vassa vuoropuhelussa verkstorakenteiden kanssa. Informaatioteknologian kehittymisen myötä on siten tapahtunut merkittäviä muutoksia esimerkiksi ihmisten tavassa tehdä työtä tai viettää vapaa-aikaa. (Castells 2000a.) Sosiaaliset suhteet ja verkostot ovat tällöin monelle tapaa merkityksellisiä, ja ihmisillä on tarve löytää ja vakiinnuttaa paikkansa omalta kannaltaan tärkeissä verkostoissa (Taipale 2005). Esimerkiksi työttömälle työnhakijalle ei välttämättä löydy työ- paikkaa työvoimatoimiston välityksellä, mutta se voi löytyä ihmisen omien epävirallisten sosiaalisten verkostojen kautta. Verkostoista putoaminen ja nii- den ulkopuolelle joutuminen merkitsee tällöin nykyisessä yhteiskunnassa yksi- lön syrjäytymistä, ja siksi myös yhteiskunnallisen tukiverkoston olemassa olo on tärkeää. Yhteiskuntapolitiikan kannalta tärkeäksi tehtäväksi muodostuukin kansalaisten verkostoissa pysymisen mahdollistaminen ja tukeminen, mikä ta- pahtuu ensisijaisesti hyvin toimivien sosiaaliturvan ja -palveluiden kautta (emt., 209).

Ihmisten sosiaalisen toiminnan ja vuorovaikutuksen kannalta verkosto- maisuutta ei voida pitää mitenkään uutena ilmiönä. Esimerkiksi yrittäjäyys ja taloudellinen toiminta tapahtuvat aina sosiaalisessa kontekstissa (Granovetter 1985). Siten yritystoiminnan perusedellytysten ylläpito on kautta historian vaa- tinut jonkinlaista verkostoitumista ja sosiaalista kanssakäymistä (ks. Ruuskanen 2000; 2003). Toisaalta maaseudullakin talouden verkostomaiselle toiminnalle on pitkät perinteet esimerkiksi talkootyön sekä osuus- ja kylätoiminnan muodoissa (Anttila 1974; Hyyryläinen & Rannikko 2000). Yritysmallmassa verkostoitumi- nen liittyy kuitenkin tänä päivänä tiiviimpiin yhteistyömuotoihin kuin esimer- kiksi pelkkiin asiakas- ja tavarantoimittajasuhteisiin. Yritykset ovat enemmän riippuvaisia verkostoistaan. Tämä näkyy esimerkiksi alihankintasuhteissa, jois- sa alihankkija joutuu jatkuvasti ennakoimaan ja luottamaan päähankkijansa ennusteisiin. Verkostojen kautta yritykset saavat jatkuvasti myös uutta infor- maatiota, ja niiden kautta voi avautua myös uusia liiketoimintamahdollisuuksia. Pienyrittäjän on tällöin välttämätöntä kuulua verkostoihin, jotta voisi pysyä jatkuvassa kilpailussa mukana. (Ruuskanen 2003.)

Myös maaseudun tarkastelussa yhteiskunnan verkostomaisuus näyttää merkittävältä. Verkostoihin muodostuu aina ytimiä ja reuna-alueita (Ruuska- nen 2003). Esimerkiksi taloudellisessa toiminnassa on usein yksi suuri verkos- toyritys, jonka ympärille kehittyy laaja yhteistyökumppaneiden, alihankkijoi- den, logistiikan ja asiakkaiden muodostama verkosto. Osa näistä toimijoista sijaitsee lähempänä verkoston ydintä eli itse verkostoyritystä, ja toiset taas kau- empana. Kuten jo aikaisemmin todettua, maaseudun näkökulmasta taas ratkai- sevaa on vuorovaikutus kaupunkien ja asutuskeskusten kanssa. Maaseudun voi keskuksesta katsoen nähdä sijaitsevan verkostotalouden laidalla (Ruuskanen

2000; 2003), ja elinkeinojen menestymisen kannalta on merkittävää, kuinka tuotannon ja kulutuksen välinen vuorovaikutus toimii (Alarinta 1998).

Nykyisen elintarviketuotannon globalisoitumiskehityksessä voi nähdä samanlaisia uhkakuvia, mitä liittyi aikoinaan maatalouden modernisoitumiseen (ks. Marsden & Smith 2005). Maatalouden modernisoituessa ja koneellistuessa perustettiin juuri osuuskuntia, jotta voitaisiin hankkia esimerkiksi tuotannossa tarvittavia kalliita koneita (Anttila 1974). Yhteistyön avulla on siis pystytty kamppailemaan äkillisesti muuttuneissa markkinatilanteissa ja siten pyritty helpottamaan tuotannon kustannuksia. Myös tänä päivänä korostuu se, että päästäkseen markkinoille ja pystyäkseen toimimaan siellä yrittäjän täytyy kyetä muodostamaan liiketoiminnan kannalta välttämättömiä verkostoja. Kun tarkastelussa on pienyrittäjä, hänen henkilökohtaisista sosiaalisista verkostoistaan muodostuu samalla myös yrityksen toiminnalle merkittäviä verkostoja (esim. Johannisson 1988; Niemelä 2003; Ruuskanen 2003).

Yrityksen verkostoja voidaan tarkastella monella tapaa. Esimerkiksi Luostarisen (2005, 99-100) mukaan:

Verkostoituvalla organisaatiolla, verkostotaloudella, verkostotyöllä, sosiaalisilla verkostoilla sekä klustereilla voidaan tarkoittaa joko yhteiskunnan taloudellisten rakenteiden uudelleenjärjestäytymistä, sosiaalisten verkostojen toimintaa ja niiden järjestäytymistä esim. mikro-, mezzo- ja makrotasolle tai alueellisia verkostoja ja näiden kytköksiä toisiinsa.

Kuten todettua, Castellsin (2000a) mukaan yritysten ja myös yksittäisten ihmisten kohtalo informaatioyhteiskunnassa riippuu jopa ratkaisevasti heidän kyvystään liittyä erilaisiin sosiaalisiin ja taloudellisiin verkostoihin. Paikalliseen elintarviketuotantoon sisältyy monenlaisia verkstorakenteita, ja ne ovat luonteeltaan sekä horisontaalisia että vertikaalisia. Horisontaalinen verkosto on kyseessä esimerkiksi pienyrittäjien keskenään muodostamassa osuuskunnassa, jossa toimijat ovat keskenään samanarvoisia (ks. Heiskala 2000). Vertikaalisena verkostona taas näyttäytyvät ennen kaikkea suhteet ruokajärjestelmän suuriin toimijoihin, kuten vähittäiskauppaketjuihin ja elintarviketeollisuuteen.

Ha Hoangin ja Bostjan Antoncicin (2003, 166) mukaan tärkein hyöty, mitä yrittäjä voi verkostoista saada, liittyy siihen, kuinka verkostot välittävät ja tuottavat informaatiota ja neuvontaa yrityksen päätöksentekoon (ks. myös Ruuskanen 2003). Tähän liittyen heidän mielestään yritysverkostojen niin teoreettisessa kuin empiirissäkin tarkastelussa pitää ottaa huomioon kolme eri näkökulmaa (Hoang & Antoncic 2003, 168): 1) verkoston sisältö (*network content*), 2) verkostosuhteiden hallintamekanismit (*governance mechanisms in relationships*), 3) toimijoiden ristikkäisistä suhteista muodostuva verkoston rakenne (*network structure*).

Verkoston sisällöllä Hoang ja Antoncic tarkoittavat tiedonsiirtoa ja informaationkulkua. Suhteet kaikkiin liiketoimintakumppaneihin tuovat yrittäjälle tietoa markkinoiden tilanteesta ja kehityksestä. Näiden suhteiden sisältö määrittää lopulta yrityksen kilpailukykyä (ks. myös Granovetter 1973). Toisaalta verkostot helpottavat myös uusien innovaatioiden syntyä ja osaamisen lisäämistä yrityksen sisällä, jolloin tiedonsiirrolla on huomattava merkitys. Verkos-

ton hallinnalla Hoang ja Antoncic viittaavat verkoston osapuolten väliseen luottamukseen. Luottamukselliset yhteistyösuhteet vähentävät kustannuksia, kun asioista pystytään sopimaan joustavasti esimerkiksi kilpailuympäristön äkillisesti muuttuessa (Hoang & Antoncic 2003, 171). Luottamus on siis keskeinen verkoston hallintamekanismi (ks. Putnam 2000; Ilmonen 2000; Ruuskanen 2003). Hoangin ja Antoncicin (2003, 171) mukaan verkoston rakenne muodostuu lopulta toimijoiden suorista ja epäsuorista siteistä toisiinsa. Yrityksen verkosto on siis pitkälti sosiaalinen rakennelma (ks. myös Granovetter 1973). Tarkasteltaessa verkoston rakennetta, kiinnostavaa on se, kuinka paljon eri yhteistyösuhteita yrityksellä on. Toisin sanoen kilpailutilanteessa merkittävää on yritykseen liittyvän verkoston koko. Toisaalta merkitystä on myös sillä, kuinka keskellä yritys on verkostossaan suhteessa yhteistyökumppaneihinsa. Esimerkiksi yrityksen keskeinen sijaintipaikka tietysti mahdollistaa paremmin verkostosuhteiden täysimääräisen hyödyntämisen (Hoang & Antoncic 2003, 171). Tällöin maaseutuyritykset ovat usein sijainniltaan epäsuotuissa asemassa (ks. Ruuskanen 1999; 2003).

4.3 Sosiaalinen pääoma ja alueellinen oppiminen pienimuotoisessa elintarviketuotannossa

Puhuttaessa verkostoista ei voida sivuttaa myöskään sosiaalisen pääoman käsitettä. Talous- ja yhteiskuntatieteellinen keskustelu sosiaalisesta pääomasta on ollut erittäin vilkasta 2000-luvun taitteessa, ja käsite onkin saanut monenlaisia tulkintoja. Ennen kaikkea Pierre Bourdieun ajatuksia soveltavat tutkijat näkevät sen yksilön ominaisuutena. Tarkasteltaessa verkostomaista toimintaa ja yhteisöä, on kuitenkin kiinnostavampaa nähdä sosiaalinen pääoma yhteisön ominaisuutena Robert Putnamin (2000) tapaan. Putnam tekee erottelun taloudellisen (raha), inhimillisen (esim. koulutus, osaaminen) ja sosiaalisen pääoman välille. Sosiaalinen pääoma eroaa edellä mainituista muista pääomien lajeista siinä mielessä, että se on luonteeltaan yhteisöllistä ja sidoksissa sosiaalisen yhteisön verkostoihin. Sosiaalinen pääoma muodostuu yhteisön eri jäsenten vuorovaikutuksessa. Mikäli yhteisöllä on sosiaalista pääomaa, se helpottaa yhteistyön ja verkostojen toimivuutta. Sosiaalista pääomaa ei voida yleensä käsitellä ilman luottamuksen käsitettä. Sosiaalisen pääoman syntyminen ja kehittyminen edellyttää siis osapuolten keskinäistä luottamusta, sillä luottamuksen vuoksi yhteistoimintaa voidaan harjoittaa ilman monimutkaisia sopimuksia tai siten, että yhteistyökumppanin toimintaa tarvitsisi erityisesti valvoa (ks. Ruuskanen 1999). Näin sosiaalinen pääoma voi myös vähentää toimintaan liittyviä kustannuksia taloudellisessakin mielessä, sillä toimijoiden välinen keskinäinen luottamus vapauttaa monista kustannuksista aiheuttavista tekijöistä, kuten ylimääräisestä byrokraatiasta.

Paikallisessa toiminnassa ja paikallisissa verkostoissa sosiaalisen pääoman merkitys korostuu. Paikalliseen ruokaankin voidaan liittää sosiaalisen pääoman

keskeiset piirteet, eli luottamus, vastavuoroisuus ja tasa-arvoisuus (Hinrichs 2000). Paikallisessa yhteisössä toimijat tuntevat toisensa yleensä hyvin, ja jos heidän välillään on luottamusta, on tilanne tietysti paljon parempi kuin epäluottamuksen vallitessa. Sosiaaliin verkostoihin liittyen Mark Granovetter (1973) on käyttänyt käsitteitä *vahvat ja heikot siteet*. Vahvoilla siteillä hän viittaa sellaisiin suhteisiin, jotka ovat merkittäviä toimijan päivittäisen tekemisen kannalta. Yksilötasolla tällaisia siteitä ovat esimerkiksi perhe-, lähisukulaisuus- ja naapurisuhteet. Yrityksissä näitä ovat taas kaikkein läheisimmät yhteistyökumppanit, kuten sellaiset asiakkaat ja tavarantoimittajat, joihin ollaan toistuvasti yhteydessä. Vastaavasti heikkoihin siteisiin kuuluvat yhteistyösuhteet, joita tarvitaan harvakseltaan. Heikkoja siteitä voivat olla myös suhteet sellaisiin toimijoihin, joihin ei itse olla edes yhteistyösuhteessa, vaan ne voivat olla oman yhteistyökumppanin kautta tuttuja. Heikot siteet eivät ole välttämättä merkityksellisiä yrityksen päivittäisessä toiminnassa, mutta yrityksen kokonaisuuden kannalta näitäkin on tärkeää hoitaa ja ylläpitää. Heikkojen siteiden kautta yritys voi nimittäin saada ensiarvoisen tärkeää tietoa markkinoiden tilanteesta. (emt.)

Heikot siteet voivat olla myös edesauttamassa uusien innovaatioiden syntyä yrityksen sisällä ja yritysten välille. Granovetterin (1973, 1364) mukaan heikot siteet ovat eräänlaisia siltoja (*bridge*), joiden kautta uusi informaatio pääsee välittymään. Vahvojen siteiden kautta toimivilla yhteistyösuhteilla ei ole tällaista tietoa välittävän sillan merkitystä, koska yhteistyökumppanit ovat niin tuttuja, että ne eivät välttämättä tuota toimintaan mitään uutuusarvoa. Päinvastoin, pelkästään niiden varaan rakentuneet yhteisöt voivat olla luonteeltaan eristäytyviä. Vahvojen siteiden merkitys liittyy kuitenkin ryhmän tiiviyn, solidaarisuuden ja identiteetin vahvistamiseen, josta Putnam (2000) on käyttänyt käsitettä sitouttava (*bonding*) sosiaalinen pääoma (ks. myös Coleman 1988, 6). Myös heikoilla siteillä on suuri merkitys yhteisöjen sosiaalisen pääoman ja luottamuksen synnyssä, sillä niiden kautta rakentuu siltoja vahvoista siteistä muodostuvien ryhmittymien välille (ks. Granovetter 1973). Toimijoiden on siis usein viisasta pyrkiä vahvistamaan heikkoja siteitä ja sitouttamaan uusia yhteistyökumppaneita verkostoon. Toisaalta on havaittu, että maatilayritysten innovaatiot ja siihen liittyvä oppiminen tapahtuvat pitkälti muita yrittäjiä imitoimalla. Tällöin kaikki verkostot, joissa oppimista voi tapahtua, ovat yritykselle tärkeitä. (Kuhmonen, Keränen & Niittykangas 2007, 15-16.)

Sosiaalisten verkostojen tarkastelussa puhutaan usein talouden kiinnittymisestä tai juurtumisesta (*embeddedness*) sosiaaliseen toimintaan. Granovetter (1985; 1992) viittaa kiinnittymisen käsitteellä siihen, että toiminta, käyttäytyminen ja organisaatiot ovat sidoksissa sosiaaliseen kontekstiinsa, eikä niitä voi käsitellä siitä irrallaan. Myös paikallisen ruoantuotannon kohdalla tämä yhteys on selkeä. Michael Winterin (2003, 24-25) mukaan kaikki markkinasuhteet ovat sosiaalisesti kiinnittyneitä, mikä korostuu etenkin toimittaessa paikallisesti. Sosiaalinen kiinnittyminen liittyy myös taloudellisten toimijoiden välisten luottamussuhteiden rakentumiseen (Granovetter 1985), joilla on oleellinen merkitys, jotta paikallinen ruoantuotanto voisi vakiintua.

Heikoilla ja vahvoilla siteillä sekä sosiaalisella pääomalla on yhteyttä toisiinsa. Vahvat siteet liittyvät ryhmän tiiviiden, solidaarisuuden ja identiteetin vahvistamiseen (ks. Putnam 2000; Coleman 1988). Näin ollen vahvoilla siteillä on iso merkitys esimerkiksi yksittäisen yrityksen sisällä tai tiiviissä paikallisyhteisössä. Heikot siteet taas voivat olla avain sosiaalisen pääoman muodostamiseen erilaisten ryhmittymien välillä. Näiden siteiden kautta tapahtuu myös innovaatioiden siirtoa ja oppimista, joita tarvitaan paikallisen ruoantuotannon kehittämisessä. Kuten todettua, tieto, vuorovaikutus ja oppiminen ovat keskeisessä roolissa minkä tahansa toimialan kehittämisessä verkostoyhteiskunnassa (Castells 2000a; Kuhmonen & Niittykangas 2008).

Paikallisen toiminnan kehittämiseen liittyikin läheisesti myös *alueellisen oppimisen* näkökulma. Oppivan alueen käsitteellä viitataan eräänlaiseen kollektiiviseen oppimiseen, jonka avulla voidaan saavuttaa uusia innovaatioprosesseja ja luoda aluetaloudellista menestymistä (ks. Florida 1995). Oppivan alueen teorian mukaan oppimista tapahtuu yrityksissä kaikilla tasoilla, myös muualla kuin pelkästään tutkimus- ja tuotekehitystoiminnassa. Yritysten välinen oppiminen taas tapahtuu yritysten välisessä vuorovaikutuksessa. Jotta alueellisesta oppimisesta voitaisiin saada mahdollisimman suuri hyöty, täytyykin tavoitteena olla yritysten välisten vuorovaikutusverkostojen luominen. (Virkkala 2001, 178-182.) Oppiva alue on minkä tahansa toimialan tarkasteluun sopiva käsite. Erityisesti elintarvikealasta ja siihen liittyvästä yrittäjyydestä puhuttaessa on toisinaan käytetty myös *oppivan ruokajärjestelmän* käsitettä (Puolanne ym. 2002; Seppänen ym. 2006). Oppimista on pidetty erilaisissa paikallisen ruoan kehittämishankkeissa keskeisenä tavoitteena. Hankkeissa on pyritty luomaan niin kutsuttuja paikallisia kumppanuuksia eri toimijoiden välille (ks. Hyryläinen & Rannikko 2000). Alueellisen oppimisen näkökulmasta on tällöin tärkeää esimerkiksi se, että aloittelevat yrittäjät pystyvät toimimaan jo kokeneempien yrittäjien kanssa ja voivat oppia samalla heiltä. Tällöin voi tapahtua toimijoiden välistä tiedon siirtoa. Samoin tärkeää on, että paikallisen ruoan kehittämishankkeissa pyritään luomaan verkostoja eri maakunnissa toimivien hankkeiden välille. Näin alueellista oppimista voi tapahtua myös maakuntien välillä. Käsitelen tätä tarkemmin erityisesti artikkeleissani IV ja V.

Oppivassa ruokajärjestelmässä pidetään tavoiteltavana ruokajärjestelmän moninaisuutta, monimuotoisuuden maksimointia ja riskien minimointia (Puolanne ym. 2002, 45). Sen lähtökohdista ovat kuluttajan hyvät mahdollisuudet vaikuttaa ruokajärjestelmään. Tämän edellytyksenä on järjestelmän läpinäkyvyys ja informaation saatavuus. Oppivassa ruokajärjestelmässä tuotanto jakautuu joustavasti 1) pienimuotoiseen paikalliseen tuotantoon sekä 2) keskitettyyn tuotantoon. Paikallinen tuotanto on enemmän riippuvaista suoraan kuluttajista, kun taas keskitetty tuotanto on enemmän riippuvainen maailmanmarkkinoista. (emt., 45.)

Paikallinen tuotanto on oleellinen osa oppivaa ruokajärjestelmää. Sen merkitys liittyy juuri oppivan alueen perusedellytyksiin, jotka ovat tiedon tuottaminen, siirtäminen ja soveltaminen (Niittykangas 2007b). Tällöin kyse on erityisesti hiljaisesta tai sanattomasta tiedosta, jonka perusta on paikalliskulttuu-

rissa (Alarinta 1998). Hiljaisella tiedolla tarkoitetaan sellaista toiminnassa tarvittavaa tietoa, jonka sanoiksi kirjoittaminen on vaikeaa tai mahdotonta. Hiljainen tieto viittaa usein siis taitoon, jonka oppii vain tekemällä, kuten polkupyörällä ajamiseen (Saaristo 2000, 109-110). Myös ruoantuotannossa ja maanviljelijän työssä hiljaisella tiedolla on ollut keskeinen asema. Työ edellyttää esimerkiksi säähavaintojen, luonnon olosuhteiden ja vuoden ajan rytmityksen tuntemista, joiden mukaan työn joutuu organisoimaan. (emt., 109-111.)

Ruoantuottajat tuovat oppivaan ruokajärjestelmään oleellisesti tarvittavan hiljaisen tiedon. Sen avulla pystytään esimerkiksi ennakoimaan tiettyjen tuotteiden sesonkeja. Paikallisilla asukkailla ja yrittäjillä voi olla myös sellaista hiljaista tietoa paikallismarkkinoiden toiminnasta, joita ilman tuotteita ei pystytä myymään ja markkinoimaan. Tällainen tieto perustuu luottamukseen ja sosiaaliseen juurtumiseen. Pitkään alueella toiminut paikallinen yrittäjä tuntee hyvin esimerkiksi paikalliskulttuurin arvot, normit ja muut kulttuuriset koodit. Toisaalta asialla on sellainen käänköpuoli, että alueen ulkopuolelta tuleva yrittäjä voi kohdata ennakkoluuloja ja vihamielisyyttä. Esimerkiksi jopa sukulaissuhteiden puuttuminen voi toisinaan haitata uuden liiketoiminnan käynnistymistä (ks. Susiluoma 1998). Tämän vuoksi oppivan alueen ja oppivan ruokajärjestelmän toimintatapaan kuuluu myös poisoppimista (ks. Niittykangas 2007b). Toimijoiden on siis kyettävä oppimaan pois paikalliskulttuurissa mahdollisesti vallitsevista negatiivisista asenteista tai epäedullisista toimintamalleista. Näin ollen oppiva alue ja oppiva ruokajärjestelmä kannustavat avoimuuteen, suvaitsevaisuuteen ja yrittäjyydessä menestymiseen (ks. Kuhmonen & Niittykangas 2008).

Joka tapauksessa tämä paikallisesti rakentunut hiljainen tieto on kehittämistyön näkökulmasta erittäin hyödyllistä, ja siksi onkin esimerkiksi tärkeää aktivoita paikalliset asukkaat kehittämishankkeiden toteuttajiksi (ks. Paloniemi 2008). Tämä näkökulma kannustaa myös entistä laajempaan yhteistyöhön ja verkostoitumiseen, sillä tällainen hiljainen tieto on käyttökelpoista myös muilla toimialoilla. Oppivan ruokajärjestelmän kehittämisessä tärkeä näkökulma liittyykin nimenomaan vuorovaikutukseen (ks. artikkeli V). Seuraavissa luvuissa tarkastelen viidessä alkuperäisartikkelissani piirtyneitä kuvauksia siitä, kuinka tämä vuorovaikutusjärjestelmä toimii Keski-Suomen maakunnan alueella ja miten siinä voidaan luoda toimivia verkostosuhteita sekä liiketaloudellisesti kannattavaa yrittäjyyttä. Pohdin samalla sitä, jääkö verkostoissa tilaa kestäväen kehityksen ajattelulle ja minkälaiseksi toimijoiden identiteetti tässä prosessissa muotoutuu.

5 KESKI-SUOMI TUTKIMUSALUEENA

5.1 Keski-Suomi talousalueena ja yritysten toimintaympäristönä

Tutkimusalueena on Keski-Suomen maakunta, josta kaikki tutkimuksessa käytetyt aineistot on kerätty. Keski-Suomessa oli vuoden 2009 alussa 23 kuntaa, joissa asui noin 270 000 henkilöä. Viime aikoina paljon esillä olleiden kunta- ja palvelurakenteen muutokseen kohdistuvien paineiden vuoksi kuntien määrä saattaa lähitulevaisuudessa muuttua. Esimerkiksi vuoden 2009 alussa tapahtui mittava kuntaliitos, kun Jyväskylän maalaiskunta ja Korpilahden kunta liittyivät osaksi Jyväskylän kaupunkia. Maakunta jakautuu myös kuuteen eri seutukuntaan: Joutsan, Jyväskylän, Jämsän, Keuruun, Saarijärven-Viitasaaren sekä Äänekosken seutukuntaan (Keski-Suomen liitto... 2007). Koko Keski-Suomen alueen suurin yksittäinen keskus on Jyväskylä, joka on eräs koko maan suurimmista kasvukeskuksista. Keski-Suomen maaseutuohjelman 2007-2013 mukaan maakunnan voi sanoa muistuttavan pienoiskoossa koko Suomea, sillä väestö ja samalla myös palvelut keskittyvät juuri keskusalueelle. Muualla maakunnassa haja-asutus taas harvenee, kylät autioituvat ja vähenevä toiminta sijoittuu lähinnä seutukunta- ja kuntakeskuksiin. Maakunnan väestöstä noin 30 prosenttia asuu Jyväskylässä, ja yli 60 prosenttia Jyväskylän seutukunnan alueella. Maakunnan väestömäärä on viime vuosina kehittynyt myönteiseen suuntaan. (Keski-Suomen maaseutuohjelma 2007-2013.) Seuraavalla sivulla on esitetty Keski-Suomen alueen kartta (kuvio 4), josta käy ilmi alueella sijaitsevat kunnat.

KUVIO 6 Keski-Suomen kartta (© Maanmittauslaitos, 51/MML/09)

Keski-Suomen kuusi seutukuntaa poikkeavat alueina toisistaan. *Jyväskylän seutukunta* on siis maakunnallinen keskus. Siihen kuuluvat Jyväskylän lisäksi Hankasalmi, Laukaa, Muurame, Petäjävesi, Toivakka ja Uurainen. (Siltaniemi ym. 2007, 16.) Seutukunta on selvästi hyötynyt viime vuosien keskittymiskehityksestä esimerkiksi palvelujen lisääntymisenä (Kuhmonen, Kronström & Niitykangas 2007, 18.)

Pieni *Joutsan seutukunta* sijaitsee maakunnan eteläosassa, ja se muodostuu Joutsan ja Luhangan kunnista. Luhanka on pieni kunta, jossa on vain noin 900 asukasta, ja yhteistyö Joutsan kanssa on sille merkittävää (Kuhmonen, Kronström & Niitykangas 2007, 37.) *Jämsän seutukunta* sijaitsee myös maakunnan eteläosassa, ja siihen kuuluvat Jämsän ja Jämsänkosken kaupungit sekä Kuhmoisten kunta (Siltaniemi ym. 2007, 16). Jämsän seutukunta on ollut perinteisesti teollisuusvaltaista (Keski-Suomen maakuntaohjelma 2007-2010). Jämsä on viime vuosina profiloitunut paljon myös turismin kautta. Merkittävä tekijä turismin kannalta on alueella sijaitseva Himoksen laskettelukeskus.

Keuruun seutukunta sijaitsee maakunnan itäosassa, ja siihen kuuluu Keuruun kaupungin lisäksi Multian kunta. Keuruu on huomattavasti suurempi kuin Multia, joka on asutukseltaan maaseutumainen. (Siltaniemi ym. 2007, 16.) *Saarijärven-Viitasaaren seutukunta* sijaitsee alueen pohjois-osassa, ja se on pinta-alaltaan maakunnan suurin seutukunta. Se muodostuu Saarijärven ja Viitasaaren kaupunkien lisäksi Kannonkosken, Karstulan, Kivijärven, Kyyjärven ja Pihlputaan kunnista. Ne ovat kaikki harvaan asuttuja maaseutukuntia. Saarijärvelä on seutukunnan suurin asukasluku, ja Viitasaari taas on pinta-alaltaan suurin. (emt., 16-17.) *Äänekosken seutukuntaan* kuuluu Äänekosken kaupungin lisäksi Konneveden kunta. Äänekosken seutu on Jämsän ohella teollisuusvaltaista seutua (Keski-Suomen maakuntaohjelma 2007-2010). Näillä molemmilla seuduilla sijaitsee esimerkiksi suuria metsäteollisuuden yksiköitä.

5.2 Maatalous, elintarvikealan yrittäjyys ja teollisuus

Keski-Suomessa on noin 3600 aktiivimaatilaa. Tilat ovat kooltaan pääasiassa melko pieniä: peltoa on keskimäärin alle 30 hehtaaria ja metsää noin 70 hehtaaria (Paloviita & Puupponen 2008). Päätuotantosuunnaltaan tiloista vajaa kolmannes on viljaitiloja ja vajaa viidennes muita kasvinviljelytiloja. Maitotiloja on reilut tuhat kappaletta. Sekä maito- että sikatilojen määrä on pudonnut puoleen kymmenessä vuodessa. Maatalouden tulorakenteen puolesta Keski-Suomen seutukunnat poikkeavat toisistaan jonkin verran. Maidontuotannon merkitys on suurin Pohjoisessa Keski-Suomessa sekä Joutsan seutukunnassa. (Keski-Suomen maaseutuohjelma 2007-2013.)

Tarja Niemelän, Eeva Heikkilän ja Tarja Meriläisen (2005, 39) tutkimuksen mukaan 42 % keskisuomalaisista maataloilijoista harjoittaa maa- ja metsätalouden ohella muita sivu- tai liitännäiselinkeinoja, eli ne ovat luokiteltavissa monialaisiksi. Samassa tutkimuksessa mainitaan, että yleisin liitännäiselinkeino keski-

suomalaisilla tiloilla on koneurakointi, jota harjoittaa 60 % alueella sijaitsevista monialaisista tiloista. Tutkijat ennakoivat kuitenkin myös maataloustuotteiden suoramyynnin, pitopalvelun ja elintarvikkeiden jatkojalostuksen kasvavan tulevaisuudessa (emt.).

Keskisuomalaisten maatilojen kehitys noudattaa koko maan kehitystä siinä mielessä, että tilojen määrä laskee edelleen ja yksikkökoot kasvavat. Myös palkkatyön merkitys korostuu entisestään lähes kaikilla tilatyypeillä, mutta se on kuitenkin sidoksissa tilan sijaintiin sekä tiloilla tehtäviin teknologisiin ja muihin strategisiin ratkaisuihin. (Niemelä, Heikkilä & Meriläinen 2005, 38.)

Elintarviketoimiala koostuu Keski-Suomessa pääasiassa pienistä yrityksistä, joita on lukumääräisesti varsin paljon. Vuonna 2005 Keski-Suomen elintarvikealan koordinoinnin tietorekisterissä oli 332 yritystä. (Nieminen 2006, 16-18.) Valtaosa näistä on mikroyrityksiä (eli työntekijöitä on alle 10 henkilöä ja liikevaihto vuodessa tai taseen loppusumma alle kaksi miljoonaa euroa). Alueella on toki suurempiakin yrityksiä, jotka ovat pääasiassa valtakunnallisten yritysten alueellisia yksiköitä. Näitä ei ole kuitenkaan kuin alle kymmenen kappaletta. On huomattava, että mikroyritysten osalta toimiala elää koko ajan, sillä mukaan tulee ajoittain uusia aloittavia yrittäjiä, ja toisaalta osa myös lopettaa toimintansa. (emt.)

5.3 Elintarviketuotannon ja maaseudun kehittämistyö Keski-Suomessa

Hanketoiminta vilkastui Suomessa maan liittyttyä EU:n jäseneksi vuonna 1995. Myös Keski-Suomessa on toteutettu monia maaseutuun ja elintarvikeyrityksyyteen liittyviä kehittämis- ja koulutushankkeita kahdella kuluneella EU-ohjelmakaudella. Varsinaisesti elintarvikealan kehittämistyön organisoituminen käynnistyi Keski-Suomessa 1990-luvun lopulla. Käytännössä alan hanketoiminta nojaa pk-elintarvikealan kehittämisohjelmaan ja strategiatyöhön, jossa alueen elintarvikealan ja maaseudun kehittäjät ovat mukana. Elintarvikeala on myös yksi maakunnan kolmesta teemaohjelmasta maaseutumatkailun teemaohjelman ja kyläohjelman ohella. (Nieminen 2006.)

Jo kahden aikaisemman EU-ohjelmakauden aikana toiminut hanketyö on aktivoinut elintarvikealan toimintaa Keski-Suomessa. Hanketyön myötä siihen liittyvää osaamista on samalla alkanut kasautua maakuntaan, ja mukana olevat toimijat ovat oppineet tuntemaan toisensa ja toistensa toimintatavat. Hankkeiden välinen yhteistyö onkin toiminnan aikana tiivistynyt. Esimerkiksi hankeveittäjät ovat pitäneet yhteisiä palavereja, jotka ovat osoittautuneet onnistuneeksi toimintamalliksi tiedonsiirron, oppimisen ja työntekijöiden vertaistuen kannalta. Myös suorat kontaktit ja yhteistyö hankkeiden ja eri viranomaisten välillä on tiivistynyt. Osana hanketyötä on järjestetty erilaisia seminaareja ja tilaisuuksia, joihin ovat osallistuneet alueen yrittäjät, hanketyöntekijät ja eri viranomaiset (Nieminen 2006.)

Hankkeiden voi sanoa tavoittaneen hyvin myös yritykset. Ohjelmakaudella 2001-2006 elintarvikealan hankkeissa on Keski-Suomessa ollut mukana parhaimmillaan yli 300 yritystä. Osa niistä on tosin ollut useammassa kuin yhdessä hankkeessa, ja myös siksi luku on niin suuri. Lisäksi osana hankkeita on laadittu yrityksille lukuisia liiketoimintasuunnitelmia ja tehty erilaisia raportteja, selvityksiä sekä opinnäytetöitä ammattikorkeakouluihin ja yliopistoihin. (Niemi 2006.) Tässä tutkimuksessa haastatellut yrittäjät olivat osallistuneet myös lukuisiin erilaisiin hankkeisiin. Samoin monella haastatellulla maaseudun kehittäjäällä oli kokemusta työskentelystä useammassa kuin pelkästään yhdessä ainoassa hankkeessa.

Keski-Suomen maaseutuohjelman 2007-2013 mukaan kehittämishankkeiden ongelmia ovat olleet etenkin hanketoiminnan byrokraattisuus, hakemuslomakkeiden vaikeaselkoisuus ja päätöksenteon hitaus. Nämä eivät ole yksistään Keski-Suomen ongelmia, vaan myös valtakunnallisia. Keski-Suomen erityisongelma hanketoiminnassa on ollut maakunnan jakautuminen kahteen eri ohjelma-alueeseen. Pohjoinen Keski-Suomi on kuulunut Pohjois-Suomen Tavoite-1 ohjelmaan, ja Eteläisessä Keski-Suomessa on toteutettu alueellista maaseutuohjelmaa (ALMA) sekä Etelä- ja Länsi-Suomen maaseutuohjelmaa (ELMA). Jatkossa yksi ohjelma-alue kuitenkin helpottaa tätä tilannetta. (Keski-Suomen maaseutuohjelma 2007-2013.) Tämä helpottaa samalla hankkeiden välistä yhteistyötä ja koko maakunnan kattavien verkostojen kehittämistä.

6 METODIT JA AINEISTOT

6.1 Tapaustutkimus metodisena lähestymistapana

Tutkimukseni lähestymistavassa on erityisesti tapaustutkimuksen metodologiaan liittyviä piirteitä. Robert Yinin (2003, 12-13) mukaan tapaustutkimus on kokonaisvaltainen lähestymistapa, jonka avulla pyritään tarkastelemaan jotakin tiettyä ilmiötä sen todellisessa tapahtumakontekstissa. Tapaustutkimus käsitteään nimenomaan lähestymistavaksi tai tutkimusstrategiaksi ennemmin kuin tietyksi aineiston keräämisen tai analysoinnin menetelmäksi (Erikson & Koistinen 2005, 4). Tapaustutkimus sisältää usein monia erilaisia aineistoja ja metodeja (Laine, Bamberg & Jokinen 2007, 9).

Tapaustutkimuksen toteuttamisen tapoja on monia. Lähtökohtana voidaan kuitenkin pitää sitä, että tapaustutkimus tuottaa seikkaperäisen kuvauksen tutkittavasta kohteesta, joka voi olla esimerkiksi yksilö, yhteisö, organisaatio, kaupunki tai tapahtumakulku. Tutkimuksessa on syytä erottaa tutkimuskohde ja tutkittava tapaus (Laine, Bamberg & Jokinen 2007). Tapaustutkimus voi koostua myös useista erillisistä tapauksista (Häikiö & Niemenmaa 2007), joihin edelleen voi sisältyä useita analyysin kohteita (Laine & Peltonen 2007, 94). Omassa tutkimuksessani *tutkimuskohde on maatilayritysten verkostot paikallisessa ruoantuotannossa*. Tutkin tätä kohdetta tutkimustapauksen kautta, joka paikantuu Keski-Suomen maakuntaan. *Tutkimustapaukseni käsittää siten keski-suomalaisten elintarvikealan toimijoiden kokemuksia maaseudun ja elintarviketuotannon muutoksesta ja verkostomaisesta toimintatavasta*. Eri ryhmien haastatteluaineistot muodostavat erilliset analyysiyksiköt, joiden avulla selitän tutkittavaa tapausta. Toisin sanoen ruoantuottajien, maaseudun kehittäjien, vähittäiskauppojen edustajien ja elintarviketeollisuuden edustajien haastattelut tuottavat neljä erilaista kuvausta tutkittavasta tapauksesta. Tutkin näiden kuvausten välisiä eroja ja yhtäläisyyksiä. Tutkittavan tapauksen rajaamista Keski-Suomen maakuntaan voidaan perustella hallinnollisesti ja elinkeinopoliittisesti, sillä alueellinen suunnittelu toteutetaan Suomessa maakunnallisella tasolla. Maakunnittain toimivat

työ- ja elinkeinokeskukset taas ovat tärkeimmät alueellisen suunnittelun ja kehittämisen viranomaiset (Jauhiainen & Niemenmaa 2006). Myös aineiston saatavuuden kannalta on perusteltua rajata tutkittava tapaus Keski-Suomen maakuntaan.

Erityyppisten tapaustutkimusten tavoitteet poikkeavat toisistaan. Tätä tutkimusta voidaan luonnehtia *selittäväksi tapaustutkimukseksi*. Päivi Eriksonin ja Katri Koistisen (2005, 12) mukaan selittävä tapaustutkimus pyrkii vastaamaan kysymykseen, miksi tapaus on juuri sellainen kuin se on. Usein selittävän tapaustutkimuksen avulla tutkitaan tosielämän ilmiöiden tai tapahtumien välisiä suhteita ja niihin liittyviä mekanismeja (emt.). Tutkimukseni kohdistuu juuri edellä mainittuihin haastatteluryhmiin, joilla voi arvella olevan erilaisia intressejä ja tavoitteita paikallista ruokaa kohtaan. Toisaalta joiltain osin nämä tavoitteet ovat varmasti myös yhteneväisiä. Selittävässä tapaustutkimuksessa kiinnitetään erityistä huomiota myös tutkittavan tapauksen kontekstiin (emt.). Olen aiemmin kuvannut elintarviketuotannon toimintaympäristössä tapahtuneita muutoksia, joiden avulla pyrin osaltaan selittämään empiirisessä tutkimuksessani tehtyjä havaintoja.

Tutkimukseni kontekstissa pystyn ymmärtämään erityisen hyvin ruoantuottajien ja maaseutuyrittämiseen liittyvää ajatus- ja kokemusmaailmaa. Olen itse maatilalla kasvanut ja alan töitä tehnyt. Lisäksi olen Keski-Suomesta kotoisin, joten olen tutkimassa sellaista aluetta, yhteisöä ja kulttuuria, jossa olen valmiiksi hyvin sisällä. Haastateltavia olikin helppo saada mukaan tutkimukseen ja mielestäni haastattelutilanteissa on ollut tunnelma, että olemme tavallaan edistämässä yhteistä asiaa. Vaikka tunnen siis toimintaympäristön mielestäni hyvin ja myös monia alalla toimivia yrittäjiä, niin kukaan haastateltavista ei varsinaisesti ole ollut minulle ennestään henkilökohtaisesti tuttu. Kuitenkin haastattelun kuluessa olemme haastateltavan kanssa saattaneet huomata tuntemamme monia samoja ihmisiä.

Tutkimukseen haastatellut henkilöt ovat olleet eri puolilla Keski-Suomea. Tutkittavana tapauksena on tässä mielessä ollut siten ennemminkin alue kuin yhteisö. Olen kiertänyt useita maatiloja ja muita yrityksiä ympäri Keski-Suomea. Haastattelut ovat kestäneet noin puolesta tunnista kahteen tuntiin, jonka jälkeen olen palannut takaisin tutkijankammiooni. Oman arkikokemukseni kautta koen tutkimuskentän kuitenkin tutuksi ja olen siinä hyvin sisällä.

6.2 Aineiston kerääminen teemahaastattelun avulla

Haastattelu sopii tämän tyyppisen tutkimuksen aineiston hankkimisen menetelmäksi siksi, että tutkittava ilmiö on varsin uusi, ja sitä koskevia kysymyksiä ei ole mahdollista tehdä kovin tarkasti etukäteen. Käyttämäni haastattelumenetelmä oli *teemahaastattelu*, jota kutsutaan toisinaan myös *puolistrukturoiduksi haastatteluksi*. Menetelmän vahvuudet liittyvät siihen, että sen avulla päästään tutkittavaan aiheeseen syvälle, sillä haastateltavat saavat teemahaastattelussa

kertoa aiheesta omin sanoin. Haastattelua varten suunnitellaan tietyt teema-alueet, jotka ohjaavat haastattelun kulkua. Näihin teema-alueisiin jää väljyyttä, joten ne sallivat haastateltavan oman kerronnan ja mahdollistavat näin uusien asioiden esiinnousun. Haastattelutilanteessa esitetyt tarkentavat kysymykset kohdistuvat näihin etukäteen suunniteltuihin teema-alueisiin. (Hirsjärvi & Hurme 2001, 66-67.) Olin miettinyt etukäteen näitä tarkentavia kysymyksiä, mutta niiden järjestys vaihteli eri haastattelutilanteissa. Haastattelurungon pääteemat siis ohjasivat haastattelun kulkua. Puolistrukturoiduille haastatteluille onkin tyypillistä, että jokin näkökulma on etukäteen päätetty, mutta ei kuitenkaan kaikkia (emt., 47). Haastatteluun, ja kvalitatiiviseen tutkimukseen yleensä, liittyy myös vuorovaikutteisuus ja subjektiivisuus, vaikka näitä yritettäisiinkin välttää. Toisinaan vuorovaikutteisuutta pidetään kuitenkin tavoiteltavana. Tutkijalla on siis aktiivinen rooli tiedon tuottamisessa, sillä esimerkiksi haastattelutilanne on jo lähtökohdaltaan refleksiivinen. Tutkijan omalla käyttäytymisellä on siten vaikutusta kerättävään aineistoon. (Flick 2002.)

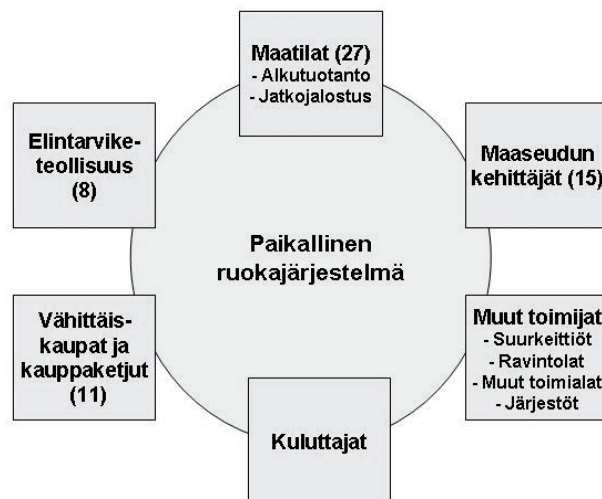
Teemahaastattelun heikkouksina voidaan pitää sitä, että sen avulla tutkitavasta ilmiöstä ei välttämättä muodostu niin laaja kokonaiskuva verrattuna siihen, että tutkimuksessa käytettäisiin kvantitatiivisia tutkimusmenetelmiä. Laadullisen tutkimuksen ongelmallisuus liittyy laajemminkin siihen, että sen avulla on vaikeaa tehdä yleistyksiä (Hirsjärvi & Hurme 2001). Tapaustutkimuksen menetelmässä kuitenkin yleisesti ajatellaan, että tutkittava tapaus saattaa ilmentää erityisellä tavalla laajempaa ilmiökokonaisuutta. Yleistäminen tapahtuu siis eri perustein, ja se on pitkälti riippuvaista esimerkiksi siitä, mikä tapaustutkimuksen suhde on käytettävään teoriaan. (Peuhkuri 2007.) Tapaustutkimuksen perimmäinen tarkoitus on tehdä tutkitavasta tapauksesta ymmärrettävä. Tällöin erilaiset tutkittavat tapaukset voivat poiketa toisistaan paljonkin. Tapaus voi olla luonteeltaan esimerkiksi ainutlaatuinen, tyypillinen tai paljastava (Laine, Bamberg & Jokinen 2007, 31-33). Tämän tutkimuksen tapauksista voidaan luonnehtia *tyypilliseksi*, jos ajatellaan, että Keski-Suomen maakuntaa edustaa monilta osin koko Suomea pienoiskoossa. Tyypillisessä tapauksessa yhdistyy monia tutkitavan ilmiön ominaispiirteitä (emt.). Tapaustutkimuksen tuottamia käsitteitä ja malleja voidaan siten kokeilla muiden, ainakin samantyyppisten, tapausten selittämisessä (Eriksson & Koistinen 2005, 34). Näin tutkittava tapaus, joka kohdistuu Keski-Suomen maakuntaan, voisi verrata muihin maakuntiin ainakin Suomen rajojen sisällä.

Teemahaastattelun olemus liittyy erityisesti mahdollisten uusien tutkimushypoteesien löytämiseen ja tutkitavan ilmiön perusluonteen kartoittamiseen. Sen avulla ei siis pyritä todentamaan ennalta asetettuja hypoteeseja, kuten laadullisessa tutkimuksessa ei tehdä yleensääkään. (Hirsjärvi & Hurme 2001, 66.) Tästä huolimatta tutkijalla saattaa olla etukäteen joitain oletuksia ja arvauksia siitä, minkälaisia tuloksia tutkimus mahdollisesti tuo tullessaan. Nämä ovat eräänlaisia tutkimuksen työhypoteeseja (Eskola & Suoranta 2000, 19-20.) Itselläni ei esimerkiksi ollut etukäteen selvää, mitä ryhmiä haastattelin. Olin kiinnostunut paikallisesta tuotannosta siitä näkökulmasta, että minkälainen uusi yrittäjyyden muoto siitä on tullut maataloille. Niinpä ryhdyin haastattelemaan

ruoantuottajia, ja tarkoituksena oli tehdä juuri tutkittavan ilmiön perusluonteen kuvaamista. Haastatteluissa nousi pian esiin verkostojen tärkeys, ja tämä näkökulma ohjasi uusien haastateltavien toimijoiden valintaa. Tein haastatteluja kunkin ryhmän osalta niin paljon, että samat teemat alkoivat haastatteluissa loppua kohti toistua, eikä uusia teemoja enää noussut esiin. Tällöin puhutaan aineiston kylläntymisestä tai saturaatiosta (Tuomi & Sarajärvi 2002, 89). Elintarviketeollisuuden edustajien osalta haastatteluja olisi tosin voinut tehdä enemmän kuin kahdeksan kappaletta, mutta toimijoiden vähäisyyden vuoksi ainoastaan nämä oli Keski-Suomen maakunnan alueella mahdollista toteuttaa.

Kullekin haastateltavien ryhmälle oli hieman erilaiset haastatteluteemat. Keskeiset haastatteluteemat käsittelivät ruoantuottajien kohdalla heidän maatilansa toimintaa, lähiruokaan liittyvää liiketoimintaa sekä kestäväää kehitystä. Vähittäiskauppojen edustajien haastatteluissa selvitettiin heidän näkemyksiään lähiruoka-ajattelun toimivuudesta, sen merkityksestä kaupan toiminnassa sekä yhteistyöstä lähiruokayrittäjien kanssa. Kehittäjien haastatteluteemat käsittelivät kehittämistyötä Keski-Suomessa, verkostomaista toimintatapaa ja yhteistyötä sekä kestäväää kehitystä. Elintarviketeollisuuden edustajien kanssa keskusteltiin teollisuusyrityksen toiminnasta yleisesti, sen suhteesta lähiruokaan ja paikalliseen yhteistyöhön sekä suomalaisen elintarviketeollisuuden tulevaisuudennäkymistä.

Tutkimusaineistoksi kertyi lopulta yhteensä 61 teemahaastattelua, joista olen itse tehnyt 50 haastattelua vuosina 2002-2005. Lyyti Vanhanen teki 11 vähittäiskauppojen edustajien haastattelua vuonna 2004, ja hän antoi aineiston käyttööni osaksi tätä tutkimusta. Havainnollistaakseni tutkimuksen aineistoa ja haastateltuja ryhmiä, olen koonnut paikallisesta elintarvikeyrityksistä kiinnostuneita ryhmiä oheiseen kuvioon (kuvio 5).

KUVIO 7 Paikallinen ruokajärjestelmän toimijat. Suluissa esitetyt luvut kertovat haastateltujen lukumäärän.

Kuviossa on esitetty siis tutkimusta varten haastatellut ryhmät, ja kuinka monta haastattelua on tehty kussakin ryhmässä. Tutkimuksen tarkoitus on ollut tarkastella toiminnan verkostoja nimenomaan ruoantuotannon näkökulmasta. Siksi haastateltuja ruoantuottajia on lukumääräisesti eniten. Maaseudun kehittäjät antoivat myös ensiarvoisen tärkeitä näkemyksiä juuri ruoantuotannon kehittämiseen. Haastatellut elintarviketeollisuuden ja vähittäiskauppojen edustajat katsoivat suhdetta tuotantoon tietysti omista näkökulmistaan, jotka nekin ovat merkittäviä tutkittavan kokonaisuuden kannalta.

Kuviossa on huomioitu myös muita paikallisesta ruoasta mahdollisesti kiinnostuneita toimijoita. Näitä toimijoita ei kuitenkaan haastateltu tähän tutkimukseen, sillä rajauduin tarkastelemaan tuotannon verkostoja. Joka tapauksessa tällaisia kiinnostuneita toimijoita voisivat olla esimerkiksi alueella sijaitsevat suurkeittiöt ja ravintolat. Myös muiden toimialojen yrittäjillä, kuten kuljetus-, varastointi- ja pakkaamisalalla, voisi olla kiinnostusta paikallista ruoantuotantoa kohtaan. Kuluttajat ovat tietysti myös tärkeä ryhmä, mutta heitä ei haastateltu, sillä tutkimuksessa rajauduttiin vain tuotannon tarkasteluun. Seuraavaksi esittelen haastattelemani ryhmiä hieman tarkemmin.

1) Ruoantuottajat

Kävin haastattelemassa tutkimustani varten ruoan alkutuottajia yhteensä 27 maatilalla. Näistä 12 haastattelua tein vuonna 2002 ja 15 haastattelua vuonna 2004. Kaikille haastateltaville henkilöille on yhteistä se, että he tuottavat raaka-ainetta tai jalostavat siitä elintarviketuotteita, ja tämä toiminta tapahtuu maatilan yhteydessä. Toiminta on siis usein maatilan liitännäiselinkeino, mutta jotkut haastateltavat olivat perustaneet myös erillisen yhtiön, jonka kautta he harjoittivat elintarvikeyritykseen liittyvää liiketoimintaa. Tutkimukseen osallistuneet tilat sijaitsivat eri puolilla Keski-Suomea.

Tilojen tuotteet vaihtelivat paljon. Monella tilalla valmistettiin myös useita erilaisia paikallisia tuotteita. Tiloja voidaan ryhmitellä kuitenkin niiden pääasiallisten tuotteiden mukaan. Tällöin kahdeksalla tilalla kasvatettiin vihanneksia, juureksia ja yrttejä. Viidellä tilalla oli viljan tai muiden kasvien jatkojalostusta, kuten jauhojen ja ryynien valmistamista. Samoin viidellä tilalla oli kotileipomo, johon paikallisen tuotannon liikeidea kiinteästi liittyi. Kolmella tilalla taas oli maidon jatkojalostusta, eli pääasiassa juuston valmistamista. Kolme tilaa valmisti myös lihatuotteita, ja näistä yksi oli keskittynyt pelkästään teurastustoimintaan. Kahdella tilalla toiminta keskittyi kalan kasvattamiseen ja myymiseen, ja yhdellä tilalla oli tilausravintola, jossa valmistettiin paikallista ruokaa. Näiden pääasiallisten tuotteiden ohella tilalla saattoi olla myös esimerkiksi marjanviljelyä tai muuta pienimuotoista ruoantuotantoa.

2) Vähittäiskauppojen edustajat

Verkoston tutkimisen näkökulmasta on tarpeellista tutkia niitä jakelukanavia, joihin paikallisia tuotteita voidaan myydä. Vähittäiskaupat ovat paikallisen ruoantuotannon merkittävimpiä yhteistyökumppaneita. Tutkimuksessa selvitettiin siis keskisuomalaisten vähittäiskauppioiden näkemyksiä lähiruoasta ja paikallisesta elintarviketuotannosta. Vähittäiskauppojen haastatteluja tehtiin yhteensä 11 kappaletta, ja yksi näistä haastatelluista henkilöistä oli kauppakettjun päivittäistavaratoiminnan toimialajohtaja. Yhdessä haastattelussa oli mukana kolme kaupan työntekijää, joten se oli enemmän ryhmähaastattelu kuin yksilöhaastattelu. Nämä haastattelut toteutettiin vuonna 2004. Tutkimuksessa mukana olleet vähittäiskaupat sijaitsivat pääasiassa Jyväskylän seutukunnan alueella.

3) Maaseudun ja elintarvikealan kehittäjät

Tutkimus pyrkii avaamaan myös kehittämisen näkökulmia paikalliseen ruoantuotantoon. Tämän vuoksi tutkimuksessa on haastateltu juuri niitä ihmisiä, jotka tätä kehittämistyötä tekevät. Haastatellut henkilöt työskentelivät pääasiassa erilaisten kehittämishankkeiden parissa esimerkiksi projektipäälliköinä. Lisäksi mukana oli muutamia muita julkisyhteisöjen edustajia, kuten kunnan viranhaltijoita sekä seudullisten kehittämissyhtiöiden edustajia. Maaseudun ja elintarvikealan kehittämistyötä tekeviä henkilöitä haastateltiin tutkimusta varten yhteensä 15 henkilöä, ja nämä haastattelut toteutettiin vuonna 2005. Haastatellut kehittäjät työskentelivät eri puolilla Keski-Suomen maakunnan alueella.

4) Elintarviketeollisuuden edustajat

Tutkimusta varten haastateltiin myös kahdeksan keskisuomalaisen elintarviketeollisuuden edustajaa vuonna 2005. Mukana olivat kaikki suurimmat Keski-Suomen elintarviketeollisuuden yritykset. Haastateltavat olivat joko koko yrityksen tai sen Keski-Suomen toimipisteen liiketoiminnan tai tuotannon johtajia. Heidän haastatteluissaan selvitettiin erityisesti sitä, olisiko pienten ja suurten yritysten välinen yhteistyö, verkostoituminen ja vuorovaikutus mahdollista.

6.3 Aineiston analyysin ja raportoinnin eteneminen

Haastatteluaineistojen analyysi pohjautui teemoitteluun. Luin aineistot useampaan kertaan lävitse etsien vastauksia alkuperäisartikkeleissani esitettyihin tutkimuskysymyksiin. Haastatteluaineiston analyysi edellyttää lähes aina jonkinlaista teemoittelua (Hirsjärvi & Hurme 2001), vaikka sitä ei käytettäisi aineiston

varsinaisena analyysimenetelmänä. Teemoittelu on luonteva teemahaastatteluaineiston analyysissä, sillä haastatteluteemat jo osaltaan ohjaavat keskeisten teemojen esiinnousua aineistosta. Tämän lisäksi on todennäköistä, että aineistosta löytyy uusia ja odottamattomiakin teemoja (emt.). Aineiston teemoittelu on ollut peruslähtökohtana siis jokaisessa alkuperäisartikkelissa. Samoin olen lukenut tapauksen analyysiyksiköt eli eri ryhmien haastatteluaineistot erikseen, muodostaen niistä samalla teemoja. Tähän yhteenvetoon olen koonnut näistä yhdistelmän, jossa korostuvat eri aineistossa toistuvat samat teemat. Samalla pyrin vastaamaan niiden kautta yhteenvetoartikkelin alussa esitettyihin tutkimuskysymyksiin. Aineiston tärkeimmät teemat on esitely seuraavassa luvussa. Näistä keskeisimmät ovat verkostomainen toiminta, tuotannon erikoistuminen ja toiminnan kehittämiseen liittyvät muut haasteet. Lisäksi on lukuisia alateemoja, jotka kätkeytyvät näiden sisään. Nämä alateemat tulevat käsiteltyä syvemmin tutkimuksen alkuperäisartikkeleissa. Esimerkiksi ”oppiminen” ja ”kauteus” ovat verkosto-teemaan liittyviä keskeisiä alateemoja.

Aineiston analyysi alkoi jo oikeastaan haastattelutilanteissa. Tein haastattelujen aikana johtopäätöksiä ja omaa tulkintaani käsiteltävistä asiakokonaisuuksista. Tätä voi pitää eräänlaisena aineiston esianalyysinä, joka tapahtui varsin epäsystemaattisesti ja osin tiedostamattomasti (ks. Kvale 1996, 189). Systemaattisemman analyysin aloitin aina sen jälkeen, kun koko aineisto kustakin haastatteluryhmästä oli saatu kokoon. Tämän vaiheen aloitin siten, että luin koko haastatteluaineiston lävitse etsien sieltä usein toistuvia sanoja. Nämä ovat eräänlaisia tutkimuksen avainsanoja. Tätä analyysin vaihetta voi kutsua myös aineiston koodaukseksi, jolloin aineiston sisältöjä koodataan erilaisiin kategorisiin luokkiin (Erikson & Koistinen 2005, 31). Näiden löytämiä sanojen kautta hahmottuivatkin isommat teemakokonaisuudet ja näiden alateemat. Kun teemoja alkoi olla koossa, ryhdyin systemaattisesti miettimään asioiden välisiä yhteyksiä ja tekemään näistä synteesiä. Olin tietysti perehtynyt tutkittavaan ilmiöön kirjallisuuden kautta jo ennen haastatteluja, mikä osaltaan tuotti minulle jonkinlaisia esioletuksia aineistoista. Aineiston analyysin alussa teemakokonaisuuksien muodostamista helpotti myös teemahaastattelurunko. Aineiston teemoittelu edellyttääkin tutkimusteorian ja aineiston vuoropuhelua (Eskola & Suoranta 2000, 174-175). Analyysin aikana palasin siis välillä taustakirjallisuuden ja välillä taas haastatteluihin. Tällaisen vaiheittaisen prosessin kautta tutkimukseni lopullinen synteesi muodostui.

Pyrin tutkimuksessani saamaan haastattelemini henkilöiden oman äänen kuuluviin. Tämä on tärkeää yhteiskuntapoliittisen tiedonintressin kannalta, ja perustelee osaltaan haastattelumenetelmän käyttöä. Siksi olen tutkimukseni alkuperäisartikkeleissa esittänyt melko paljon myös autenttisia haastattelusitaatteja. Joissakin artikkeleissa olen tosin korjannut sitaatteja paremmin ymmärrettävään muotoon esimerkiksi murre sanojen osalta. Joihinkin olen myös tehnyt pieniä omia lisäyksiäni, jotta asiayhteys tulisi paremmin ilmi. Tai vastaavasti olen poistanut sitaateista esimerkiksi yrityksen tai paikkakunnan nimiä, jotta haastateltavien anonymiteetti säilyisi. Alkuperäisartikkelit sisältävät myös sellaisia yksittäisiä kuvauksia tutkittavasta tapauksesta, joita voi kut-

sua *tapausepisodeiksi*. Ne ovat lyhyitä kuvauksia, jotka tiivistävät tapauksen kannalta oleellisen asiasisällön ja merkitykset (Eriksson & Koistinen 2005, 37). Haastattelusitaattien avulla olen siten pyrkinyt paitsi havainnollistamaan tekemääni tulkintaa, myös tiivistämään haastateltavien laajempaa ja yleistä asenneilmapiiriä.

Olen edellä kuvannut omia lähtökohtiani tutkimukseen, tutkimuskenttään ja käyttämieni aineistojen keräämiseen, jotta lukijalle on mahdollisuus arvioida tutkijan positiota suhteessa käytettyihin aineistoihin ja tutkimuksen toteuttamiseen. Tutkimukseen tulee silti aina väistämättä mukaan tutkijalle ominainen tyyli ja tulkinta (ks. Flick 2002, 173-174).

7 TUTKIMUKSEN PÄÄTULOKSET

7.1 Paikallisuuden merkitys maaseudun pienimuotoisessa elintarviketuotannossa

Tässä luvussa tarkastelen esittämiäni tutkimuskysymyksiä haastatteluaineistojen kautta. Tutkimustuloksia on käsitelty yksityiskohtaisemmin viidessä alku-peräisartikkelissa. Kokoan tässä yhteen niissä esitetyt päätulokset. Kuvaan ensin jokaisen haastateltavan ryhmän suhdetta paikalliseen ruokaan ja siihen liittyvään toimintaan. Tarkastelen paikallisuuden merkitystä pienimuotoisen elintarviketuotannon kannalta (1. tutkimuskysymys). Tämän jälkeen käsittelen pienimuotoisen elintarviketuotannon merkitystä kestäväen kehityksen näkökulmasta (2. tutkimuskysymys). Lopuksi tarkastelen haastateltavien suhdetta verkostoihin, mihin liittyy tutkimuksen keskeinen mielenkiinnon kohde (3. tutkimuskysymys). Verkostoitumisen ohella eräs kriittinen kohta paikallisen toiminnan menestymisessä on tilojen erikoistuminen ja tuotteiden erilaistaminen, jota tarkastelen myös omassa alaluvussaan. Lopuksi kokoan yhteen haastateltavien näkemyksiä paikallisen toiminnan haasteista ja ongelmakohtista.

Ruoantuottajat

Tutkimukseen osallistui siis 27 maatilaa, ja näiden tilojen toiminta vaihteli varsin paljon. Kaikille niille tyypillinen piirre oli kuitenkin monialaisuus, ja joillakin tiloilla saattoi olla myös muita kuin elintarviketuotantoon liittyviä liitännäiselinkeinoja. Tilojen valmistamat elintarviketuotteet vaihtelivat myös paljon. Elintarvikkeiden valmistamiseen paikallisille markkinoille oli haastattelemani tiloilla ryhdytty usein siksi, että sen avulla uskotaan tarjoavan uusia ansiomahdollisuuksia niiden tulojen tilalle, mitä maatalouden kannattavuuden heikkenemisen myötä on menetetty (artikkelit I & II). Paikallinen elintarviketuotanto

on myös otettu tilan strategiaksi mittavien laajennusten sijaan, joihin EU-jäsenyyden jälkeen monilla maataloilla on ollut painetta.

Toisaalta EU-jäsenyyden mukanaan tuomat projektit olivat myös monesti kannustaneet uuteen toimintaan ja synnyttäneet yrittäjille uusia liikeideoita. Voidaankin sanoa, että tilan toimeentulo- tai liiketoimintakonseptin laajennus on usein ollut monien eri tekijöiden summa. Samalla maatalan monialayrittäjyys näyttää kehittyvän olemassa olevaan rakenteeseen. Kuten myös tähän tutkimukseen osallistuneilla tiloilla, monialaisella maatilalla hyödynnetään usein Katilan (2000, 39) kuvaamia tilan ja perheen resurssi- ja osaamisportfolioita.

Haastatteluaineiston perusteella vaikuttaa siltä, että tilojen strategisia valintoja paikallisessa ruoantuotannossa on ohjannut enemmän taloudelliseen kannattavuuteen liittyvät näkökulmat kuin esimerkiksi kasvaneet kestävän kehityksen vaatimukset. Toiminnan liiketoiminnallisten näkökulmien tärkeydestä huolimatta haastateltavat tilat eivät yleensä ole toiminnassaan kovin kasvuhalukkaita. Yrittäjyydessä korostuu ennemminkin muut arvot, kuten itselle mielekkään työn säilyttäminen sekä toimeentulon hankkiminen työn kautta omalle perheelle (ks. myös Katila 2000; Silvasti 2001). Kuten todettua, maatilat ovat Suomessa yleensä perheviljelmää ja sukutiloja. Toimintaa ohjaa mahdollisesti useiden sukupolvien ja vuosisatojen mittaiset säilyttämisen, juurruttamisen ja siirtämisen arvot. Tilan täytyy pystyä säilymään elinkelpoisena sukupolvelta toiselle, ja tämä tulee myös haastatteluaineistossa esiin. Paikallinen toiminta on tilan näkökulmasta tällöin ennen kaikkea eräänlainen selviytymisstrategia (artikkeli V; ks. myös Seppänen ym. 2006).

Vähittäiskaupat

Tutkimukseen haastatelluilla keskisuomalaisilla vähittäiskauppojen edustajilla oli hyvin erilaisia suhtautumistapoja lähiruokaa ja paikallisia tuotteita kohtaan (artikkeli III). Lähes kaikki pitivät kuitenkin paikallisuuden korostamista periaatteessa myönteisenä asiana. Paikalliset tuotteet ovat tulleet kauppoihin usein esimerkiksi siten, että paikallinen elintarvikeyritystä on tarjonnut tuotettaan myytäväksi kauppaan, ja kauppias on havainnut sen hyväksi. Tuotteiden päätyminen kaupan hyllylle on siis ollut usein paikallisen yrittäjän omasta aktiivisuudesta kiinni. Joka tapauksessa vähittäiskauppiat ovat samalla havainneet paikallisten tuotteiden monipuolistavan kaupan tuotevalikoimaa, ja että kuluttajilla on aidosti kiinnostusta niitä kohtaan (ks. myös Paananen & Forsman 2003, 39-40).

Myönteinen suhtautuminen paikallisiin tuotteisiin ei ole kauppojen käytännön toiminnassa kuitenkaan aina näin selvää, sillä toimintaan liittyy myös joitakin ongelmakohtia. Päälimmäisenä on epäluulo tuotteiden jatkuvasta saatavuudesta eli yrittäjien kyvystä toimitusvarmuuteen (ks. myös Morris & Buller 2003). Samoin kauppoissa suhtaudutaan epäillen tuotteiden riittävyteen, usein tietysti kauppiaiden omaan aiempaan kokemukseen nojautuen.

Tämän lisäksi kauppojen tiukka ketjuuntuneisuus ohjaa sitä, mitä kauppiat voivat kaupassaan myydä. Kauppaketju sanelee siis pitkälti yksittäisten

kauppojen mahdollista tuotevalikoimaa, ja kauppiaalla on usein hyvin vähän liikkumavaraa sen suhteen, mitä hän voi ottaa myytäväksi ketjun ulkopuolelta. Ketjun ulkopuoliset tavarantoimittajat aiheuttavat myös ylimääräisiä kustannuksia ja vievät työaikaa, elleivät paikalliset tuottajat ole päässeet mukaan kauppojen sähköiseen tilausjärjestelmään (ks. myös Seppänen ym. 2006). Ongelma liittyy tavallaan kauppiaan vähäisiin resursseihin paikallisten tuotteiden suhteen (Vanhanen 2005).

Paikallisilla tuotteilla on toki myös joitakin vahvuustekijöitä ajatellen vähittäiskauppojen toimintaa ja niiden tuotevalikoimia. Paikalliset tavarantoimittajat ovat toiminnassaan usein joustavia siksi, että tuotteet saadaan toimitettua läheltä. Lisäksi vähittäiskauppojen edustajat näkevät paikallisten tuotteiden myyntivaltiksi erityisesti niiden tuoreuden ja lyhyen toimitusketjun läpinäkyvyyden. Ruoantuottaja on siis asiakkaan jäljitettävissä. Näin paikalliset tuotteet näyttäisivät hiljalleen saavuttavan sen imagon, mitä ne ovat vähittäiskaupoissa tavoitelleet ja minkä avulla ne pyrkivät kilpailemaan massatuotannon kanssa. Silti paikallisessa toiminnassa on kuitenkin vielä kehitettävää.

Maaseudun kehittäjät

Paikallisuus ja lähiruoka ovat olleet eräitä maaseudun kehittämisen ja koulutus- ja kehityshankkeiden keskeisiä painopisteitä viime vuosina. Haastattelemani maaseudun kehittäjät pohtivat paikallisuuden merkitystä monella tapaa (artikkeli IV). Heikin näkivät pääasiassa positiivisena kehityksenä sen, että paikallisuutta on ryhdytty korostamaan. Monet heistä suhtautuivat kuitenkin pienellä varauksella lähiruokaa kohtaan. Heidän mielestään sille on asetettu liikaa odotuksia ajatellen maaseudun kehitystä kokonaisuudessa. Paikallisesta ruoasta ei siis yksinään voi rakentaa maaseudun elinvoimaisuuden takajaa.

Jotkut haastatellut maaseudun kehittäjät pitivät lähiruokaa käsitettä myös huonosti toimivana. Tämä johtuu ennen kaikkea siitä, että he ovat käytännön kehittämistyössään havainneet, että Keski-Suomi on markkina-alueena niin pieni, että monien yrittäjien kohdalla pelkät lähimarkkinat ovat riittämättömät. Toisaalta kehittämistyön näkökulmasta alueella voi olla myös liian vähän potentiaalisia toimijoita, joiden kanssa voitaisiin muodostaa toimivia verkostoja. Näin ollen monet haastatellut kehittäjät pitivät paikallista ruokaa parempana käsitteenä kuin lähiruokaa.

Kehittämishankkeet ovat tavoittaneet yrittäjät suhteellisen hyvin. Hankkeissa on tähdätty ennen kaikkea toimivien verkostojen ja paikallisten kumppanuuksien muodostamiseen (Hyyryläinen & Rannikko 2000), ja tästä onkin saatu onnistuneita tuloksia. Hanketoimintaa häiritsee kuitenkin toiminnan katkonaisuus niin kehittäjien kuin mukana olevien yrittäjienkin näkökulmasta. Tätä voisi luonnehtia koko kehittämistyön merkittävimmäksi ongelmaksi, kun otetaan vielä huomioon se, että maatalouden taloudellinen, poliittinen ja hallinnollinen toimintaympäristö on ollut jo pitkään varsin ennustamaton (ks. myös Silvasti 2001). Hankkeen määräaikaisuus siis korostaa tätä toimintaympäristön epävakaisuutta.

Elintarviketeollisuus

Tutkimuksessa haastateltiin myös kahdeksaa keskisuomalaista elintarviketeollisuuden edustajaa. Kaikkien muiden haastateltavien tapaan myös teollisuusyritysten edustajat pitivät paikallista toimintaa myönteisenä asiana (artikkeli III). Teollisuusyritykset toimivat kuitenkin pääasiassa vähintään valtakunnallisella tasolla, joten paikallisuus ei niiden arkisessa toiminnassa ole niin näkyvästi esillä. Yritykset tekevät silti jonkin verran yhteistyötä paikallisten pienyrittäjien kanssa esimerkiksi joissain sesonki- tai erikoistuotteissa. Samoin teollisuusyritykset korostivat paikallisuuden näkymistä heidän toiminnassaan esimerkiksi työllisyysvaikutuksina. Teollisuusyritykset ovat usein myös ulkoistaneet joitakin tehtäviään, kuten koneiden ja kaluston huollon, paikallisten yritysten hoidettavaksi.

Haastateltujen elintarviketeollisuuden edustajien mukaan tuotannollisten yhteistyömuotojen kehittämien paikallisten elintarvikeyrityksien kanssa on lähtökohtaisesti aika vaikeaa. Tutkimukseen osallistuneiden maaseudun kehittäjien tapaan myös teollisuuden edustajat pitivät jo paikallisuuden käsitettäkin hieman ongelmallisena. Valtakunnallisesti toimivissa teollisuusyrityksissä markkinointi ja mainonta sekä päätökset monista muistakin asioista tehdään usein konsernin johdossa, etäällä yrityksen Keski-Suomen toimipisteestä. On selvää, että paikallisuuden merkitys ei yrityksen toiminnassa korostu tällöin samalla tavalla kuin keskisuomalaisilla markkinoilla toimivilla pienyrityksillä. Joka tapauksessa paikallisuutta pidettiin teollisuusyrityksissä tärkeänä, ja jollain tapaa se halutaan myös omaan yrityskuvaan sisällyttää. Lisäksi teollisuusyritysten edustajat uskovat, että pienimuotoiselle paikalliselle yrittäjyydelle on ruokajärjestelmässä oma paikkansa, jota teollisuusyritykset eivät edes millään tapaa uhkaa.

7.2 Paikallinen elintarviketuotanto kestävän kehityksen näkökulmasta

Mikä on sitten paikallisen toiminnan ja pienimuotoisen elintarviketuotannon rooli kestävän kehityksen näkökulmasta? Kuten todettua, schumpeterilainen yrittäjyyskäsite korostaa yrittäjän roolia luovan tuhon prosessin organisoijana (Schumpeter 1974). Näin ajatellen tarkastelemani yrittäjät voidaan nähdä eräänlaisina edelläkävijöinä (ks. Shaper 2002), jotka rakentavat *kestävämpää ruokajärjestelmää* ja uudistavat samalla olemassa olevia rakenteita. Tätä perustelee se, että paikallisella tuotannolla on saatu aikaan joitakin uudistavia käytäntöjä, jotka voivat olla merkinä sen laajemmastakin tulemisesta. Esimerkiksi vähittäiskaupassa paikalliset tuotteet näyttävät tarjoavan vaihtoehdon sille järjestykselle ja jakelusysteemille, johon kuluttajat ovat aikojen kuluessa ehtineet tottua (artikkeli III), ja näin paikallistumiseen liittyvä luovan tuhon prosessi on saanut jo näkyviäkin ilmenemismuotoja.

Kuten tutkimuksen kestävästä kehitystä käsitelleessä luvussa totesin, paikallisella ruoantuotannolla voi lähtökohtaisesti nähdä olevan kaikkia - ekologisen, taloudellisen, sosiaalisen ja kulttuurisen - kestävyuden ulottuvuuksia edistäviä vaikutuksia. *Ekologisen kestävyys* on kuitenkin toisinaan asetettu kyseenalaiseksi. Ihmiset asuvat tänä päivänä yhä enemmän kaupungeissa, eikä urbaanin väestön ruokkiminen onnistu ilman elintarvikkeiden laajamittaista kauppaa eri alueiden välillä. Lisäksi harvaan asutulla maaseudulla lähiruoka-ajattelu ei merkittävästi vähennä alueen ympäristökuormitusta, mikäli kulutuskeskittymät sijaitsevat kuitenkin etäällä. (Seppänen ym. 2006, 100.) Tästä huolimatta paikallisuuden merkitys on tärkeä kestävä kehityksen ja oppivan ruokajärjestelmän näkökulmasta, sillä mitä lähempänä ruoantuotannon aiheuttama ympäristökuormitus tuntuu, sitä helpompaa on perustella ympäristönhoidon kustannusten jakamista. Maatalouden ympäristökuormituksesta puhuttaessa unohtuukin helposti se, että maatalous ei kuormita ympäristöä kaupungeissa, mutta kaupungeissa kulutettu ruoka kuormittaa ympäristöä siellä, missä ruoka tuotetaan. (emt., 99.) Tuottajien haastatteluissa tulikin ilmi, että he näkevät laaja-alaisesti paikallisen tuotannon kestävyysvaikutukset ja niiden yhteydet maatalouden monivaikutteisuuteen (ks. artikkeli I).

Paikallisesti ja maatalon yhteydessä toimiva elintarvikeyrityisyys ei ole tutkimukseni perusteella kovin kasvuhakuista, mikä tietysti osaltaan vähentää paikallisen tuotannon *taloudellista* perustelua (artikkelit I & II & III, ks. myös Seppänen ym. 2006). Ruuskanen (2004, 34-36) mukaan Schumpeterin luomassa yritysyrityksessä yritysyrityksen toiminnan motiivi ei ole kuitenkaan ensisijaisesti rationaalinen voitontavoittelu, vaan siihen liittyy myös tietty irrationalinen halu valtaan. Tämä tarkoittaa pienyritysten näkökulmasta oman elinpiirin hallitsemista ja myös selviytymistä muutoksista (ks. Katila 2000). Näin pienyrityshäviön merkitys näyttäisi liittyvän ennen kaikkea yksilöiden omaehtoisuuteen ja vapautteen toteuttamiseen itseään, ja myös siksi sen tukeminen on yhteiskunnallisesti tärkeää. Itse asiassa omatoimisuus on jopa maaseudulla työskentelyn, yritysyrityksen ja asumisen välttämätön edellytys (Kuhmonen 2007). Tällöin myös kestävä kehityksen *kulttuurinen ulottuvuus* korostuu paikallisessa toimintatavassa ja se on perusta juuri taloudelliselle kestävyydelle (artikkeli V). Paikallinen tuotanto ja toiminnan kehittäminen luo siis edellytyksiä tälle *omatoimisuuden kulttuurille*.

Paikallisen elintarviketuotannon kansantaloudellista kokonaismerkitystä on vaikea määrittellä. Paikallisuus on siten talouden toiminnan kannalta ennen kaikkea arvokysymys (Seppänen ym. 2006, 101). Tällöin paikallisen tuotannon tärkeimmät merkitykset liittyvät maaseudun *sosiaaliseen kestävyys*, kuten yritysyrityshäviön ja työllisyyden säilymiseen sekä niiden kehittymiseen pitkällä aikavälillä. Julkinen sektori ja harjoitettava hanketyö voivat olla tällöin apuna yritysyrityshäviön kehittämisessä tarjoamalla toimintaresursseja (artikkeli IV; ks. myös Ruuskanen 2004, 45). Tätä myös erityisesti tutkimukseen haastatellut maaseudun kehittäjät korostivat. Tällöin paikalliseen tuotantoon panostaminen voidaan nähdä keskeisenä osana yritysyrityshäviöpolitiikkaa.

Yrittäjyyden roolin voi nähdä siis tärkeänä kestäväen kehityksen edistämisessä, sillä yrittäjyys nostaa esille inhimillisen toiminnan merkityksen, joka on perinteisesti puuttunut muista taloustieteen tarkasteluista (Kyrö 1999, 146). Kestäväen kehityksen toteutuminen liittyy taas kiinteästi inhimilliseen toimintaan (Saastamoinen, Rönnerberg & Toivonen 2006). Toinen kestäväen kehityksen kannalta tärkeä näkökulma liittyy siihen, että yrittäjyydelle asettuu usein *kulttuurisen muutoksen* toteuttajan rooli (Kyrö 1999, 147). Pienimuotoisen elintarviketuotannon ja pienyrittäjyyden näkökulmasta kyse on eräänlaisesta pienten tekojen politiikasta, jossa monien ihmisten samansuuntaiset valinnat ja toimintatavat yhdistyvät kestäväen kehityksen kannalta myönteisiksi vaikutuksiksi (Järvelä 2005, 29). Haastattelemani yrittäjät havaitsivat myös tämän kulttuurisen muutoksen, ja osa heistä ajatteli toiminnassa olevan kyse laajemmastakin yhteiskunnallisesta liikkeestä, joka pyrkii nostamaan esille juuri paikallisuuden ja pienyrittäjyyden merkitystä (esim. artikkelit I & II & V).

Yrittäjien rooli tässä prosessissa on siinä mielessä merkittävä, että he toimivat uusien tuotteiden ja innovaatioiden markkinoille tuojina (Schumpeter 1974). Tällaisessa yrittäjyysajattelussa kuluttajien rooli on sen sijaan tuottaa talouden vakaa tila, sillä kulutus perustuu tottumukseen, kokemukseen ja rutineihin (Ruuskanen 2004, 30-33; ks. myös Ilmonen 1998), mikä juuri globalisointuneessa taloudessa on aikaisemmin merkinnyt ylikansallisen suurteollisuuden voittokulkua (Silvasti & Mononen 2001). Tuomas Kuhmonen, Reijo Keränen ja Hannu Niittykangas (2007, 12) kuitenkin huomauttavat tutkimuksessaan, että maatilayritykset ovat kooltaan niin pieniä, että niillä ei ole yksinään kykyä tuottaa markkinoita muuttavia innovaatioita. Myös tästä syystä verkostomaisen toimintatavan kehittäminen on tärkeää. Samalla korostuu myös yhteiskuntapolitiittisten ohjaukeinojen merkitys ja se, minkälaisista yrittäjyyspolitiikkaa halutaan harjoittaa niin paikallisesti, kansallisesti kuin EU:n tasollakin (ks. Marsden & Smith 2005; Marsden & Sonnino 2008).

Kulttuuriset muutokset ovat hitaita, mutta toteutuessaan ne muuttavat samalla yksilöiden elämäntapaan liittyviä arvoja (Jokinen & Saaristo 2002, 147-148). Tutkimukseni perusteella kaikki osapuolet suhtautuvat myönteisesti paikalliseen tuotantoon, ja siten yhteiskunnallisen ilmapiirin voi tulkita olevan sille tällä hetkellä suotuisa. Paikallisen ruoan voi tulkita tässä mielessä sellaisena onnistuneena identiteettiliikkeenä, joka pyrkii vaikuttamiseen juuri kulttuurisen muutoksen avulla. Siinä on nähtävissä siis Castellsin (2004) kuvaaman projekti-identiteetin piirteitä. Toisaalta se on myös suojautumiskeino talouden globalisaation aiheuttamaa epävakautta vastaan (Marsden & Smith 2005; Niemi 2009). Paikallisen elintarviketuotannon ylläpitäminen voidaan nähdä tällöin pyrkimyksenä kestäväen toimeentuloon. Se voi luoda mautiloille toimeentulon perustan, mutta ainakin tällä hetkellä useimmat mautilat tarvitsevat myös muita toimeentulon lähteitä (ks. myös Jokinen, Järvelä & Puupponen 2009).

7.3 Verkostojen merkitys maaseudun pienimuotoisen elintarviketuotannon kannalta

Haastatellut yrittäjät näkevät verkostojen merkityksen ensiarvoisen tärkeänä. Ensinnäkin yrittäjien täytyy muodostaa keskenään tiiviitä yhteistyöverkostoja (artikkeli I). Toiseksi verkostoja täytyy löytyä tietysti myös asiakkaisiin päin (artikkeli III). Tällöin tärkeiksi tulevat erilaiset jakelukanavat, kuten päällimmäisenä vähittäiskaupat, mutta myös esimerkiksi kunnalliset suurkeittiöt, muut ateriapalvelujen tarjoajat sekä suoramyyntipisteet. Näiden toimijoiden väliin mahtuu myös joukko muitakin toimijoita, joilla on oma osuutensa verkostossa. Tutkimusmetodeja kuvaavassa luvussa jo esitin, että tällaisia ovat esimerkiksi erilaiset hanke-, kehittämis- ja neuvontaorganisaatiot, muiden toimialojen yrittäjät, kuten kuljetuspalvelut, sekä erilaiset viranomaiset.

Koska paikallisessa ruoantuotannossa on yleensä kyse pienyrittäjyydestä, ovat yrittäjien keskinäiset verkostot tässä mielessä tärkeässä roolissa. Niiden avulla voidaan parantaa tuotannon volyyymiä sekä toimitusvarmuutta. Nämä juuri ovat keskeisiä ongelmakohtia esimerkiksi ketjuuntuneiden kauppojen ja muiden isompien organisaatioiden kanssa toimittaessa (artikkelit II & III; ks. myös Paananen & Forsman 2003; Seppänen ym. 2006). Näin ollen myös haastatellut kauppiat näkivät yrittäjien väliset tuotannolliset ja markkinoinnilliset yhteistyömuodot toiminnan sujuvuuden kannalta erittäin merkittävinä. Jotta paikalliset tuotteet pääsisivät kaupan hyllyille, ja jotta toiminnassa saavutettaisiin sitä kautta menestystä, tällainen verkostoituminen on jopa välttämätöntä.

Tutkimuksessa olikin mukana eräs pienyrittäjien muodostama *tuotanto- ja markkinointiosuuskunta*, johon useat haastattelemi yrittäjät kuuluivat. Osuuskunnassa tuotteiden markkinointi ja tilaukset pystytään hoitamaan keskitetysti. Osuuskunnalla on käytössään myös kauppojen sähköinen tilausjärjestelmä, joten myös uusien informaatioverkkojen hyödyntäminen on osoittautunut tärkeäksi. Osuuskunnassa pystytään ohjaamaan mukana olevien yrittäjien toimintaa markkinoiden kysynnän mukaan, eli verkoston sisällä pystytään esimerkiksi vihannesten ja juuresten kasvattamisessa sopimaan siitä, että kenen kannattaa tuottaa mitään tuotetta. Osuuskunnalla on yhteistyöverkostoja myös muihin maakuntiin, jolloin voi tapahtua toiminnan kannalta järkevää informaation siirtoa tuotteista ja niiden hinnoittelusta. Näin *alueellisen oppimisen* näkökulma korostuu myös arkipäiväisessä toiminnassa (artikkelit IV & V). Myös haastattelemi maaseudun kehittäjät korostivat voimakkaasti verkostojen merkitystä elintarvikeyrittäjyydessä menestymiselle. Heidän mukaansa hankkeissa on ollut keskeistä nimenomaan yrittäjien kokoaminen yhteen ja sitä kautta paikallisten verkostojen luominen. Kehittämisen näkökulmasta näiden verkostojen merkitys liittyy pitkälti tiedonsiirtoon, oppimiseen ja eräänlaiseen yrittäjien toisilleen verkostossa antamaan tukeen (ks. myös Seppänen ym. 2006). Oppivan alueen näkökulma on siten merkittävä kehittämissuunta paikallisessa ruoantuotannossa.

Haastatteluissa korostuu myös kaksi yleisempää paikalliseen ruoantuotantoon liittyvää ongelmaa: Suomessa on vähän asukkaita ja välimatkat ovat pitkiä. Tämä tarkoittaa samalla sitä, että lähimarkkinat eivät usein ole yrittäjälle riittävät. Toisaalta tämä merkitsee myös sitä, että sellaisia yrittäjiä, joiden kanssa voisi luoda verkostoja ja rakentaa hanketyössä tavoiteltua paikallista tai strategista kumppanuutta, on suhteellisen vähän. Laura Seppäsen ym. (2006) tutkimuksen mukaan ongelmaksi voi toisaalta muodostua myös se, että isot maatilat eivät ole kiinnostuneita toimimaan lähimarkkinoilla, vaikka kysyntää saataisi olla. Verkostojen ongelmat liittyvät siten miltei aina erilaisiin mittakaavaeroihin.

Kuten todettua, paikallisilla elintarvikeyrityksillä on monenlaisia verkostoja, mutta suhteita vähittäiskauppaan voidaan pitää ensiarvoisen tärkeinä (artikkeli III; ks. Morris & Buller 2003). Haastattelemiini pienyritykset pitivät tärkeinä myös verkostojen ja uudenlaisten yhteistyömuotojen kehittämistä elintarviketeollisuuden kanssa. Tutkimukseen osallistuneet elintarviketeollisuuden edustajat näkevät tämän kuitenkin lähtökohtaisesti suhteellisen vaikeana. Heidän mukaansa valta on nimenomaan ketjuuntuneilla kauppaliikkeillä, joiden pelisääntöihin teollisuuskin joutuu toimintansa sopeuttamaan (ks. myös Niemi & Ahlstedt 2009). Toisaalta kansallisesti melko suuri elintarviketeollisuuden yritys voi kansainvälisessä toimintaympäristössä olla kokonsa puolesta ikään kuin ”väli-maastossa”, kuten muutamat haastattelemiini henkilöt kuvasivat. Heidän näkökulmastaan tuotantokapasiteetti on joissakin kilpailijamaissa paljon tehokkaammassa käytössä kuin Suomessa. He joutuvat vertaamaan omaa toimintaansa myös näihin kilpailijoihin. Näin teollisuusyrityksissä on omat paineensa toiminnan kehittämiseksi, ja ne eivät välttämättä ole paikallisten pienyrityksien kanssa samansuuntaisia.

Verkostojen tarkastelussa onkin tärkeää se, mistä näkökulmasta verkosto nähdään. Maanviljelijät ja pienyritykset edustavat *pientä näkökulmaa*, jolloin kauppaliikkeet ja niiden logistiikkasysteemit näyttävät *suurena näkökulmana* (Seppänen ym. 2006, 86). Paikalliseen tuotantoon liitetään helposti pienen näkökulma, kuten käsityömaisuus ja pienyrityksyyden tukeminen. Sen katsotaan puolustavan paikallistaloutta, ympäristönäkökulmaa ja paikallista hyvinvointia (ks. myös Hinrichs 2000; Sireni 2006). Toisaalta suuren toimijan näkökulmasta paikallisille yrityksille olisi hyödyllistä pystyä käyttämään suurten yritysten tarjoamia mahdollisuuksia. Suuren näkökulmasta taloudellisen toiminnan tehokkuus koituukin aina myös kuluttajan eduksi tuotteen halvempana hintana. Tällöin paikallisen toiminnan kehittäminen tarkoittaa ennen kaikkea pienyrityksyyden integroimista ruokajärjestelmän isoihin toimijoihin ja niiden toimintatapojen omaksumista. (Seppänen ym. 2006, 86; ks. myös McDonagh & Commins 1999.) Tällä tavalla on onnistuttu saavuttamaan menestyksellistä kehittämistä, kuten aikaisemmin mainitun yrittäjien muodostaman tuotanto- ja markkinointiosuuskunnan toiminta osoittaa (ks. artikkelit II & III).

7.4 Verkostot, monialaisuus ja tilojen erikoistuminen

Erityisesti haastatellut maaseudun kehittäjät ja elintarviketeollisuuden edustajat näkevät tärkeäksi myös sen, että tilat pyrkivät erikoistumaan tuotannossaan ja nostamaan tuotteiden jalostusastetta korkeammaksi, jolloin markkinoilla voisi menestyä paremmin. Paikallisten tuotteiden käytössä jalostusasteen alhaisuus onkin eräs ongelmakohta myös muiden tutkimusten perusteella (ks. esim. Paananen & Forsman 2001).

Haastateltujen elintarviketeollisuuden edustajien mukaan teollisuudessa on havaittu, että joissakin tuotteissa on liian pieni kysyntä, jotta heidän kannattaisi lähteä niitä valmistamaan (artikkeli III). Juuri näitä paikalliset pienyrittäjät voisivat valmistaa. Teollisuuden toimesta markkinat ovat ikään kuin valmiiksi olemassa näille tuotteille, mikäli teollinen yritys on siellä jo ennestään toiminut. Elintarviketeollisuudessa saatetaan myös tehdä tilauksia paikallisille pienyrittäjille joistakin tuotteista tai niissä tarvittavista raaka-aineista, mikäli esimerkiksi jonkun sesongin yhteydessä tarvitaan pieni erä jotakin tiettyä tuotetta. Nämä ovat kuitenkin haastattelujen perusteella hyvin satunnaisia tapauksia, joten ne eivät välttämättä tuo jatkuvuutta pienyritysten toimintaan.

Maaseudun kehittäjien ja elintarviketeollisuuden edustajien käsitykset yrittäjyyden merkityksestä saattavat jo lähtökohdiltaan poiketa aika paljon maatilalla toimivan yrittäjän ajatusmaailmasta. Eräs haastattelemani projekti-päällikkö, joka toimi myös itse yrittäjänä, valitti sitä, että joillekin hankkeissa mukana oleville maatilayrittäjille saattavat olla jo liiketoimintaan liittyvät peruskäsitteet aika vieraita, eikä tällöin välttämättä pystytä tunnistamaan edes oman yrityksen liikevaihtoa (artikkeli IV). Näin ollen tämän tyyppisille yrityksille on turha asettaa kovin suuria kasvutavoitteitakaan. Samoin eräs haastattelemani teollisuusyrityksen toimitusjohtaja hämmästeli maatilayritysten monialaisuutta ja epäili, että sen tyyppisellä liiketoimintakonseptilla tuskin pystyy kovin laajamittaiseen kasvuun. Hänen mielestään maataloilla pitäisikin keskittyä enemmän vain johonkin tiettyyn liiketoiminnan muotoon ja erikoistua enemmän.

Monialaisuuteen ja erikoistumiseen sisältyykin tietynlainen ristiriita, ja niitä voidaan oikeastaan pitää toistensa vastakohtina (Rantamäki-Lahtinen 2004; Vehmasto 2008). Monialaisuudessa toimintaa hajautetaan, kun taas erikoistumisessa sitä kavennetaan tiettyyn ydinalueeseen. Haastatteluaineistojeni perusteella erikoistumista hidastaa myös se, että maatalan yhteydessä elintarvikeyritystä harjoittava viljelijä ei ole välttämättä kovin kasvuhaluikas. Yrittäjyys on hänelle ennemmin elämäntapa ja selviytymisstrategia, kuten Katila (2000) asian ilmaisee, ja tämä on tullut tässäkin tutkimuksessa jo aiemmin esille. Toimintaan voi sisältyä myös vastentahtoisien yrittäjyyden piirteitä (ks. Kautonen 2007), jolloin tiloilla tapahtunut monialaistuminen tai erikoistuminen on seurausta ennemminkin esimerkiksi maatalouden rakennemuutoksen aiheuttamasta pakotilanteesta kuin yrittäjän omasta aktiivisesta halukkuudesta siihen.

Tällaisesta näkökulmasta liiketoiminnalliset menestymisen ja kasvun tavoitteet eivät saata siis tuntua kovin tärkeiltä. Monialayrittäjyys näyttäytyy tällöin ennemminkin keinona turvata tilan jatkuvuus ja siirtyminen (artikkeli II; ks. myös Kinsella ym. 2000). Eräs haastattelemani pienyrittäjä taas korosti monialayrittäjyyden tuovan työtehtäviin vaihtelua ja lisäävän sitä kautta motivaatiota ja mielenkiintoa. Tämä tuntui olevan hänelle toiminnan suurin motiivi. Samalla myös liiketoimintaan liittyvät riskit on jaettu, kun toimitaan useammalla sektorilla. Monialaisuus näyttää olevan turvallinen pohja lähteä kokeilemaan eri yrittäjyyden muotoja. Tämän jälkeen yrittäjä voi sitten erikoistua sille toimialalle, jossa näkee parhaimmat onnistumisen mahdollisuudet. Useiden haastateltavien mukaan pienyrittäjien pitäisi kyetä samalla miettimään monipuolisemmin resurssejaan ja niitä markkinasegmenttejä, joille olemassa olevilla resursseilla voi lähteä pyrkimään. Tästä on saatu hyviä tuloksia esimerkiksi silloin, kun yrittäjä on luopunut omasta tuotemerkistään, ja siirtynyt jatkojalostamaan jonkun isomman toimijan tuotteita.

Erikoistumisen vaatimus liittyy myös elintarviketalouden tutkimuksessa esitettyyn niin sanottuun laatu-käänteeseen (*quality turn*), jossa on kyse kuluttajien kasvaneesta laatutietoisuudesta. Laatu-käännne liittyy juuri massatuotannon aiheuttamiin ongelmiin, jotka ovat saaneet laatutietoiset kuluttajat huolestumaan ruokaturvallisuudesta sekä terveys- ja ympäristövaikutuksista (ks. esim. Marsden, Murdoch & Morgan 1999). Tuotteen laatu koostuu useista eri ulottuvuuksista, kuten tuoreudesta, mausta ja ulkoisesta houkuttelevuudesta. Kyse on samalla myös tuotantomenetelmistä, ja lähi- ja luomuruokatuotteet onkin esitetty usein esimerkkeinä laatutuotteista (Goodman 2004). Laatu-käännne kohdistaa samalla huomion myös tuotantopaikkaan, jonka voi katsoa olevan eräs osatekijä tuotteen laadun konstruoinnissa (Marsden, Murdoch & Morgan 1999). Tuotteen laatu on siis vahvasti se pohja, jolle paikallinen elintarviketuotanto toiminnassaan nojaa. Tämä korostaa samalla paikallisen ruoan vaihtoehtoista luonnetta.

7.5 Paikallisen elintarviketuotannon haasteet

Tutkimukseen osallistuneet tilat ovat varsin heterogeeninen ryhmä niin tuotantoltaan, sijainniltaan kuin muiltakin resursseiltaan, joten on vaikea nimetä niitä yhdistäviä tulevaisuuden odotushorisontteja. Joitakin yhdistäviä tekijöitä on kuitenkin olemassa. Yleisesti ajatellen paikalliseen ruoantuotannon suurimmat haasteet liittyvät volyymien ja erikoistumisen puutteen lisäksi etenkin *kuljetukseen ja varastointiin* (ks. myös Paananen & Forsman 2001; Seppänen ym. 2006). Pieniä eria voi olla toisinaan kannattamatonta lähteä kuljettamaan maaseudulta keskuksiin, koska kustannukset voivat nousta liian suuriksi. Toisinaan onkin pohdittu sitä, voisiko tähän kehittää yhteistyömuotoja elintarviketeollisuuden ja pienyrittäjyyden välille, mikä voisi vähentää esimerkiksi juuri kuljetuskustannuksia (ks. artikkelit II & III; McDonagh & Commins 1999). Yhteistyömuoto-

jen kehittäminen edellyttää kuitenkin pienyrittäjien keskinäistä verkostoitumista myös tässä asiassa.

Eräs toinen keskeinen haaste liittyy *byrokratian keventämiseen*. Byrokratia vaivaa muuta maaseudun yritystoimintaa siinä missä perusmaatalouttakin. Samalla tähän liittyy kysymys viranomaisten ja hallinnon toiminnasta, jota kohtaan monilla yrittäjillä näyttää olevan epäluuloja (ks. Nieminen 1997; Palviainen 2004; Paloviita & Puupponen 2008). Eräs haastattelemani maaseudun kehittäjä pahoittelikin tätä tilannetta ja samalla toivoi, että maaseudun kehittämishankkeet voisivat toimia tässä epäluottamusta lieventävinä prosesseina (ks. myös Paloniemi 2008). Sinänsä elintarvikealaa ja maaseutua kehitetään varsin aktiivisesti. Lisäksi haastattelemani maaseudun kehittäjät pitivät hyvinä tai vähintään kohtuullisina niitä taloudellisia tukia, joita on saatavilla yritysten kehittämiseen tai yritystoiminnan aloittamiseen. Kehittämistyön arkisen toiminnan kannalta haastatellut henkilöt näkevät kuitenkin omana ongelmana hankkeiden määrällisyyden ja *kehittämistyön katkonaisuuden*. Kehittämistoimintaa, kuten maaseutupolitiikkaa yleensäkin, haittaa siis pitkäjänteisyyden puute (ks. esim. Silvasti 2001, 26-27). Tämä edelleen korostaa pienyrittäjyyden niin taloudellisen, hallinnollisen kuin poliittisenkin toimintaympäristön epävakautta, ja saattaa olla jopa yhtenä syynä siihen, että yrittäjät ovat korostuneen riskejä vältteviä toiminnassaan (ks. artikkeli III; Paloviita & Puupponen 2008). Työskentely hankkeissa voi myös tuntua tällaisessa tilanteessa stressaavalta, kun toiminta on ennustamatonta. Toisaalta hanketyön kannalta ongelmana nähdään myös se, että maakunnassa saattaa olla monia samantyyppisiä hankkeita, jolloin *asioita tehdään päällekkäin*. Hankkeiden olisi siis hyvä löytää tässäkin yhteistyötä ja muodostaa keskenään verkostoja, jolloin päällekkäisyyksiä voitaisiin välttää ja hanketoiminta saataisiin koko alueella kenties tehokkaammaksi. Verkostot eri maakunnissa toimivien hankkeiden välillä olisivat myös hyödyllisiä. Tässä kohtaa ongelmat nähdään olevan syvällä suomalaisessa toimintakulttuurissa.

Hanketoiminnalla on pyritty luomaan sellaisia käytäntöjä, jotka jatkavat olemistaan senkin jälkeen, kun hanketyöntekijät ovat työnsä tehneet (Hyyryläinen & Rannikko 2000). Joskus tässä tavoitteessa onnistutaan, toisinaan taas ei. Keski-Suomessa toimiva pienyrittäjien muodostama tuotanto- ja markkinointiosuuskunta on hyvä esimerkki hankkeen onnistuneesta lopputuloksesta. Haastateltuja maaseudun kehittäjiä huolestuttaa kuitenkin erityisesti se, että *hankerahoitus voi tulevaisuudessa pienentyä*, mikä heikentää toiminnan aktiivista kehittämistä ja uusien innovaatioiden syntyä. Tämä luo samalla uhkakuvan koko paikallisen ruoantuotannon ylle, vaikka tulevaisuus näyttää yleensä ottaen positiiviselta. Haastateltujen yrittäjien tulevaisuuden toiveet kohdistuvat ennen kaikkea laatutietoisia kuluttajia kohtaan. Myös elintarviketeollisuuden edustajat uskoivat vahvasti pienimuotoisen elintarvikeyrityksien tärkeyteen ja menestysmahdollisuuksiin tulevaisuudessa. Heidän mielestään toiminnan pienimuotoisuus voi olla jopa etu, koska pienen mittakaavan yritykset ovat toiminnassaan varsin joustavia ja mukautumiskykyisiä (ks. myös Ruuskanen 2003). Tätä korostivat myös haastatellut vähittäiskauppojen edustajat (ks. myös Vanhanen 2005).

8 JOHTOPÄÄTÖKSET JA KESKUSTELUA

8.1 Maatilojen kyvykyys vastata paikallismarkkinoiden vaatimuksiin

Haastattemieni henkilöiden mukaan paikallisille elintarviketuotteille on markkinoilla kysyntää ja kuluttajien kiinnostus on kasvavaa. Silti markkinoiden toiminnan ja maataloilla toimivan elintarvikeyrityksen välillä on eräänlainen kuilu. Elintarvikkeiden kulutus tapahtuu vähittäiskauppavetoisesti, ja kauppa-etuilla on tällöin paljon valtaa sanella toiminnan pelisäännöt (Niemi & Ahlstedt 2009; Arovuori, Karikallio & Pyykkönen 2009). Kulutustutkimuksissa on havaittu, että erityisesti ruoan kuluttaminen perustuu rutiineihin ja tottumukseen (Ilmonen 1998). Massateollisuus ja kauppa-etu hyödyntävät tätä standardoimalla tuotteet ja elintarvikeketjun eri vaiheet siten, että ostamisesta ja kaupassa asiointista tulee kuluttajille samalla helppoa (Silvasti & Mononen 2001). Asian kääntopuoli on se, että kauppa-etuitten mittakaavat ovat yksilölliselle pienyritykselle liian suuria.

Toisaalta elintarvikeyritystä harjoittavat maatilat ovat toiminnassaan toimeentulo-orientoituneita, ja vain harva alan pienyritys tähtää kasvuun (ks. Forsman 2004). Maatilojen yhteyteen muodostuvan uuden yrityksen toimintaa määrittelevät usein edelleen samat sukupolvelta toiselta siirtyvät jatkuvuuden ja säilyttämisen arvot, jotka liittyvät tilan historiaan (ks. Kumpulainen 1999; Katila 2000; Silvasti 2001). Näin elintarvikeyrityksestä muodostuu tilalle yksi lisätulonlähde, joka on osana monialaisessa kokonaisuudessa. Toiminta on usein myös sivutoimista.

Paikalliset tuotteet ovat koko ruokajärjestelmässä vielä varsin marginaalinen ilmiö. Silti tutkimuksessa haastatellut henkilöt esittivät usein, että paikallisten tuotteiden pitäisikin etsiä juuri marginaalisia segmenttejä, joissa ne voisivat lisätä laadukkuuteen liittyvää ulottuvuuttaan, ja näin erottautua entistä enemmän teollisuuden massatuotannosta. Paikallisista tuotteista ei siis pitäisi edes

pyrkii tekemään valtavirran mukaisia tuotteita. Juuri laadun korostaminen näyttää olevan vaihtoehtoisissa ruokaketjuissa tärkeää (Ilbery & Kneafsey 2000; Goodman 2004). Tutkimukseen haastateltujen henkilöiden mukaan näiden uusien segmenttien löytämisessä ja hyödyntämisessä tarvitaan verkostoja, joissa on mukana monipuolisesti eri toimijoita. Samalla voi muodostua sellaisia uusia innovaatioita, jotka ovat hyödyksi kenties useammallekin toimialalle maakunnassa. Näin erikoistuminen ja verkostoituminen ovat keskeisimmät keinot, joilla paikalliset pienyrittäjät voivat menestyä markkinoilla.

Verkostoitumisen näkökulmasta on tärkeää, että paikallisen toiminnan kehittämisessä eri toimialoja kannustetaan yhteistyöhön. Ruoantuotannon kohdalla on nostettu esiin yhteistyön mahdollisuudet erityisesti matkailuelinkeinon kanssa (McDonagh & Commins 1999; Hinrichs 2000; Paananen & Forsman 2003). Tämä on siinä mielessä luonteva yhteistyömuoto, että molemmat tuoteistavat omaa paikallisaluettaan ja -kulttuuriaan, ja molemmat mielletään sijoittuviksi tiettyyn maantieteelliseen paikkaan. Tässä suhteessa paikallinen ruoka ja matkailu voisivat siis vahvistaa toistensa tunnettavuutta. Hyvänä esimerkkinä Suomessa on Lapin maakunta, joka on erittäin vahvaa matkailualueetta. Turistien kiinnostusta Lappia kohtaan lisää omalta osaltaan myös porotalous ja poronlihan käyttö eräänlaisena paikalliskulttuurisena ilmiönä. Lisäksi tässä tutkimuksessa haastatellut henkilöt korostivat käsityörittäjyyden ja luonnontuotealan yhdistämistä paikalliseen elintarviketuotantoon. Näiden kaikkien toimialojen intresseihin liittyy paikallinen kulttuuri ja ympäristö.

Tutkimukseni perusteella vaikuttaa siltä, että paikallisesti muodostettujen verkostojen täytyy kyetä integroitumaan osaksi laajempia verkostoja (ks. myös McDonagh & Commins 1999) Vaikka paikalliset tuotteet pyrkivät tarjoamaan uudenlaisen vaihtoehdon ja haastamaan olemassa olevia ruokajärjestelmän rakenteita, niin silti pienimuotoista paikallista toimintaa ja laajemmilla markkinoilla suuntautunutta teollista toimintaa ei ole tarpeen asettaa jyrkästi vastakkain. Kyse on paremminkin juuri vaihtoehdon tarjoamisesta laatutietoisille kuluttajille. Tämä uusi vaihtoehto voi päästä kuitenkin paremmin läpi suuremmissa verkostoissa, jotka tavoittavat laajemman asiakaskunnan. Samalla voi löytyä pienyrittäjille myös uusia erikoistumisen mahdollisuuksia (McDonagh & Commins 1999, 363-364).

Jeremy Phillipsonin, Matthew Gortonin ja Lutz Lachewskin (2006, 51) mukaan tällaisissa verkostoissa on oltava tasapaino yrittäjälle kohdistuvien yksityisten hyötyjen ja yhteisölle koituvien kollektiivisten hyötyjen välillä, sillä ne ratkaisevat yrittäjän halukkuuden verkostoon liittymiseen sekä takaavat sen jatkuvuuden. Osalle tähän tutkimukseen osallistuneista pienyrittäjistä ei välttämättä ollutkaan kovin suurta tarvetta muodostaa laajoja verkostoja, vaan heillä on muutamia hyvin toimivia yhteistyösuhteita. Seppänen ym. (2006, 93) näkevät kuitenkin ongelmallisina sellaiset verkoston sisälläkin toimivat suhteet, jotka ovat pelkästään kahdenvälisiä, sillä tällöin ei tiedetä, ketkä kuuluvat laajempaan verkostoon, eikä kehittämisen kohteita välttämättä tunnusteta. Tällöin oppimiselle ja uusien innovaatioiden kehittymisellekään ei jää sijaa. Avoin toimintatapa on näin oppivassa ruokajärjestelmässä välttämätöntä. Oppivan ruo-

kajärjestelmän näkökulmasta on myös tärkeää, että toimintaan sisältyy monenlaisia verkostorakenteita, sillä Seppäsen ym. (2006, 92) mukaan:

Oppiva ruokajärjestelmä merkitsee yhtäältä omaa toimintaa koskevaa oppimista ja toisaalta ketjun tasolla toteutuvaa oppimista, mikä on väistämättä yhdessä ja yhteisen toiminnan tuloksista oppimista.

Näin olisi tärkeää saada jollain tapaa kehitettyä myös pienyrittäjyyden ja teollisen tuotannon välistä yhteistyötä, jota tämän tutkimuksen perusteella on olemassa vasta hyvin vähän (artikkeli III).

8.2 Tunnistettavuus ja sosiaalinen juurtuminen paikallisen elintarviketuotannon perustana

Paikallisten tuotteiden vahvuus liittyy niiden laadukkuuteen, yksilöllisyyteen ja tunnistettavuuteen (McDonagh & Commins 1999). Kuten todettua, tänä päivänä myös alueiden ja paikkojen täytyy pyrkiä erottautumaan, jotta ne menestyisivät (ks. Hänninen 1998b). Tutkimukseni perusteella näyttääkin siltä, että olisi syytä kehittää jonkinlainen keskisuomalainen merkki tai tunniste, jonka alla toimisivat kaikki sellaiset keskisuomalaiset tuotteet ja palvelut, jotka siihen haluavat kuulua. Tällainen merkki voisi koota erilaisia paikallisia yrittäjiä saman varjon alle esimerkiksi sillä tavalla, että Keski-Suomen maakunnan alueella olisi teiden varsilla yhtenäiset kyltit, jotka ohjaisivat keskisuomalaisen tuotteen tai palvelun äärelle. Tällaisen tiedon välittämisessä myös internet on yhä suuremmassa roolissa. Siten fyysisen tavoitettavuuden ohella tuotteet, palvelut ja tuotantopaikat voivat hyödyntää tunnistettavuuttaan entistä enemmän myös internetissä, sillä uusilla teknologioilla on tärkeä merkitys tuotteiden markkinoinnille.

Paikallinen ruokatuote saattaa päätyä kuluttajalle eri jakelukanavia pitkin: vähittäiskaupasta, suurkeittiöstä, ravintolasta, suoramyyntipisteestä tai suoraan tilalta. Olipa jakelukanava mikä tahansa, näyttää siltä, että paikallisen tuotteen erityispiirteissä korostuu siihen liittyvä palvelu. Se lisää myös tuotteen yksilöllisyyttä ja tunnistettavuutta. Tätä myös erityisesti haastattelemi yrittäjät toivat esille kuvatessaan toimintaperiaatteitaan. Paikalliseen tuotteeseen mielletään kuuluvaksi tietynlainen läheisyys jopa kokonaisvaltaisena tunteena (Hinrichs 2000; Paananen & Forsman 2001). Tällöin juuri palvelu korostaa läheisyyden tunnetta. Kuluttajalle on tärkeää tuntea ruoan valmistaja ja myös palvelun tarjoaja. Tässä korostuu samalla myös paikallisen tuotteen elämyksellisyys. Mahdolliset yhteistyömuodot matkailun kanssa voivat johtaa uusiin innovaatioihin, sillä elämyksellisyys on tärkeässä roolissa matkailussa. Paikallisen ruoantuotannossa tämä voisi liittyä esimerkiksi metsästysmatkailun kehittämiseen.

Paikallisessa toiminnassa korostuva läheisyys liittyy myös kysymykseen luottamuksesta. Läheiset ja luottamukselliset suhteet asiakkaisiin ja yhteistyökumppaneihin ovat paikallisen toiminnan elinehto. Luottamusta ja sen pohjalle

muodostuvaa sosiaalista pääomaa onkin lähtökohtaisesti helppo ryhtyä paikallisyhteisössä rakentamaan, koska toimijat tuntevat toisensa jo ennestään. Luottamus perustuu siis juuri läheisyyden ja tuttuuden tunteille (Gulati 1995; Ruuskanen 2003). Toisaalta luottamus on samalla myös helpommin menetettävissä pienillä lähimarkkinoilla kuin massatuotannossa, missä tuotteet ovat kuluttajan näkökulmasta enemmän kasvottomia. Toisin sanoen paikallinen toiminta on haavoittuvaisempaa, ja paikallisten toimijoiden välisiin yhteistyömuotoihin näyttääkin samalla sisältyvän myös paljon kirjoittamattomia sääntöjä, joita yhteisön ulkopuolelta tulevan aloittelevan yrittäjän voi olla aluksi vaikea havaita (ks. Phillipson, Gorton & Laschewski 2006). Tällöin paikallisten toimijoiden välinen verkosto voi näyttäytyä pikemminkin sulkeutuneelta kuin avoimelta tai innovatiiviselta.

Joka tapauksessa paikallismarkkinoiden voi katsoa olevan sosiaalisesti juurtuneita (Granovetter 1985; Winter 2003; Sage 2003), ja tähän paikallinen elintarviketuotanto toiminnassaan nojaa. Myös sosiaalinen juurtuneisuus liittyy kysymykseen luottamuksesta, joka on oppivaa ruokajärjestelmää kannatteleva voima (ks. Niittykangas 2007b; Kuhmonen & Niittykangas 2008). Tämä taloudellista toimintaa ohjaava sosiaalinen juurtuneisuus on otettava huomioon myös kestävän kehityksen ja monivaikutteisen maatalouden mukaisia ratkaisuja toteutettaessa. Kestävä kehitys on ymmärrettävä sen laajassa ja eri ulottuvuudet huomioivassa merkityksessä. Tähän liittyy samalla esimerkiksi ympäristökasvatus oman paikallisalueen elintarviketuotannon kautta (ks. artikkeli V). Tärkeinä näkökulmina voidaan tällöin pitää myös esimerkiksi osallisuuden ja kumppanuuden toteutumista ja sitä minkälaista elämänlaatua halutaan tavoitella (Gibbs 2000).

8.3 Paikallisen ruoantuotannon tulevaisuus ja jatkotutkimustarpeet

Tutkimukseni selittää paikallisen elintarviketuotannon tilannetta keskisuomalaisen tutkimustapauksen avulla. Tilanne on luultavasti samankaltainen monissa muissakin Suomen maakunnissa, sillä esimerkiksi kauppaketjut toimivat samalla tavalla valtakunnallisesti. Tutkimukseni mukaan paikallinen ruoantuotanto on ennen kaikkea turvannut maanviljelyn jatkumisen tilalla. Elintarviketuotanto on tällöin yksi yrittäjyyden muoto tilan portfolioissa. Osalle haastatelluista yrittäjistä toiminta on määriteltävissä pikemminkin itsensä työllistämiseksi kuin kasvuun tähtääväksi yritystoiminnaksi. Yrittäjyyden kehittämisen näkökulmasta on kuitenkin huomattava, että myös näihin sisältyy potentiaalisia menestyviä liiketoiminta-alkioita, joista voi pitkällä aikavälillä kehittyä aluetaloudellisestikin merkittäviä yrityksiä. Myös kasvu- ja veturiyrityksiä tarvitaan, jotta ruokajärjestelmässä tapahtuisi oppimista ja uusien innovaatioiden syntyä (ks. Puolanne ym. 2002). Suomalaisesta yrityskannasta valtaosa on kuitenkin yhdestä kahteen henkilöä työllistäviä paikallisia pienyrityksiä, joiden tavoitteet

ja kasvuedellytykset ovat huomattavan rajallisia. Eikä niiden kasvun vaatimissa ole tällöin oikeastaan järkeä. Jotta potentiaaliset kasvuyritykset nousisivat esiin, on syytä tavoitella yliopistojen ja korkeakoulujen, suuryritysten, pienyritysten ja julkisen hallinnon välistä toimivaa verkostoa. (Laukkanen & Niittykangas 2007.) Tämä myös korostaa oppivan ruokajärjestelmän tavoittelemista. Eräs jatkok tutkimuksen aihe voisi tällöin olla se, kuinka tällaisia verkostoja kyetään muodostamaan. Toisaalta tutkimuksessa nousee esille myös tarve selvittää, minkälaisille paikallisen ruoan tuote- ja palveluinnovaatioille olisi tulevaisuudessa kysyntää. Tämä vaatii jatkossa laajempaa kuluttajan näkökulman huomioimista. On myös huomattava, että esimerkiksi maahanmuutto, turismi ja eri kulttuurien tiiviimpi vuorovaikutus tuovat väistämättä uusia virtauksia myös paikallisiin ruokakulttuureihin.

Suomessa jää lähivuosina paljon ihmisiä eläkkeelle. Samalla yrityksissä tehdään sukupolvenvaihdoksia, mikä koskettaa myös maatilayrityksiä. Heikon kannattavuuden vuoksi monella maatilalla ei välttämättä ole kuitenkaan jatkajaa tiedossa, ja tilan toiminta on silloin luontevaa lopettaa. Toisaalta maaseudulla on runsaasti maatilatalouden ulkopuolista kannattavaa pienyritystoimintaa, joilla on myös ongelmana jatkajan puuttuminen. Voisikin olla aiheellista miettiä, mitkä tällaiset liiketoimintakonseptit olisivat siirrettävissä maatilantoimintaympäristöön. Olisiko maatilalla joitain sellaisia resursseja, jotka hyödyttäisivät jollakin muulla toimialalla? Eräs haastattelemani henkilö oli esimerkiksi ostanut toimintansa lopettavan kotileipomon, ja jatkanut leipomon toimintaa omalla tilallaan. Tämäntyyppisten yrityskauppojen etuna on se, että yrittäjä saa mahdollisesti melko vakiintuneen asiakaskunnan ja sopimukset jo olemassa olevan yrityksen myötä. Toiminta edistää myös maaseudun taloudellista, sosiaalista ja kulttuurista kestävyyttä, sillä se turvaa yrittäjyyden ja työpaikkojen jatkuvuutta alueella.

Vaikka paikallisesta yritystoiminnasta ei tulisikaan kulutuskäytäntöjen kannalta käännteentekevää muutostrendiä globaalisti tai edes kansallisesti, voi siitä muodostua ainakin sellainen täydentävä toimeentulomuoto maataloille, jossa korostuvat *kestävän toimeentulon periaatteet*. Riippuu maatilantoiminnassa käytössä olevista resursseista sekä siellä tehtävistä strategisista ratkaisuista, kuinka laajaa yritystoimintaa siitä voi lopulta kehittyä. Maatalouden kohdalla on muita toimialoja enemmän merkitystä myös taloudellisessa ja poliittisessa toimintaympäristössä tapahtuvilla muutoksilla. Toisaalta verrattuna perusmaataloustuotantoon paikallisessa ruoantuotannossa korostuu viljelijä-yrittäjän liiketoiminnallinen osaaminen sekä resurssit, joita yrittäjällä on mahdollisuus käyttää tai hankkia. Verkostot, tai mahdollisuus niiden muodostamiseen, onkin luultavasti suurin toiminnassa tarvittava yksittäinen resurssi myös tulevaisuudessa.

Verkostojen ja yhteistyön merkitystä on korostettu myös lukuisissa aiemmissa paikallista toimintaa ja elintarvikealaa käsitelleissä tutkimuksissa (Hinrichs 2000; Paananen & Forsman 2001; Sage 2003). Toteamus verkostojen tärkeydestä ei sinällään tarjoa ratkaisua maaseudun yritystoiminnan ongelmiin. Kehittämistyön näkökulmasta se on kuitenkin käyttökelpoinen lähestymistapa. Silloin kun tunnustetaan verkosto ja sen toimijat, voidaan paremmin havaita

maaseudun ja sen yritystoiminnan haasteet ja niiden yhteydet alueen ulkopuolisiin ongelmiin ja mahdollisiin ratkaisuihin (ks. Murdoch 2000). Näin maaseutupolitiikassa ja maaseudun yritystoiminnan kehittämisessä kannattaa jatkossakin panostaa verkostojen muodostamiseen ja niiden toiminnan parantamiseen. Verkostojen avulla ja tuotannossa erikoistumalla voidaan lopulta rakentaa sellainen paikallinen ruokajärjestelmä, joka tarjoaa paitsi ansiomahdollisuuksia yrittäjille myös uuden oppimista ja siten mahdollisuuden innovatiivisten tuote- ja palvelukokonaisuuksien kehittämiseen. Kuluttajien näkökulmasta tällainen oppiva ruokajärjestelmä edustaisi laadukkuutta ja refleksiivisyyttä, jolloin siinä pystytään nopeasti vastaamaan markkinoilla tapahtuviin muutoksiin. Sillä on siis oltava ennen kaikkea markkinoiden hyväksyntä ja siten kyky toimia.

SUMMARY

Rural Entrepreneurship, Networks and Locality. A Case Study of the Sustainability of Small-Scale Food Production in Central Finland

This study discusses small-scale entrepreneurship and the development of food production in rural regions. The study is particularly focused on the food production of farms and their networks in Central Finland. The increasing public and political debate concerning local food forms the backdrop of this study. According to the dominant discourse, localized food systems have been expected to boost the economic functionality of regions and diversify entrepreneurial activity. One starting point for analysis is the theory of network society by Manuel Castells. This study examines the position and capabilities of farms within the network structures of society. Since the late 1990s, Finnish farms have come under growing pressure to organize their activity in more entrepreneurial ways. At the same time, it has increasingly been hoped that network entrepreneurship might increase business activity and boost employment in rural regions. However, the special characteristics related to farm business and entrepreneurship should not be overlooked. For instance, the traditions, values, and cultural sustainability of farming activity should also be taken into consideration.

The study is based on five individual articles and the summarizing article. The summarizing article outlines the theoretical framework and methods of the study. The key findings of the five articles, which are based on empirical studies, are also presented. Three main research questions are raised in the study. First, what does locality signify from the perspective of small-scale food production? Second, how sustainable is small-scale food production? Third, what is the significance of networks for the small-scale food production of rural regions? Many sub questions are also raised in the five original articles.

Qualitative research methods were used to undertake the study, particularly on the basis of case study methodology. Sixty-one thematic interviews were conducted with sixty-seven individuals participating in the interviews. The persons interviewed were farmers, representatives of food retail outlets, rural developers and representatives of the food industry. All the interviews were conducted in the region of Central Finland. However, the interviewees came from different parts of the region. Therefore this case study should be seen as that of a region rather than community. The research material was analyzed thematically. The three main themes were networking activity; specialization of production; and, other challenges related to developing local food activity. Many additional sub themes are addressed in more depth in the original articles.

According to this study, farmers tend to start local food production because they view it as a potential source of additional income. Farm incomes have decreased since Finland joined the European Union in 1995. Since EU accession, there have been growing pressures amongst farmers to expand and

intensify production as part of the broader productivist discourse in mainstream agricultural policy. Farmers tend to view local food production as an alternative strategy and development path for farm expansion. It seems that the choice to produce local food is more a consequence of the potential for profitability than for instance the increasing demand for sustainability.

Nevertheless, in spite of the importance of this economic dimension, the farms surveyed in this study do not generally have a substantial interest in expanding their local food business. From the farmer's perspective, entrepreneurship is primarily aimed at the maintenance of livelihood and safeguarding the continuity of family farming. By the same token, because there are often very few possibilities apart from entrepreneurship to earn a living in the countryside, small-scale rural entrepreneurship seems to generate opportunities for individuals to work and express themselves freely. Thus, according to this study, from the viewpoint of sustainable development, local food production seems to bear the strongest influence on the cultural and social dimensions of sustainability. It guarantees the maintenance of rural livelihoods and generates employment opportunities. In that sense, public policy and different development projects can be helpful in offering operational resources.

Networks are important for farms in many ways. Farms tend to be small actors in the food system in and of themselves. Farmers must therefore forge close co-operative networks in order to leverage their power to negotiate with larger actors. Of course, farms have to reach consumers and, therefore, different delivery channels, including public caterings, restaurants, direct sales and particularly food retail outlets are also very significant. In this study, the representatives of food retail outlets also emphasized the importance of farmer's co-operative networks in production and marketing. This kind of networking is necessary in order for food products to reach the retail market.

The use of information networks by farmers also proved very important in the study. Another key factor, cited especially amongst rural developers and representatives of the food industry, was the need for farms to specialize in their local food production and increase the degree of processing of the food products. Thus, local food products should try to develop a profile as special quality products. At the same time, this emphasizes the alternative nature of local food production. Bureaucracy seems to be another essential challenge for local food production, insofar as it seems to render agricultural processes as well as rural entrepreneurship more complex. This is also a question of public governance and administrative fluency. Some farmers, who were interviewed, for instance, seemed to express a strong mistrust toward authorities.

According to this study, there is increasing demand for local food products in the market. However, a certain gap still persists between food retail markets and farm-based food production entrepreneurship. The strength of local food products is linked to their quality, individuality and identifiable nature. Ultimately, this study is grounded on the concept of embeddedness, which was originally developed by Mark Granovetter. According to the theory of social embeddedness, norms, values and cultural codes also guide economic ac-

tivity, as particularly seen at the local level. This opinion is also important from the viewpoint of sustainable development and multifunctional agriculture, and must therefore be taken into account when planning both entrepreneurial strategies and sustainability solutions at the local level.

Hence, within this context, sustainable development has to be understood in a broad sense and the wider implications for policy areas such as environmental education in schools, for instance, should be considered. After all, entrepreneurial networks and the specialization of local food production are the main catalysts for creating a local food system. Both of these generate opportunities for farmers to make a living and create new products and services. The local food system should offer both quality and flexibility in order to meet the changing needs of consumers and the food retail market. Above all, local foods need to gain a more widespread sense of acceptance within the food retail market in order to gain greater competitive edge and, within this context, develop the capability to be functional.

LÄHTEET

- Aakkula, Jyrki & Jokinen, Pekka & Kaljonen, Minna & Kröger, Laura (2006). Maatalouden ympäristöpolitiikan skaalat ja oppiminen. Helsinki: Maa- ja elintarviketalouden tutkimuskeskuksen selvityksiä 127.
- Alarinta, Juha (1998). Maaseutu innovatiivisena ympäristönä. Verkostot paikallisen elinkeinopolitiikan toteuttajina. Seinäjoki: Helsingin yliopiston tutkimus- ja koulutuskeskus.
- Alasuutari, Pertti (1996). Toinen tasavalta. Suomi 1946-1994. Tampere: Vastapaino.
- Aldrich, Howard E. (2005). Entrepreneurship. Teoksessa: Smelser, Neil J. & Swedberg, Richard (toim.): *The Handbook of Economic Sociology*. Princeton & Oxford: Princeton University Press, 451-477.
- Allen, John C. & Malin, Stephanie (2008). Green Entrepreneurship: A Method for Managing Natural Resources? *Society and Natural Resources* 21:9, 828-844.
- Andersson, Kjell (2003). Regional Development and Structural Fund Measures in two Finnish Regions. Teoksessa: Andersson, Kjell & Eklund, Erland & Granberg, Leo & Marsden, Terry (toim.): *Rural Development as Policy and Practice. The European Umbrella and the Finnish, British and Norwegian Contexts*. Helsinki: University of Helsinki, 115-136.
- Anttila, Veikko (1974). Talonpojasta tuottajaksi: Suomen maatalouden uudenai-kaistuminen 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alkupuolella. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Arovuori, Kyösti & Kola, Jukka & Lankoski, Jussi & Ollikainen, Markku (2006). Monivaikutteinen maatalous ja politiikat. Helsingin yliopisto, taloustieteiden laitos, julkaisuja No. 41.
- Arovuori, Kyösti & Karikallio, Hanna & Pyykkönen, Perttu (2009). Markkinoiden yhdentymisen vaikutukset elintarvikkeiden hinnanmuodostukseen Suomessa. Teoksessa: *Ruokakriisistä ruokaturvaan. Pellervon taloudellinen tutkimuslaitos, PTT-katsaus* 30:2, 41-49.
- Atkins, Peter & Bowler, Ian (2001). *Food in Society. Economy, Culture, Geography*. London: Arnold.
- Ayre, Georgina & Callway, Rosalie (toim.) (2005). *Governance for Sustainable Development. A Foundation for the Future*. London: Earthscan.
- Bruyat, Christian & Julien, Pierre-Andre (2001). Defining the field of research in entrepreneurship. *Journal of Business Venturing* 16:2, 165-180.
- Cahill, Michael (2002). *The Environment and Social Policy*. London: Routledge.
- Carter, Sara & Tagg, Stephen & Dimitratos, Pavlos (2004). Beyond Portfolio Entrepreneurship: Multiple Income Sources in Small Firms. *Entrepreneurship & Regional Development* 16:6, 481-499.
- Castells, Manuel (2000a). *The Information Age: Economy, Society and Culture. Volume 1. The Rise of the Network Society. Second Edition*. Oxford: Blackwell.

- Castells, Manuel (2000b). *The Information Age: Economy, Society and Culture. Volume III. End of Millennium . Second Edition.* Oxford: Blackwell.
- Castells, Manuel (2000c). Materials for an exploratory theory of the network society. *British Journal of Sociology* 51:1, 5-23.
- Castells, Manuel (2004). *The Information Age: Economy, Society and Culture. Volume II. The Power of Identity. Second Edition.* Oxford: Blackwell.
- Chambers, Robert & Conway, Gordon R. (1991). Sustainable rural livelihoods: practical concepts for the 21st century. IDS Discussion Paper 296, Institute of Development Studies, December 1991.
- Coaffee, Jon (2005). New localism and the management of regeneration. *International Journal of Public Sector Management* 18:2, 108-113.
- Cohen, Anthony P. (1985). *The Symbolic Construction of Community.* London: Routledge.
- Coleman, James (1988). Social Capital in the Creation of Human Capital. *The American Journal of Sociology* 94:1, 95-120.
- DeLind, Laura B. (2006). Of Bodies, Place and Culture: Re-Situating Local Food. *Journal of Agricultural and Environmental Ethics* 19:2, 121-146.
- Donner-Amnell, Jakob & Hellström, Eeva & Rannikko, Pertti & Valtanen, Eeva (2006). Metsäalan sosiaalinen kestävyys – Konkretisointeja ja toimenpide-ehdotuksia. Teoksessa: Saastamoinen, Olli & Donner-Amnell, Jakob & Rantala, Tapio (toim.): Näkökulmia metsäalan sosiaaliseen kestävyYTEEN ja sen tulevaisuuteen. Joensuun yliopisto, Metsätieteellisen tiedekunnan tiedonantoja 168, Joensuun yliopistopaino, 101-139.
- DuPuis, Melanie E. & Goodman, David (2005). Should we go “home” to eat? Toward a reflexive politics of localism. *Journal of Rural Studies* 21:3, 359-371.
- Elintarviketalous (2009). Elintarviketalouden tuotanto-, kulutus-, markkinointi- ja hintatilastoja 2003-2008. Suomen Gallup Elintarviketieto Oy.
- Elliott, Lorraine (2004). *The Global Politics of the Environment.* (2nd edition) New York: Palgrave Macmillan.
- Eriksson, Päivi & Koistinen, Katri (2005). Monenlainen tapaustutkimus. Kuluttajatutkimuskeskus, julkaisuja 4.
- Eskola, Jari & Suoranta, Juha (2000). *Johdatus laadulliseen tutkimukseen.* Tampere: Vastapaino.
- Feagan, Robert (2007). The place of food: mapping out the ‘local’ in local food systems. *Progress in Human Geography* 31:1, 23-42.
- Feenstra, Gail (2002). Creating space for sustainable food systems: Lessons from the field. *Agriculture and Human Values* 19:2, 99-106.
- Flick, Uwe (2002). *An Introduction to Qualitative Research.* London: Sage.
- Florida, Richard (1995). Toward the Learning Region. *Futures* 27:5, 527-536.
- Forsman, Sari (2004). How do small rural food-processing firms compete? A resource-based approach to competitive strategies. Helsinki: MTT Agri-food Research Finland, Economic Research.

- Geertz, Clifford (1994). *Thick Description: Toward an Interpretive Theory of Culture*. Teoksessa: Martin, Michael & McIntyre, Lee C. (toim.): *Readings in the Philosophy of Social Science*. MIT Press, 213-231.
- Gibbs, David (2000). Ecological modernisation, regional economic development and regional development agencies. *Geoforum* 31:1, 9-19.
- Goodman, David (2003). The quality 'turn' and alternative food practices: reflections and agenda. *Journal of Rural Studies* 19:1, 1-7.
- Goodman, David (2004). Rural Europe Redux? Reflections on Alternative Agro-Food Networks and Paradigm Change. *Sociologia Ruralis* 44:1, 3-16.
- Granovetter, Mark (1973). The Strength of Weak Ties. *American Journal of Sociology* 78:6, 1360-1380.
- Granovetter, Mark (1985). Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness. *American Journal of Sociology* 91:3, 481-510.
- Granovetter, Mark (1992). Economic Institutions as Social Constructions: A Framework for Analysis. *Acta Sociologica* 35:1, 3-11.
- Gronow, Jukka (1998). "In food we do not trust". *Kulutuksen vaarat ja riskit. Tiede & edistys* 23:1, 1-10.
- Gulati, Ranjay (1995). Does Familiarity Breed Trust? The Implications of Repeated Ties for Contractual Choice in Alliances. *The Academy of Management Journal* 38:1, 85-112.
- Haila, Yrjö (1998). Kestävä kehitys uusi normatiivinen ihanne. *Ympäristö ja terveys-lehti* 6:1998, 2-4.
- Hangasmaa, Leena (2007). Maaseudun romantisointi ja nostalgisointi Suomessa. Teoksessa: Knuuttila, Maarit & Lappi, Tiina-Riitta & Ruotsala, Helena & Salminen, Elina (toim.): *Hei, muistatkos...? Pirjo Korkiakankaalle omistettu 60-vuotisjuhlakirja 10.7.2007*. Ethnos-toimite 14. Helsinki: Ethnos ry, 59-86.
- Heiskala, Risto (2000). Verkko ja minä. Kohti maailmanyhteiskunnan tutkimusta. Teoksessa: Hoikkala, Tommi & Roos, J.P. (toim.): *2000-luvun elämä. Sosiologisia teorioita vuosituhannen vaihteesta*. Helsinki: Gaudeamus, 54-75.
- Hinrichs, Clare C. (2000). Embeddedness and local food systems: notes on two types of direct agricultural market. *Journal of Rural Studies* 16:3, 295-303.
- Hirsjärvi, Sirkka & Hurme, Helena (2001). *Tutkimushaastattelu. Teemahaastattelun teoria ja käytäntö*. Yliopistopaino, Helsinki.
- Hoang, Ha & Antoncic, Bostjan (2003). Network-based research in entrepreneurship. A critical review. *Journal of Business Venturing* 18:2, 165-187.
- Holt, Douglas B. (1995). How Consumers Consume: A Typology of Consumption Practices. *Journal of Consumer Research* 22:1, 1-16.
- Huby, Meg (1998). *Social Policy and the Environment*. Buckingham: Open University Press.
- Hyvönen, Katja (2008). Näkökulmia paikallisen ruoan määrittelyyn. *Maaseudun uusi aika* 16:3, 52-59.

- Hyyryläinen, Torsti & Rannikko, Pertti (2000). Eurooppalaistuva maaseutupoliittikka. Paikalliset toimintaryhmät maaseudun kehittäjinä. Tampere: Vastapaino.
- Hyyryläinen, Torsti & Widbom, Timo (1999). Kolme maaseutua – yksi trendi? Maaseutuluokitusten vertailua Etelä-Savossa. *Maaseudun uusi aika* 7:1, 49-60.
- Häikiö, Liisa & Niemenmaa, Vivi (2007). Valinnan paikat. Teoksessa: Laine, Markus & Bamberg, Jarkko & Jokinen, Pekka (toim.): Tapaustutkimuksen taito. Helsinki: Gaudeamus, 41-56.
- Hänninen, Sakari (1998a). Kamppailu identiteetistä. Teoksessa: Hänninen, Sakari (toim.): Missä on tässä? Jyväskylän yliopisto: SopHi, 107-129.
- Hänninen, Sakari (toim.) (1998b). Missä on tässä? Jyväskylän yliopisto: SoPhi.
- Häyrynen, Simo (2006). Suomalaisen yhteiskunnan kulttuuripoliittikka. Jyväskylän yliopisto, SoPhi.
- Illbery, Brian & Kneafsey, Moya (2000). Producer constructions of quality in regional speciality food production: a case study from south west England. *Journal of Rural Studies* 16:2, 217-230.
- Illbery, Brian & Maye, Damian (2005). Food supply chains and sustainability: evidence from specialist food producers in the Scottish/English borders. *Land Use Policy* 22:4, 331-344.
- Ilmonen, Kaj (1998). Sosiologia, rutiinit ja kulutus. *Sosiologia* 35:2, 92-103.
- Ilmonen, Kaj (toim.) (2000). Sosiaalinen pääoma ja luottamus. Jyväskylä: Sophi, Jyväskylän yliopisto.
- Jauhiainen, Jussi S. & Niemenmaa, Vivi (2006). Alueellinen suunnittelu. Tampere: Vastapaino.
- Jervell, Anne Moxnes (1999). Changing Patterns of Family Farming and Pluriactivity. *Sociologia Ruralis* 39:1, 100-116.
- Johannisson, Bengt (1988). Business Formation – A Network Approach. *Scandinavian Journal of Management* 4: 3/4, 83-99.
- Jokinen, Kimmo & Saaristo, Kimmo (2002). Suomalainen yhteiskunta. Helsinki: WSOY.
- Jokinen, Pekka (2005). Sosiaalinen kestävyys ja ympäristöpolitiikka maaseudun kehityksessä. *Maaseudun uusi aika* 13:2, 46-52.
- Jokinen, Pekka & Järvelä, Marja (2008). Ruoan tuotanto ja maaseudun kehityksen visiot. *Futura* 27:3, 71-75.
- Jokinen, Pekka & Järvelä, Marja & Puupponen, Antti (2009). Local food systems and rural sustainability initiatives by small scale entrepreneurs in Finland. *Finnish Journal of Rural Research and Policy* 17:2, 5-19.
- Jokinen, Pekka & Puupponen, Antti (2006). Paikallisuus kestävästä ruoantuotannon perustana? Teoksessa: Mononen, Tuija & Silvasti, Tiina (toim.): Ruokakysymys. Näkökulmia yhteiskuntatieteelliseen elintarviketutkimukseen. Helsinki: Gaudeamus, 113-130.
- Järvelä, Marja (2005). Maaseutu, paikallisuus ja kestävä ja kehitys. Teoksessa: Järvelä, Marja & Jokinen, Pekka & Puupponen, Antti (toim.): Kestävä kehityksen paikalliset verkostot. Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitok-

- sen yhteiskuntapolitiikan työpapereita no. 110, Jyväskylän yliopistopaino, 9-34.
- Järvelä, Marja & Jokinen, Pekka & Puupponen, Antti (toim.) (2005). Kestävän kehityksen paikalliset verkostot. Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitoksen yhteiskuntapolitiikan työpapereita no. 110
- Kaljonen, Minna & Rikkonen, Pasi (2004). Divergent Images of Multifunctional Agriculture: A Comparative Study of the Future Images between Farmers and Agri-food Experts in Finland. *International Journal of Agricultural Sustainability* 2:3, 190-204.
- Katila, Saija (2000). Moraalijärjestyksen rajaama tila: maanviljelijäyrittäjäperheiden selviytymisstrategiat. Helsingin kauppakorkeakoulu, *Acta universitatis oeconomicae Helsingiensis* A-174.
- Kautonen, Teemu (toim.) (2007). Vastentahtoinen yrittäjyys. Helsinki: Työministeriö. Työpoliittinen tutkimus 327.
- Keski-Suomen maakuntaohjelma 2007-2010 (2006). Keski-Suomen liitto, julkaisu A 21.
- Keski-Suomen maaseutuohjelma 2007-2013. Keski-Suomen TE-keskuksen julkaisuja.
- Kinsella, Jim & Wilson, Susan & de Jong, Floor & Renting, Henk (2000). Pluractivity as a Livelihood Strategy in Irish Households and its Role in Rural Development. *Sociologia Ruralis* 40:4, 481-496.
- Knuuttila, Seppo (1998). Menneisyys identiteetin paikkana. Teoksessa: Hänninen, Sakari (toim.): Missä on tässä? Jyväskylän yliopisto: SopHi, 17-41.
- Kuhmonen, Tuomas (2007). Maaseutu kaipaa kasvattajakorvauksia. Helsingin Sanomat, sunnuntaidebatti, 17.6.2007.
- Kuhmonen, Tuomas & Keränen, Reijo & Niittykangas, Hannu (2007). Pienyritysten uusi liiketoiminta ja kasvu - neuvonnan merkitys maatilayrityksissä. Jyväskylän yliopisto, Taloustieteiden tiedekunta, julkaisuja N:o 167/2007.
- Kuhmonen, Tuomas & Kronström, Katri & Niittykangas, Hannu (2007). Paikallinen työpaikkakehitys ja elinkeinopolitiikka maaseutukunnissa - arviointi Keski-Suomesta. Jyväskylän yliopisto, Taloustieteiden tiedekunta, julkaisuja N:o 168/2007.
- Kuhmonen, Tuomas & Niittykangas, Hannu (2008). Maaseudun tulevaisuus. Ajattelun käsikirja. Helsinki: Maahenki.
- Kumpulainen, Mikko (1999). Maan ja talouden välissä. Viisi kertomusta suomalaisen maatalan luontosuhteen muutoksesta. Joensuun yliopisto, Maantieteen laitos, julkaisuja no. 5.
- Kvale, Steinar (1996). *Interviews. An Introduction to Qualitative Research Interviewing*. London: Sage.
- Kyrö, Paula (1999). Yrittäjyys, talous ja kestävä kehitys. Jyväskylän yliopisto, taloustieteiden tiedekunnan julkaisuja N:o 119/1999.
- Lafferty, William M. (toim.) (2001). *Sustainable Communities in Europe*. London: Earthscan.

- Laine, Markus & Bamberg, Jarkko & Jokinen, Pekka (2007). Tapaustutkimuksen käytäntö ja teoria. Teoksessa: Laine, Markus & Bamberg, Jarkko & Jokinen, Pekka (toim.): Tapaustutkimuksen taito. Helsinki: Gaudeamus, 9-38.
- Laine, Markus & Peltonen, Lasse (2007). Ikkuna muutokseen. Teoksessa: Laine, Markus & Bamberg, Jarkko & Jokinen, Pekka (toim.): Tapaustutkimuksen taito. Helsinki: Gaudeamus, 93-108.
- Lassila, Hilikka (2005). Matkailutilan sukupolvenvaihdos talonpoikaisten arvojen ohjaamana prosessina. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä Studies in Business and Economics 40.
- Laukkanen, Mauri & Niittykangas, Hannu (2007). Kasvuyrityksiä ei synny yrittäjien kasvuhaluja herättelemällä. Helsingin Sanomat, Vieraskynäkirjoitus, 6.8.2007.
- Lehtonen, Heikki (1990). Yhteisö. Tampere: Vastapaino.
- Lehtonen, Heikki (toim.) (2004). CAP-uudistus Suomen maataloudessa. Helsinki: Maa- ja elintarviketalouden tutkimuskeskuksen selvityksiä 62.
- Leinamo, Kari (2002). Maaseudun pienalueisiin kohdistuneet tutkimukset Suomessa. Maaseudun uusi aika 10:1, 18-27.
- Losch, Bruno (2004). Debating the multifunctionality of agriculture: From trade negotiations to development policies by the South. *Journal of Agrarian Change* 4:3, 336-360.
- Luostarinen, Matti (2004). Innovaatiostrategia ja -kapasiteetti. Ekologinen klusteri ja innovaatiopolitiikka. Jokioinen: maa- ja elintarviketalouden tutkimuskeskus, 45.
- Luostarinen, Matti (2005). Ekologinen klusteri ja innovaatiopolitiikka. Jokioinen: maa- ja elintarviketalouden tutkimuskeskus, 70.
- Lybäck, Katinka (2002). Ekososiaalinen liikenne ja sen esteet makrotasolla. Teoksessa: Järvelä, Marja & Lybäck, Katinka & Jokinen, Marika (toim.): Kaupunkiliikenteen ekososiaaliset ulottuvuudet. Jyväskylän yliopisto, Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos, Jyväskylän yliopistopaino, 9-27.
- Lybäck, Katinka (2005). Kestävän kehityksen haasteet ja ympäristöongelmien hallinta liikenne- ja metsäkysymyksissä. Jyväskylän yliopisto, Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos, Yhteiskuntapolitiikan lisensiaattitutkielma (julkaisematon).
- Lähiruoan mahdollisuudet (2000). Lähiruokatyöryhmän loppuraportti 6/2000. Maaseutupolitiikan yhteistyöryhmä.
- Malinen, Pentti & Kytölä, Liisa & Keränen, Heikki & Keränen, Reijo (2006). Suomen maaseututyypit 2006. Maa- ja metsätalousministeriön julkaisuja 7/2006.
- Marsden, Terry & Banks, Jo & Bristow, Gillian (2000). Food Supply Chain Approaches: Exploring their Role in Rural Development. *Sociologia Ruralis* 40:4, 424-438.
- Marsden, Terry & Murdoch, Jon & Morgan, Kevin (1999). Sustainable Agriculture, Food Supply Chains and Regional Development: Editorial Introduction. *International Planning Studies* 4:3, 295-301.

- Marsden, Terry & Smith, Everard (2005). Ecological entrepreneurship: sustainable development in local communities through quality food production and local branding. *Geoforum* 36:4, 440-451.
- Marsden, Terry & Sonnino, Roberta (2008). Rural development and the regional state: Denying multifunctional agriculture in the UK. *Journal of Rural Studies* 24:4, 422-431.
- McDonagh, Perpetua & Commins, Patrick (1999). Food Chains, Small-scale Food Enterprises and Rural Development: Illustrations from Ireland. *International Planning Studies* 4:3, 349-371.
- McMichael, Philip (1996). *Development and Social Change: A Global Perspective*. Thousands Oaks, California: Pine Forge Press.
- Moisander, Johanna & Pesonen, Sinikka (2002). Narratives of sustainable ways of living: constructing the self and the other as a green consumer. *Management Decision* 40:4, 329-342.
- Mononen, Tuija (2006). Yhteiskuntatieteellisen elintarviketutkimuksen linjoja. Teoksessa: Mononen, Tuija & Silvasti, Tiina (toim.). *Ruokakysymys. Näkökulmia yhteiskuntatieteelliseen elintarviketutkimukseen*. Helsinki: Gaudeamus, 26-52.
- Morgan, Kevin & Murdoch, Jonathan (2000). Organic vs. conventional agriculture: knowledge, power and innovation in the food chain. *Geoforum* 31:2, 159-173.
- Morris, Carol & Buller, Henry (2003). The local food sector. A preliminary assessment of its form and impact in Gloucestershire. *British Food Journal* 105:8, 559-566.
- Murdoch, Jonathan (2000). Networks – a new paradigm for rural development. *Journal of Rural Studies* 16:4, 407-419.
- Mäkelä, Johanna (1990). Luonnosta kulttuuriksi, ravinnosta ruoaksi. Neljä näkökulmaa ruoan sosiologiaan. Jyväskylän yliopisto: Nykykulttuurin tutkimusyksikön julkaisuja 21.
- Mäkinen, Pekka (2004). Maaseudun pienten ja keskisuurten yritysten menestystekijät. *Maaseudun uusi aika* 12:2, 69-73.
- Niemelä, Tarja (2003). *Inter-Firm Co-operation Capability. A Processual Empirical Study on Networking Family Firms*. Jyväskylä Studies in Business and Economics, University of Jyväskylä.
- Niemelä, Tarja & Heikkilä, Eeva & Meriläinen, Tarja (2005). Monialainen yritys-toiminta Keski-Suomen maataloilla. Jyväskylän yliopisto, Taloustieteiden tiedekunta, Julkaisuja N:o 148/2005.
- Niemi, Jyrki (2009). Maailman ruokamarkkinat muutoksessa – Vaikutukset hintaan, kauppaan ja kulutukseen. Teoksessa: *Ruokakriisistä ruokaturvaan. Pellervon taloudellinen tutkimuslaitos, PTT-katsaus* 30:2, 27-32.
- Niemi, Jyrki & Ahlstedt, Jaana (toim.) (2008). *Suomen maatalous ja maaseutuelinkeinot 2008*. Helsinki: Maa- ja elintarviketalouden tutkimuskeskus, julkaisuja 108.

- Niemi, Jyrki & Ahlstedt, Jaana (toim.) (2009). Suomen maatalous ja maaseutuelinkeinot 2009. Helsinki: Maa- ja elintarviketalouden tutkimuskeskus, julkaisuja 109.
- Nieminen, Anna-Maija (toim.) (2006). Tuloksellista kehittäjäkumppanuutta rakentamassa. Strategiasta 2001-2006 strategiaan 2007-2013. Jyväskylän ammattikorkeakoulun julkaisuja 65. Jyväskylän yliopistopaino.
- Nieminen, Matti (1997). Perikunta, maalaiskunta, valtakunta. Sosiologisia tutkimuksia maankäytön suunnittelun ja rantojensuojelun ristiriidoista. Jyväskylän yliopisto, Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos, Sosiologian lisensiaatintyö (julkaisematon).
- Niittykangas, Hannu (1992). Maaseudun yritystoiminnan kehittymismahdollisuudet. Jyväskylän yliopisto, *Studies in Computer Science, Economics and Statistics* 21.
- Niittykangas, Hannu (2007a). Ajatuksia kiinnittymisestä yrittäjyyttä koskevaan keskusteluun. Jyväskylän yliopisto, Taloustieteiden tiedekunta, Working Paper N:o 342/2007.
- Niittykangas, Hannu (2007b). Matkalla kohden oppivaa aluetta. Teoksessa: Kauko-Valli, Sofia & Niittykangas, Hannu (toim.): Liiketoiminnan jatkuvuus tarkastelun kohteena – Esimerkkinä Keuruun seutukunta. Jyväskylän yliopisto, Taloustieteiden tiedekunnan julkaisuja N:o 165/2007, 10-18.
- Nygård, Berit & Storstad, Oddveig (1998). De-globalization of Food Markets? Consumer Perceptions of Safe Food: The Case of Norway. *Sociologia Ruralis* 38:1, 35-53.
- Paananen, Jaana & Forsman, Sari (2001). Lähiruoka elintarvikealan maaseutuyritysten ja suurkeittiöiden kokemana. Helsinki: Maa- ja elintarviketalouden tutkimuskeskuksen tutkimuksia 252.
- Paananen, Jaana & Forsman, Sari (2003). Lähiruoan markkinointi vähittäiskauppoihin, suurkeittiöihin ja maaseutumatkailuyrityksiin. Helsinki: Maa- ja elintarviketalouden tutkimuskeskuksen tutkimuksia 24.
- Paasi, Anssi (1998). Alueiden renessanssi ja identiteettipuhe. Teoksessa: Hänninen, Sakari (toim.): Missä on tässä? Jyväskylän yliopisto: SopHi, 170-190.
- Paloniemi, Riikka (2008). Luonnonsuojelu arjessa. Maanomistajien näkemyksiä ja kokemuksia yksityismaiden tilapäisestä luonnonsuojelusta ja sen uudistumisen prosessista. Helsingin yliopisto, Biotieteellinen tiedekunta, *Environmentalica Fennica* 26.
- Paloviita, Ari & Puupponen, Antti (2008). Ruoantuotannon merkitys maaseudun yritystoiminnalle Keski-Suomessa. *Futura* 27:3, 17-25.
- Palviainen, Simo (2004). Uusi sopimuksellisuus ympäristöpolitiikan välineenä. Toimintatutkimus ympäristöhallinnon ja maaseudun kohtaamisesta. Joensuun yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja N:o 70, Joensuun yliopistopaino.
- Peuhkuri, Timo (2007). Teoria ja yleistämisen kriteerit. Teoksessa: Laine, Markus & Bamberg, Jarkko & Jokinen, Pekka (toim.): Tapaustutkimuksen taito. Helsinki: Gaudeamus, 130-148.

- Phillipson, Jeremy & Gorton, Matthew & Laschewski, Lutz (2006). Local Business Co-operation and the Dilemmas of Collective Action: Rural Micro-business Networks in North of England. *Sociologia Ruralis* 46:1, 40-60.
- Potter, Clive & Burney, Jonathan (2002). Agricultural multifunctionality in the WTO – legitimate non-trade concern or disguised protectionism? *Journal of Rural Studies* 18:1, 35-47.
- Puolanne, Eero & Wilenius, Markku & työryhmät (2002). Elintarviketalouden reunaehdot vuoteen 2030 mennessä. Helsinki: Maa- ja metsätalousministeriö, julkaisu 9/2002.
- Putnam, Robert D. (2000). *Bowling Alone. The Collapse and Revival of American Community*. New York: Touchstone.
- Puupponen, Antti (2005). Verkostot, yhteistyö ja paikallinen ruokajärjestelmä. Teoksessa: Järvelä, Marja & Jokinen, Pekka & Puupponen, Antti (toim.): *Kestävän kehityksen paikalliset verkostot*. Jyväskylän yliopisto, yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitoksen työpapereita no. 110, 67-92.
- Puupponen, Antti (2008). Elintarviketuotannon paikallinen kehittäminen Keski-Suomessa. *Alue ja Ympäristö* 37:1, 15-28.
- Puupponen, Antti (2009). Kulttuuri, kestävyys ja vuorovaikutus paikallisen ruoantuotannon kehittämisessä. *Terra* 121:2, 95-106.
- Puupponen, Antti & Taipale, Sakari (2008). Lähiruokatuotannon verkostot: sosiaalisten suhteiden ja siteiden tarkastelua Keski-Suomessa. *Maaseudun uusi aika* 16:1, 21-34.
- Pyy, Ilkka (1998). Paikallisvaltion loppu? Hyvinvointivaltion murros syrjäisessä kunnassa. Joensuun yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja n:o 36, Joensuun yliopistopaino.
- Pyy, Ilkka (2002). Seudulliset pääomat ja aluekehityksen suunnat. *Maaseudun uusi aika* 10:2, 8-28.
- Rannikko, Pertti (2005). Paikallisyhteisöjen tulevaisuus globalisoituvassa maailmassa – sosiologinen näkökulma paikallisuuteen. Kotiseuduntutkimus-seminaari, Jyväskylän yliopisto, 12.4.2005, (julkaisematon esitelmä).
- Rantala, Tapio & Hakkarainen, Juha & Karppinen, Heimo & Korhonen-Salapuro, Pirjo (2006). Metsien käytön sosiaalisen kestävyys-tulevaisuuden haasteet. Teoksessa: Saastamoinen, Olli & Donner-Amnell, Jakob & Rantala, Tapio (toim.): *Näkökulmia metsäalan sosiaaliseen kestävyys-tulevaisuuteen ja sen tulevaisuuteen*. Joensuun yliopisto, Metsätieteellisen tiedekunnan tiedonantoja 168, Joensuun yliopistopaino, 11-52.
- Rantamäki-Lahtinen, Leena (2002). Monta rautaa tulossa – Monialaisten tilojen vertailu muihin maaseutuyrityksiin. Helsinki: Maa- ja elintarviketalouden tutkimuskeskuksen selvityksiä 14.
- Rantamäki-Lahtinen, Leena (2004). Maatilojen monialaistaminen – Empiirinen analyysi monialaisuuteen vaikuttavista tekijöistä. Helsinki: Maa- ja elintarviketalouden tutkimuskeskus, Maa- ja elintarviketalous 50.
- Rantamäki-Lahtinen, Leena (2008). Monialaisten tilojen ja muiden maaseutuyritysten voimavarat, menestyminen ja liikkeenjohto. Teoksessa: Rantamäki-Lahtinen, Leena & Vesala, Hannu T. & Vesala, Kari Mikko & Karttu-

- nen, Janne & Tuure, Veli-Matti: Muuttuva maaseutuyrittäjyys – Monialaisten tilojen, perusmaatilojen ja muiden yritysten yrittäjyys ja resursienhallinta 2000-2006. Helsinki: Maa- ja elintarviketalouden tutkimuskeskus, selvityksiä 169, 39-51.
- Relander, Jukka (2000). Kultainen nuoruus. Vuosituhannen vaihteen väkinäisen viriili joukkofantasia. Teoksessa: Hoikkala, Tommi & Roos, J.P. (toim.): 2000-luvun elämä. Sosiologisia teorioita vuosituhannen vaihteesta. Helsinki: Gaudeamus, 281-303.
- Rikkonen, Pasi & Aakkula, Jyrki & Kaivo-oja, Jari (2006). How Can Future Long-term Changes in Finnish Agriculture and Agricultural Policy be Faced? Defining Strategic Agendas on the Basis of a Delphi Study. *European Planning Studies* 14:2, 147-167.
- Ritzer, George (1996). *The McDonaldization of Society*. Thousand Oaks, California: Pine Forge Press.
- Rizov, Marian (2005). Rural development under the European CAP: The role of diversity. *The Social Science Journal* 42:4, 621-628.
- Robertson, Roland (1995). *The McDonaldization of Society*. Thousand Oaks, California: Pine Froge Press.
- Rosenqvist, Olli (1996). Miksi ja miten maaseutu kannattaa määritellä? *Maaseudun uusi aika* 4:2, 71-77.
- Rosenqvist, Olli (2004). Maaseudun asemoituminen myöhäismodernissa yhteiskunnassa. Vaasan yliopisto, *Acta Wasaensia* No 129.
- Ruuskanen, Petri (1999). Verkostot, luottamus ja riskiyhteiskunnan maaseutupolitiikka. Jyväskylän yliopisto, Chydenius-instituutin tutkimuksia 2/1999.
- Ruuskanen, Petri (2000). Luottamus verkostotalouden laidalla. Teoksessa: Ilmonen, Kaj (toim.): *Sosiaalinen pääoma ja luottamus*. Jyväskylän yliopisto: SoPhi, 93-118.
- Ruuskanen, Petri (2003). *Verkostotalous ja luottamus*. Jyväskylän yliopisto: SoPhi.
- Ruuskanen, Petri (2004). Joseph A. Schumpeter – yrittäjyys, innovaatiot ja nykypäivän ongelmat. Teoksessa: Jokivuori, Pertti & Ruuskanen, Petri (toim.): *Arjen talous. Talous, tunteet ja yhteiskunta*. Jyväskylän yliopisto: SoPhi, 28-48.
- Römer-Paakkanen, Tarja (2004). Yrittäjyys ja perheyrittäjyys ”Seniori-Suomessa” 2010-luvulla. Jyväskylän yliopisto, Taloustieteiden tiedekunta, julkaisuja N:o 139/2004.
- Saaristo, Kimmo (2000). Avoin asiantuntijuus. Ympäristökysymys ja monimuotoinen ekspertiisi. Jyväskylän yliopisto, Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja 66.
- Saartenoja, Antti (2005). Kaupungin ja maaseudun vuorovaikutus: kehittämisspoliittisia lähtökohtia. *Maaseudun uusi aika* 13:1, 55-58.
- Saastamoinen, Olli & Rönnberg, Leif & Toivonen, Timo (2006). Maailman ja Suomen kehityksestä maamerkkejä metsäalalle. Teoksessa: Saastamoinen, Olli & Donner-Amnell, Jakob & Rantala, Tapio (toim.): *Näkökulmia*

- metsäalan sosiaaliseen kestävyYTEEN ja sen tulevaisuuteen. Joensuun yliopisto, Metsätieteellisen tiedekunnan tiedonantoja 168, Joensuun yliopistopaino, 55-97.
- Sage, Colin (2003). Social embeddedness and relations of regard: alternative 'good food' in south-west Ireland. *Journal of Rural Studies* 19:1, 47-60.
- Schaper, Michael (2002). The Essence of Ecopreneurship. *Greener Management International* 38, 26-30.
- Schumpeter, Joseph (1974). *Capitalism, Socialism and Democracy*. London: Unwin University Books.
- Seppänen, Laura & Aro-Heinilä, Esa & Helenius, Juha & Hietala-Koivu, Reija & Ketomäki, Hanna & Mikkola, Minna & Risku-Norja, Helmi & Sinkkonen, Marko & Virtanen, Hanna (2006). Paikallinen ruokajärjestelmä: ympäristö- ja talousvaikutuksia sekä oppimishaasteita. Helsingin yliopisto: Rurallia-instituutti, Mikkeli, raportteja 9.
- Siivonen, Katriina (2008). Saaristoidentiteetit merkkien virtoina. Varsinaissuomalainen arki ja aluekehitystyö globalisaation murroksessa. *Kansatieteellinen arkisto* 51, Helsinki.
- Siltaniemi, Aki & Perälähti, Anne & Eronen, Anne & Londén, Pia (2007). Hyvinvointi, palvelut ja elämänlaatu Keski-Suomessa. Helsinki: Sosiaali- ja terveysturvan keskusliitto ry.
- Silvasti, Tiina (2001). Talonpojan elämä. Tutkimus elämäntapaa jäsentävistä kulttuurisista malleista. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.
- Silvasti, Tiina & Mononen, Tuija (2001). Ruoka liikkeessä. *Yhteiskuntapolitiikka* 66:1, 43-51.
- Singh, Naresh & Gilman, Jonathan (1999). Making livelihoods more sustainable. *International Social Science Journal* 51:162, 539-545.
- Sireni, Maarit (2006). Paikallinen ruoka: marginaalinen ilmiö vai tulevaisuuden trendi? *Alue ja ympäristö* 35:1, 50-57.
- Sireni, Maarit (2007). Vaihtoehtoista ruoantuotantoa kehittämässä. Analyysi maakunnallisista elintarvikestrategioista. Joensuun yliopisto, Karjalan tutkimuslaitoksen raportteja N:o 6/2007.
- Sonnino, Roberta & Marsden, Terry (2006). Beyond the divide: rethinking relationships between alternative and conventional food networks in Europe. *Journal of Economic Geography* 6:2, 181-199.
- Susiluoma, Heikki (1998). Yrittäjäksi maalle – Maaseudun näyttämöt kaupungista muuttaneiden kokemana. Kokkola: Jyväskylän yliopisto, Chydenius-instituutti.
- Susiluoma, Heikki & Luoto, Ilkka (1994). Vapautuksen ekologia: Ympäristöettisen maaseutupolitiikan peruslähtökohtia. Jyväskylän yliopisto Chydenius-instituutin tutkimuksia 3/1994.
- Taipale, Sakari (2005). Syösykierrettä ja sosiaalipolitiikkaa. Manuel Castellsin näkemykset hyvinvointivaltiosta. Teoksessa: Saari, Juho (toim.): Hyvinvointivaltio. Suomen mallia analysoimassa. Helsinki: Yliopistopaino, 205-227.

- Tansey, Geoff & Worsley, Tony (1995). *The Food System. A Guide*. London: Earthscan.
- Tike (2006). *Maatilojen muu yritystoiminta 2005*. Maatalouden rakennetutkimus 2005. Helsinki: Maa- ja metsätalousministeriön tietopalvelukeskus.
- Tuomi, Jouni & Sarajärvi, Anneli (2002). *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi*. Helsinki: Tammi.
- Uusitalo, Eero (2007). *Toimintaryhmyön alkuvaiheet Suomessa – mahdollisuuksien taidetta*. *Maaseudun uusi aika* 15:1, 17-26.
- Vainio, Pekka (2007). *Vastentahtoisien yrittäjyyden oikeudellinen arvio*. Teoksessa: Kautonen, Teemu (toim.): *Vastentahtoinen yrittäjyys*. Helsinki: Työministeriö. *Työpoliittinen tutkimus* 327, 121-287.
- Van der Ploeg, Jan Douwe & Roep, Dirk (2003). *Multifunctionality and rural development: the actual situation in Europe*. Teoksessa: Van Huylenbroeck, Guido and Durand, Guy (toim.): *Multifunctional agriculture: a new paradigm for European agriculture and rural development*. Aldershot-Hampshire: Ashgate, 37-54.
- Vanhanen, Lyyti (2005). *Lähiruoka keskisuomalaisten kaupan edustajien silmin*. Teoksessa: Järvelä, Marja & Jokinen, Pekka & Puupponen, Antti (toim.): *Kestävän kehityksen paikalliset verkostot*. Jyväskylän yliopisto, yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitoksen työpapereita no. 110, 93-122.
- Vartiainen, Perttu (2005). *Paikallisuus maantieteessä*. *Kotiseuduntutkimusseminaari*, Jyväskylän yliopisto, 12.4.2005, (julkaisematon esitelmä).
- Vehmasto, Aino-Elina (2008). *Tulisiko maatilayritysten monialaistua vai verkostoitua? Analyysi yrittäjien ja kehittäjien verkostoitumispuheesta*. *Maaseudun uusi aika* 16:3, 7-23.
- Vesala, Hannu T. & Vesala, Kari Mikko (2008). *Suomalaisten viljelijöiden yrittäjäidentiteetti ja yrittäjyyteen liitetyt toimintaodotukset*. Teoksessa: Rantamäki-Lahtinen, Leena & Vesala, Hannu T. & Vesala, Kari Mikko & Karttunen, Janne & Tuure, Veli-Matti: *Muuttuva maaseutuyrittäjyys – Monialaisten tilojen, perusmaatilojen ja muiden yritysten yrittäjyys ja resurssienhallinta 2000-2006*. Helsinki: Maa- ja elintarviketalouden tutkimuskeskus, *selvityksiä* 169, 17-38.
- Vihinen, Hilikka (1990). *Suomalaisen rakennemuutoksen maatalouspolitiikka 1958-1987*. Helsinki: Yliopistopaino.
- Virkkala, Seija & Storhammar, Esa (2004). *Maaseutu tietotaloudessa – Innovaationäkökulma kaupungin ja maaseudun vuorovaikutukseen*. *Maaseudun uusi aika* 12:3, 5-25.
- Watts, David C.H. & Ilbery, Brian & Maye, Damian (2005). *Making reconections in agro-food geography: alternative systems of food provision*. *Progress in Human Geography* 29:1, 22-40.
- Westhead, Paul & Wright, Mike (1998). *Novice, Portfolio, and Serial Founders: Are They Different?* *Journal of Business Venturing* 13:3, 173-204.
- Whatmore, Sarah (2002). *From Farming to Agribusiness: Global Agri-Food Networks*. Teoksessa: Johnston, R.J. & Taylor, Peter J. & Watts, Michael J.

- (toim.): Geographies of Global Change. Remapping the World. Second Edition. Oxford: Blackwell, 57-67.
- Winter, Michael (2003). Embeddedness, the new food economy and defensive localism. *Journal of Rural Studies* 19:1, 23-32.
- Yhteinen tulevaisuutemme (1988). Ympäristön ja kehityksen maailmankomission raportti. Helsinki: Ulkoasianministeriö & Ympäristöministeriö.
- Yin, Robert K. (2003). Case Study Research. Design and Methods. Thousand Oaks, California & London & New Delhi: Sage.
- Yrjölä, Tapani & Kola, Jukka (2004). Consumer Preferences Regarding Multifunctional Agriculture. *International Food and Agribusiness Management Review* 7:1, 78-90.

INTERNET-LÄHTEET

- A Sustainable Europe for a Better World: A European Union Strategy for Sustainable Development. (2001). http://europa.eu.int/eurlex/en/com/cnc/2001/com2001_0264en01.pdf [Viitattu: 20.5.2007]
- Elintarviketeollisuusliitto (2009). Suomen elintarviketeollisuus. Elintarviketeollisuus ry. <http://www.etl.fi/files/Elintarviketeollisuuden%20esittely.ppt> [Viitattu 1.7.2009]
- Keski-Suomen liitto (2007). <http://www.keskisuomi.fi> [Viitattu: 6.8.2007]
- Mattila, Mikko (1998). Euroopan unionin yhteinen maatalouspolitiikka tutkimuskohteena. <http://www.valt.helsinki.fi/vol/eu/kirkats.pdf> [Viitattu: 29.8.2007]
- The Sixth Environment Action Programme of the European Community (2002). <http://ec.europa.eu/environment/newprg/index.htm> [Viitattu: 20.5.2007]
- Toiviainen, Sakari (2006). Lähikuvassa: suomalaisen elokuvan lyhyt historia. Suomen elokuva-arkisto 4.10.2006. http://www.sea.fi/lahikuvassa/suomalaisen_elokuvan_historia.html [Viitattu 23.11.2007]
- Torkko, Margit (2008). Maatilakytkentäisten yritysten kehityspolkuja. Esitelmä maataloustieteen päivillä 10.-11.1.2008. http://www.smts.fi/mpol2008/index_tiedostot/Esitelmat/es067.pdf [Viitattu 3.7.2009]
- Ympäristöministeriö (2007a). Suomen kestävä kehityksen toimikunta. <http://www.ymparisto.fi/default.asp?node=4427&lan=fi> [Viitattu 28.8.2007]
- Ympäristöministeriö (2007b). Paikallinen kestävä kehitys. <http://www.ymparisto.fi/default.asp?node=4405&lan=fi> [Viitattu 3.9.2007]

LIITE

Tutkimuksen haastattelut

I RUOANTUOTTAJAT (2002)

1. Maidon jatkojalostus, nainen ja mies
2. Viljatuotteet, mies
3. Vihannekset ja yrtit, nainen
4. Vihannekset ja juurekset, mies ja nainen
5. Kotileipomo, nainen ja mies
6. Vihannekset ja juurekset, mies ja nainen
7. Maidon jatkojalostus, mies
8. Viljatuotteet, mies
9. Vihannekset ja yrtit, nainen
10. Vihannekset ja juurekset, mies
11. Viljatuotteet, mies
12. Vihannekset, mies

II RUOANTUOTTAJAT (2004)

13. Kalatuotteet ja matkailupalvelut, mies
14. Teurastuspalvelu, mies
15. Lihan jatkojalostus, mies
16. Kalatuotteet ja vihannekset, mies
17. Kotileipomo ja mansikka, mies
18. Lihan jatkojalostus, nainen
19. Tilausravintola ja matkailu, nainen
20. Kotileipomo, nainen
21. Peruna ja mansikka, mies
22. Kotileipomo, nainen
23. Kotileipomo, nainen
24. Viljan/kasvien jatkojalostus, mies
25. Viljan/kasvien jatkojalostus, mies
26. Maidon jatkojalostus, mies
27. Vihannekset, mies

III VÄHITTÄISKAUPAT (2004)

28. Kauppias, mies
29. Kauppias, mies
30. Kauppias, mies

31. Kauppias, mies
32. Kauppias, mies
33. Kauppias, mies
34. Kauppias, mies
35. Liha- ja einesarjoituksen
hoitaja, nainen
Kauppiasharjoittelija, mies
Maito- ja juomaosaston hoitaja, mies
36. Kauppias, nainen
37. Teollisten elintarvikkeiden osaston vastaava, nainen
38. Päivittäis- ja sekatavarakaupan toimialajohtaja, mies

IV MAASEUDUN KEHITTÄJÄT (2005)

39. Projektipäällikkö, ammattikorkeakoulu, nainen
40. Kehityssuunnittelija, ammattikorkeakoulu, nainen
41. Projektipäällikkö, ammattikorkeakoulu, nainen
42. Projektipäällikkö, koulutuskeskus, nainen
43. Hankevetäjä, ammattikorkeakoulu, mies
44. Projektipäällikkö, koulutuskeskus, mies
45. Projektipäällikkö, ammattikorkeakoulu, nainen
46. Projektipäällikkö, ammattikorkeakoulu, nainen
47. Projektipäällikkö, ammattikorkeakoulu, nainen
48. Projektipäällikkö, ammattikorkeakoulu, mies
49. Aluesihteerin koulutus- ja kehityssuunnittelija, järjestö, nainen
50. Yrityspalvelupäällikkö, kehitysyhtiö, mies
51. Projektipäällikkö, kehitysyhtiö/kunta, mies
52. Kehitysjohtaja, kunta, mies
53. Hankesihteerin koulutus- ja kehityssuunnittelija, järjestö/kunta, nainen

V ELINTARVIKETEOLLISUUS (2005)

54. Tehtaanpäällikkö, mies
55. Tuoteryhmäpäällikkö, mies
56. Toimitusjohtaja, mies
57. Leipomopäällikkö, mies
58. Tehtaanpäällikkö, mies
59. Tuotannonsuunnittelija, mies
60. Tuotantopäällikkö, mies
61. Toimitusjohtaja, mies